

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
Π.Μ.Σ. ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΚΑΙ
ΒΙΩΣΙΜΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

**Ζητήματα περιβαλλοντικής δικαιοσύνης στο πλαίσιο
του θεσμικού καθεστώτος για την κλιματική αλλαγή**

Σταυρίδη Ηώ
ΑΜ: 1214Μ062

2015

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:
Καραγεώργου Βασιλική(επιβλέπουσα καθηγήτρια)
Ραυτόπουλος Ευάγγελος, Τσαλτας Γρηγόριος

Περιεχόμενα

Περιεχόμενα.....	2
Εισαγωγή	5
1 Η περιβαλλοντική δικαιοσύνη	10
1.1 Ορίζοντας την περιβαλλοντική δικαιοσύνη	10
1.1.1 Ηθική	12
1.1.2 Ορθονομία	14
1.1.3 Δίκαιο.....	16
1.1.4 Η διανεμητική διάσταση.....	18
1.1.5 Η διαδικαστική διάσταση	20
1.1.6 Η διαγενεακή διάσταση	23
Συμπεράσματα Κεφάλαιο 1	25
2 Η κλιματική αλλαγή και η διεθνής απάντηση	27
2.1 Οι συνέπειες της κλιματικής αλλαγής.....	27
2.1.1 Η αύξηση της θερμοκρασίας του πλανήτη.....	27
2.1.2 Η ανθρώπινη διάσταση.....	29
2.1.3 Επιπτώσεις στην ανθρώπινη υγεία	31
2.1.4 Επιπτώσεις στην διατροφική ασφάλεια.....	32
2.1.5 Δικαιώματα	33
2.1.6 Ασύμμετρες επιπτώσεις στους πιο ευάλωτους	35
2.1.7 Η περίπτωση των μικρών νησιωτικών κρατών (Small Island Developing States - SIDS) και των Ελάχιστα Ανεπτυγμένων Χωρών (EAX)	36
2.1.8 Το δυσανάλογο βάρος στις αναπτυσσόμενες χώρες.....	39
2.1.9 Η πρόκληση της ανάπτυξης.....	40
2.1.10 Διαγενεακή ισότητα	42
2.2 Το θεσμικό πλαίσιο για την κλιματική αλλαγή	44

2.2.1 Το IPCC	45
2.2.2 Η Σύμβαση -Πλαίσιο για την κλιματική αλλαγή.....	46
2.2.3 Βερολίνο 1995, COP 1	55
2.2.4 Το πρωτόκολλο του Κιότο	56
2.2.5 Ο δρόμος για το Παρίσι.....	61
Συμπεράσματα Κεφάλαιο 2	80
3 Η περιβαλλοντική και κλιματική δικαιοσύνη στη διεθνή πολιτική.....	82
3.1 Η περιβαλλοντική δικαιοσύνη στη διεθνή πολιτική	82
3.1.1 Εκφάνσεις της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης στην κλιματική πολιτική.....	85
3.1.2 Στόχοι για την Κλιματική Δικαιοσύνη και Στρατηγικές.....	90
3.2 Η περιβαλλοντική και κλιματική δικαιοσύνη μέσα από τα κινήματα	92
3.2.1 Ορίζοντας την περιβαλλοντική δικαιοσύνη.....	92
3.2.2 Το αίτημα για κλιματική δικαιοσύνη όπως εκφράστηκε από τα κινήματα.....	101
3.2.3. Το μέλλον του κινήματος για την κλιματική δικαιοσύνη	104
Συμπεράσματα Κεφάλαιο 3	106
4 Μηχανισμοί εξισορρόπησης των αδικιών.....	107
Οι μηχανισμοί και τα εργαλεία του θεσμικού πλαισίου.....	107
4.1 Μηχανισμός Καθαρής Ανάπτυξης (CDM) – άρθρο 12	109
4.2 Από Κοινού Εφαρμογή (Joint Implementation) – άρθρο 6	109
4.3 Εμπορία δικαιωμάτων/αδειών εκπομπών (emissions trading) – άρθρο 17 ..	109
4.4 Capacity building.....	110
4.5 Μεταφορά τεχνολογίας.....	112
4.6 Χρηματοδοτικά εργαλεία	113
Συμπεράσματα Κεφάλαιο 4	122
Συμπεράσματα	124
Βιβλιογραφία	127

Ξενόγλωσση	127
Βιβλία	127
Άρθρα-Δημοσιεύσεις.....	128
Πρωτογενή Κείμενα	130
Πηγές στο διαδίκτυο.....	132
Ελληνική	133
Βιβλία	133
Άρθρα	134

Εισαγωγή

Τις τελευταίες δεκαετίες η κλιματική αλλαγή, οι συνέπειες της στην ανθρώπινη ύπαρξη αλλά και η αντιμετώπιση της έχουν αποτελέσει σημείο αναφοράς του επιστημονικού ενδιαφέροντος και των παγκόσμιων εξελίξεων. Αποδεδειγμένα πλέον αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα του πλανήτη και γι' αυτό θα γίνει μια σύντομη ανάλυση του ώστε να το κατανοήσουμε.

Με τον όρο κλιματική αλλαγή αναφερόμαστε στη μεταβολή του παγκόσμιου κλίματος που οφείλεται άμεσα ή έμμεσα σε ανθρωπογενή παρεμβολή¹. Με άλλα λόγια, το πρόβλημα είναι η επιτάχυνση του φαινομένου του θερμοκηπίου και των επιπτώσεων του εξαιτίας ανθρωπίνων δραστηριοτήτων που μεταβάλλουν τη σύνθεση της ατμόσφαιρας της Γης.

Η μέση θερμοκρασία του πλανήτη αυξάνεται λόγω των σταθερά αυξανόμενων εκπομπών των λεγόμενων θερμοκηπιακών ρύπων² από τις βιομηχανίες, τις μεταφορές, τις κακές ενεργειακές πολιτικές, τα απόβλητα, τους βλαβερούς τρόπους χρήσης της γης, την καύση ορυκτών καυσίμων³ κ.ά.

Οι επιπτώσεις της αλλαγής του κλίματος είναι ποικίλες, περιβαλλοντικές – όπως η ξηρασία, οι πλημμύρες, οι φυσικές καταστροφές, η άνοδος της στάθμης της θάλασσας, η εξαφάνιση της βιοποικιλότητας κ.ά.-, οικονομικές ως φυσικό επακόλουθο λόγω της μείωσης της αγροτικής παραγωγής, καθώς και κοινωνικές που αφορούν την εμφάνιση επιδημιών, την αύξηση των επιπέδων της φτώχειας, την καταπάτηση θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων ή ακόμα και το ενδεχόμενο εξαφάνισης κρατών-μελών της διεθνούς κοινότητας⁴. Τέλος, δεν πρέπει να ξεχνούμε

¹ Ορισμός που δίνεται στο άρθρο 1 της Σύμβασης-Πλαίσιο για την κλιματική αλλαγή, 1992, διακρίνοντας τον όρο από την κλιματική μεταβλητότητα που έχει φυσικά αίτια.

² Πρόκειται για τα CO₂, CH₄, CFCs, N₂O, SF₆, HFCs που θεωρούνται «αναπτυξιακοί ρύποι», καθώς αυξάνονται αναλόγως της οικονομικής ανάπτυξης ενός κράτους, ενώ αντίστοιχα μειώνονται σε περιόδους οικονομικής ύφεσης, όπως στη Ρωσία τη δεκαετία του 1980, βλ. Κατσιμπάρδης, Κ., Το Διεθνές Δίκαιο για τις κλιματικές αλλαγές, Νόμος + Φύση, Βιβλιοθήκη Περιβαλλοντικού Δικαίου - 9, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002

³ Βλ. αναλυτικότερα για τα αίτια της κλιματικής αλλαγής στο Τσάλτας, Γρ., Ι., Σαμιώτης Γ., Γρηγορίου Π., Η συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών (Rio de Janeiro) για το περιβάλλον και την Ανάπτυξη, εκδ.Παπαζήση, Αθήνα, 1993, σελ.167.

⁴ Ιδιαίτερα τα μικρά νησιωτικά αναπτυσσόμενα κράτη του Ειρηνικού και της Καραϊβικής αντιμετωπίζουν ήδη τη μείωση της επικράτειάς τους και τον κίνδυνο της ολοκληρωτικής απώλειας

και τις πολιτικές επιπτώσεις, όπως τα ζητήματα ασφαλείας⁵ και οι ένοπλες συγκρούσεις που προκύπτουν, το φαινόμενο των περιβαλλοντικών προσφύγων⁶ ως νέα κατηγορία οικονομικών μεταναστών ή ακόμη και οι συνασπισμοί κρατών που δημιουργούνται σε επίπεδο διεθνών σχέσεων. Όπως είναι φυσικό ιδιαίτερα τρωτές είναι οι περιοχές του Αναπτυσσόμενου Νότου⁷ που δεν μπορούν να σηκώσουν το βάρος των συνεπειών της κλιματικής αλλαγής και που πιθανότατα θα γευθούν πρώτες τις αλλαγές που θα επιφέρει στον τρόπο ζωής των ανθρώπων.

Τα επιστημονικά δεδομένα επί του θέματος είναι ιδιαίτερος αποκαλυπτικά. Εκτιμάτε πως η μέση θερμοκρασία του πλανήτη θα ανέβει κατά 3°C έως το 2100⁸, και το λιώσιμο των πάγων των πόλων ως αποτέλεσμα αυτής της ανόδου θα αυξήσει κατά 20 έως 60 εκατοστά τη στάθμη της θάλασσας. Λόγω των αλλαγών στην θερμοκρασία των ωκεανών θα παρατηρηθούν φαινόμενα ερημοποίησης, ακραίων βροχοπτώσεων και άλλων γενικότερα διαταραχών της προτέρας κατάστασης. Καθίσταται, επομένως, απολύτως σαφής η ανάγκη αποτελεσματικής αντιμετώπισης του προβλήματος για την αποτροπή μιας καταστροφικής αποσταθεροποίησης του κλίματος του πλανήτη.

Το κίνημα για την περιβαλλοντική δικαιοσύνη γεννήθηκε την δεκαετία του '80 στις έγχρωμες κοινότητες των ΗΠΑ. Αργότερα θεωρητικοποιήθηκε, πρώτα από τον κοινωνιολόγο Robert Bullard αναφορικά με ζητήματα διαφορών κατανομής περιβαλλοντικών βαρών και οφελών ανάλογα με τη φυλή, το φύλο και άλλα κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά. Το ζήτημα της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης διευρύνθηκε και τελικά διεθνοποιήθηκε τόσο σε επίπεδο κινημάτων όσο

του εδάφους τους (vanishing states), βλ. αναλυτικότερα Μπούρτζης Τ., Ροδοθεάτος Γ., Κράτη υπό εξαφάνιση: 192-1=... Η σκοπιά του Δικαίου της Θάλασσας, στο Τσάλτας, Γρ., Ι., Κατσιμπάρδης, Κ., Κοπεγγάλη 2009: Το Περιβάλλον στη Δίνη μιας Παγκόσμιας Κρίσης, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2011, σελ.209-220.

⁵ Το Συμβούλιο Ασφαλείας των Η.Ε. συζήτησε για αυτά τα ζητήματα στη Σύνοδο 5663 το 2007.

⁶ Βλ. Κλάδη-Ευσταθοπούλου, Μ., Κλιματικές Αλλαγές και Περιβαλλοντικοί Πρόσφυγες, στο Τσάλτας, Γρ., Ι., Κλιματική Αλλαγή. Το περιβάλλον μετά τη Διεθνή Διάσκεψη στο Μπαλί, εκδ. Ι., Σιδέρης, Αθήνα, 2009, σελ.247-270.

⁷ Σύμφωνα με το IPCC (2001, παρ. 2.8): "...the developing countries have lesser capacity to adapt and are more vulnerable to climate change..."

⁸ IPCC 2007, 4th Assessment Report of the Intergovernmental panel of Climate Change.

και σε υψηλό πολιτικό επίπεδο, εισχωρώντας σιγά σιγά στο διεθνές επίπεδο διαπραγματεύσεων για περιβαλλοντικά ζητήματα.⁹

Οι εμφανώς δυσανάλογες συνέπειες της κλιματικής αλλαγής στου πιο αδύναμους του πλανήτη, τόσο σε επίπεδο κρατών όσο και σε επίπεδο κοινωνίας, εγείρουν ζητήματα περιβαλλοντικής δικαιοσύνης στο πλαίσιο αντιμετώπισης της.

Η έκθεση Ανθρώπινης Ανάπτυξης των ΗΕ, το 2007 έδειξε πως ένας στου δεκαεννέα ανθρώπους στον αναπτυσσόμενο κόσμο έχει επηρεαστεί από κάποια καταστροφή σχετική με το κλίμα από το 2000 έως το 2004 σε σύγκριση με έναν στους χίλιους πεντακόσιους στις αναπτυγμένες χώρες.¹⁰ Σύμφωνα με το IPCC, αν η θερμοκρασία του πλανήτη ανέβει πάνω από 3 βαθμούς Κελσίου θα υπάρξει παγκόσμια μείωση της αγροτικής παραγωγής, και η παραγωγή που εξαρτάται από τη βροχή θα μειωθεί στο μισό μέχρι το 2020. Δραματικές προβλέπονται και οι συνέπειες στην ανθρώπινη υγεία λόγω της επιδείνωσης της κακής διατροφής και της ενίσχυσης των εύκρατων για τους παθογόνους μικροοργανισμών περιβαλλοντικών συνθηκών.¹¹

Αυτές τις δραματικές συνέπειες θα τις αντιμετωπίσουν με τη μεγαλύτερη σφοδρότητα οι πιο αδύναμοι του πλανήτη. Οι πληθυσμοί των αναπτυσσόμενων κρατών, με ήδη τεράστια οικονομικοκοινωνικά προβλήματα, θα βρεθούν αντιμέτωποι με όξυνση των ήδη υπάρχοντων προκλήσεων και τη δημιουργία νέων, χωρίς να έχουν τη δυνατότητα να τις αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά.

«Δεν υπάρχει καλύτερο δείγμα από το κλίμα, για το ότι η οικονομική μεγέθυνση δεν είναι το ίδιο πράγμα με την ανθρώπινη ανάπτυξη», σημειώνει η Έκθεση Ανθρώπινης Ανάπτυξης του 2007.¹² Αυτοί που επωφελήθηκαν λιγότερο από την αλματώδη και ανθρακοβόρα ανάπτυξη των δεκαετιών μετά τη βιομηχανική επανάσταση καλούνται να πληρώσουν το τίμημα, έχοντας μπροστά τους ένα μέλλον γεμάτο δυσκολίες, οικονομικές, περιβαλλοντικές, κοινωνικές και άλλες προκλήσεις.

⁹ Βλ. Temper L., Bene D. (del), Martinez-Alier J., Mapping the frontiers and front lines of global environmental justice: the EJAtlas, Journal of Political Ecology Vol.22, 2015 σελ. 256-258

¹⁰ Human Development Report 2007/2008: Fighting Climate Change: Human Solidarity in a Divided World, United Nations Development Program, 2007, σελ. 16.

¹¹ IPCC Working Group II Report, “Impacts, Adaptation and Vulnerability”, Geneva: Intergovernmental Panel on Climate Change, 2007

¹² Human Development Report 2007/2008, όπως υποσημείωση 10, σελ. 27

Τα παραπάνω σε συνδυασμό με τη συνειδητοποίηση πως για να αποτραπεί αυτό το ζοφερό μέλλον θα πρέπει να αναστραφεί μια καρά ιστορία αδικιών και εκμετάλλευσης και να αλλάξει άρδην ο τρόπος που αντιμετωπίζουμε τον πλανήτη αλλά και την ίδια την ανθρωπότητα, συνοψίζει το επιχείρημα για την ανάγκη για κλιματική δικαιοσύνη.¹³

Στην παρούσα εργασία θα ασχοληθούμε με την έννοια της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης στο πλαίσιο του θεσμικού καθεστώτος για την κλιματική αλλαγή. Στο Πρώτο Κεφάλαιο θα προσπαθήσουμε να ορίσουμε την περιβαλλοντική δικαιοσύνη. Θα ξεκινήσουμε αναλύοντας τον τρόπο με τον οποίο εφαρμόζονται οι εκφάνσεις της δικαιοσύνης, ως ηθική, ως ορθονομία και ως δίκαιο, στα περιβαλλοντικά ζητήματα. Έπειτα θα εξετάσουμε τις τρεις διαστάσεις της ίδιας της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης, την διανεμητική, την διαδικαστική και την διαγενεακή.

Στο Δεύτερο Κεφάλαιο θα αναλύσουμε τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής σε διάφορες πτυχές της ανθρώπινης ζωής, από την υγεία μέχρι τα ανθρώπινα δικαιώματα καθώς επίσης και τις ιδιαίτερες συνέπειες της κλιματικής αλλαγής σε συγκεκριμένες κατηγορίες όπως τα Μικρά Νησιωτικά κράτη, οι Ελάχιστα Αναπτυγμένες Χώρες, ακόμα και οι επόμενες γενιές. Έπειτα θα εξετάσουμε το διεθνές θεσμικό καθεστώς για την κλιματική αλλαγή, την ιστορία του, της ιδιαίτερες πτυχές του που αντικατοπτρίζουν την έννοια της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης, τις καινοτομίες και τις ελλείψεις του.

Έχοντας βάλει τα θεμέλιά στα προηγούμενα κεφάλαια, στο Τρίτο κεφάλαιο θα συγκεράσουμε την περιβαλλοντική δικαιοσύνη με την περιβαλλοντική πολιτική και συγκεκριμένα την κλιματική πολιτική. Εδώ θα συναντήσουμε την έννοια της κλιματικής δικαιοσύνης και θα μιλήσουμε για την κινηματική πορεία του αιτήματος για δικαιοσύνη στα περιβαλλοντικά και κλιματικά ζητήματα.

Τέλος στο Τέταρτο Κεφάλαιο θα δούμε πιο συγκεκριμένα τους μηχανισμούς εξισορρόπησης των αδικιών που έχουν προκύψει από το θεσμικό καθεστώς για την κλιματική αλλαγή. Θα τους περιγράψουμε συνοπτικά και θα δώσουμε ιδιαίτερη έμφαση στο Ταμείο Προσαρμογής, το οποίο αποτελεί την πιο πρόσφατη εξέλιξη στο

¹³ Tokar Brian, Movements for Climate Justice, στο Routledge Handbook of the Climate Change Movement, επιμέλεια Dietz Matthias, Garrelts Heiko, , Routledge, 2013, σελ. 4-5

Ζητήματα περιβαλλοντικής δικαιοσύνης στο πλαίσιο του θεσμικού καθεστώτος για την κλιματική αλλαγή

σύστημα χρηματοδότησης της προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή και περιλαμβάνει ενδιαφέρουσες καινοτομίες στον τρόπο λειτουργίας του.

1 Η περιβαλλοντική δικαιοσύνη

1.1 Ορίζοντας την περιβαλλοντική δικαιοσύνη

Η διεθνής δικαιοσύνη περιγράφεται από την επιστημονική κοινότητα με πολλούς διαφορετικούς τρόπους. Κάποιοι την περιγράφουν ως την γενεσιουργό λογική των νόμων. Άλλοι την ορίζουν όχι ως την πηγή αλλά των απώτερο στόχο των νόμων. Έχει επίσης παρουσιαστεί ως μια εναλλακτική των νόμων με έννοια πιο κοντά στην δικαιοσύνη (fairness) ή την ορθονομία (equity)¹⁴. Πιο στενές χρήσεις του όρου εστιάζουν στους νομικούς θεσμούς και διαδικασίες που σχετίζονται με την λογοδοσία και την επίλυση διαφορών και την ουσία των διεθνών κανόνων που διέπουν τα όρια της χρήσης της κρατικής εξουσίας στα άτομα και τους πόρους. Μέχρι ενός σημείου, οι θεωρίες για την διεθνή δικαιοσύνη αντιστοιχούν στις κλασικές διαφοροποιήσεις μεταξύ διανεμητικής, επανορθωτικής και ανταποδοτικής δικαιοσύνης. Συνολικά οι νοηματοδοτήσεις της διεθνούς δικαιοσύνης περιγράφουν ένα σύστημα κανόνων, θεσμών και διαδικασιών που στοχεύει στην μεγιστοποίηση της ευημερίας των παρόντων και των μελλοντικών κατοίκων του πλανήτη. Οι βασικές προϋποθέσεις για την επίτευξη αυτού του στόχου περιλαμβάνουν την εξεύρεση και τη διαχείριση πόρων, την συγκράτηση στην εξάσκηση εξουσιών και την επιβολή κανόνων δικαίου.¹⁵

Σπάνια οι συγγραφείς, που χρησιμοποιούν τον όρο «διεθνής δικαιοσύνη», επιχειρούν να την ορίσουν. Μια από τους συγγραφείς που επιχειρούν να δώσουν έναν τέτοιο ορισμό είναι η Brilmayer, η οποία βλέπει την διεθνή δικαιοσύνη ως τον απώτερο σκοπό του διεθνούς δικαίου και πως αποτελείται από στοιχεία διανεμητικής, επανορθωτικής και ανταποδοτικής δικαιοσύνης.¹⁶

¹⁴ Στην παρούσα εργασία θα χρησιμοποιηθεί η μετάφραση «ορθονομία» για το «equity», όπως την χρησιμοποιεί ο Ραντόπουλος Ε. στο Συμβατική Περιβαλλοντική Διακυβέρνηση και Μεσόγειος, Αντ. Ν. Σακουλα, 2006, σελ. xix

¹⁵ Βλ. Shelton D., Describing the elephant: international justice and environmental law, in Ebbesson J., Okowa P. (eds), Environmental Law and Justice in Contest, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, σελ. 55

¹⁶ Βλ. Brilmayer L., International Justice and International Law, Faculty Scholarship Series, Paper 2441, σελ. 615, διαθέσιμο στο http://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/2441, τελευταία πρόσβαση 21/10/2015

Εντοπίζουμε την διανεμητική δικαιοσύνη στις πρωταρχικές φιλοδοξίες του διεθνούς νομικού συστήματος, την ειρήνη και την ευημερία, καθώς και την δίκαιη κατανομή των πόρων. Από την άλλη πλευρά η επανορθωτική και η ανταποδοτική δικαιοσύνη επιχειρούν να διασφαλίσουν πως η παραβάτες του διεθνούς δικαίου υφίστανται κυρώσεις και εκείνη που προκαλούν ζημιές αποζημιώνουν αυτούς που ζημίωσαν.¹⁷

Ο Shelton επιχειρεί να επεκτείνει την ανάλυση του 1996 της Brilmayer προσαρμόζοντάς την στο πεδίο αναφοράς (context) της περιβαλλοντικής προστασίας. Σε αυτό το πλαίσιο καταλήγει πως η διεθνής δικαιοσύνη μπορεί να ιδωθεί μέσα από τρεις κατηγορίες: την ηθική, την ορθονομία και τους κανόνες δικαίου. Και στις τρεις αυτές κατηγορίες διαφαίνονται στοιχεία περιβαλλοντικής δικαιοσύνης.¹⁸

¹⁷ Βλ. Shelton D., όπως υποσημείωση 15, σελ. 56

¹⁸ Βλ. Ibid

1.1.1 Ηθική

Για πολλές δεκαετίες η διεθνής δικαιοσύνη ταυτιζόταν από τους μελετητές του διεθνούς δικαίου με το φυσικό δίκαιο, την ηθική βάση της εξέλιξης του διεθνούς δικαίου. Την ίδια άποψη υιοθετούσαν και τα εθνικά δικαστήρια. Ακόμα και όταν άρχισε η κωδικοποίηση του διεθνούς δικαίου υπήρχαν συγγραφείς που επέμεναν πως κάθε θετική νομική υποχρέωση απορρέει από την διεθνή ηθική και το φυσικό δίκαιο. Ήταν γενικά αποδεκτή η ύπαρξη μιας δεξαμενής οικουμενικών αρχών που διαπερνούν τα «πολιτισμένα έθνη» και στις οποίες βασίζεται το θετικό δίκαιο.¹⁹

1.1.1.1 Η Ρήτρα Martens και η περιβαλλοντική προστασία σε καταστάσεις ένοπλης σύγκρουσης

Η αντίληψη που περιγράφηκε παραπάνω, της ύπαρξης μιας ανώτερης παρακαταθήκης αρχών και κανόνων συμπεριφοράς από την οποία αντλείται το διεθνές δίκαιο φαίνεται ξεκάθαρα στις συμβάσεις της Χάγης του 1899 και του 1907 σχετικά με το δίκαιο του πολέμου. Στο προοίμιο και των δύο συμβάσεων αναφέρεται πως: στις περιπτώσεις που δεν καλύπτονται από τη σύμβαση, οι άμαχοι και οι μαχητές παραμένουν υπό την προστασία και τους κανόνες των αρχών και των κανόνων των εθνών, όπως αυτοί καθορίζονται από την πρακτική των πολιτισμένων λαών, από τους νόμους τις ανθρωπότητας και τις επιταγές της κοινής συνείδησης.²⁰

Τα ιστορικά γεγονότα που ακολούθησαν την υιοθέτηση της ρήτρας αυτής, η άνοδος διαφορετικών ιδεολογιών, η πράξεις κάποιων κρατών και ο απολογισμός του Β' Π.Π. ήταν το έναυσμα της έκφρασης της ανάγκης για μια υπερδομή ή διεθνή δημόσια τάξη στο πλαίσιο της οποίας θα λειτουργεί το δίκαιο. Η ευρέως αποδεκτή έννοια του *jus cogens* είναι ένα από τα αποτελέσματα αυτής της τάσης.²¹

Τα κενά που εξακολουθούν να υπάρχουν στο διεθνές δίκαιο σχετικά με τις ένοπλες συγκρούσεις, δίνουν χώρο στην προσφυγή στην αντίληψη της διεθνούς δικαιοσύνης

¹⁹ Βλ. Shelton D., όπως υποσημείωση 15, σελ. 56-57

²⁰ Συμβάσεις της Χάγης 1899 και 1907, προοίμιο, διαθέσιμες στο http://avalon.law.yale.edu/subject_menus/lawwar.asp, τελευταία πρόσβαση 21/10/2015

²¹ Βλ. Shelton D., όπως υποσημείωση 15, σελ. 57

ως ηθική. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η αντίδραση του Συμβουλίου Ασφαλείας των Η.Ε. σχετικά με την στοχευμένη επίθεση του Ιράκ στο περιβάλλον και τους φυσικούς πόρους κατά την εισβολή του στο Κουβέιτ το 1991. Το Συμβούλιο Ασφαλείας στην απόφασή του ανακοίνωσε πως το Ιράκ ήταν υπόλογο για όλες τις περιβαλλοντικές συνέπειες και την εξάντληση των φυσικών πόρων του Κουβέιτ που προέκυψαν από τις επιθετικές του πράξεις. Το Συμβούλιο Ασφαλείας δεν βάσισε την απόφαση του στο νεογνό θετικό δίκαιο περί περιβαλλοντικής ζημίας αλλά στην έννοια της ίδιας της διανεμητικής διεθνούς δικαιοσύνης, ή την επιβεβαίωση και εφαρμογή της ρήτηρας Martens.²²

1.1.1.2 Ανθρωπιστική και Οικολογική Επέμβαση

Η αντίληψη της διεθνούς δικαιοσύνης ως ηθική έχει χρησιμοποιηθεί και σε περιπτώσεις που οι πράξεις που λαμβάνουν χώρα βρίσκονται εκτός του πλαισίου του νόμου (*contra legem*) ως δικαιολογητική βάση για ανθρωπιστικές επεμβάσεις. Αυτός ο τρόπος σκέψης έχει επιχειρηθεί να χρησιμοποιηθεί και ως δικαιολογητική βάση για οικολογικές επεμβάσεις σε καταστάσεις περιβαλλοντικής έκτακτης ανάγκης.²³

²² UN Security Council Resolution 687, 8 /4/1991, S/RES/687, διαθέσιμη στο <http://www.un.org/Depts/unmovic/documents/687.pdf>, τελευταία πρόσβαση 20/10/2015

²³ Βλ. Shelton D., όπως υποσημείωση 15, σελ. 58

1.1.2 Ορθονομία

Η διεθνής δικαιοσύνη μεταφράζεται πολλές φορές και ως συνώνυμη με την ορθονομία. Στα περισσότερα συστήματα εθνική έννομης τάξης η ορθονομία παίζει σημαντικό ρόλο στον καθορισμό του τρόπου διαμοιρασμού των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων, λαμβάνοντας υπόψη την σπανιότητα των πόρων και τις ανισότητες. Όπως είναι φυσικό έχει υπάρξει εκτενής συζήτηση στην επιστημονική κοινότητα για το θέμα της ορθονομίας και τα κριτήρια που αυτή βασίζεται ή θα πρέπει να βασίζεται (στις ανάγκες, τις δυνατότητες, το κοινό καλό ή στην αυστηρή ισότητα στη μεταχείριση κλπ.). Τα διάφορα αυτά κριτήρια μπορούν να εφαρμοστούν στο πεδίο αναφοράς της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης στην διαδικαστική της διάσταση, καθορίζοντας τον βαθμό συμμετοχής των ενδιαφερόμενων μερών στη διαδικασία λήψης αποφάσεων.²⁴

1.1.2.1 Ορθονομία *contra legem*

Η έννοια της ορθονομίας αποτέλεσε τη βάση για τα επιχειρήματα των αναπτυσσόμενων κρατών, ώστε να μπορέσουν να εξαιρεθούν από νομικώς δεσμευτικούς κανόνες του διεθνούς δικαίου. Ειδικότερα στο διεθνές περιβαλλοντικό δίκαιο, υποστήριξαν πως πρέπει να εξαιρεθούν από κάποιους κανόνες τους ή να τους παρασχεθεί ιδιαίτερη μεταχείριση λόγω των δυσανάλογων βαρών που θα είχαν αυτοί οι κανόνες ως αποτέλεσμα σε αυτά, λόγω της εξαγωγής της ρύπανσης, αλλά όχι και των θετικών αποτελεσμάτων των δραστηριοτήτων που την παράγουν, από τις πλουσιότερες χώρες.²⁵

1.1.2.2 Ορθονομία *praeter legem*

Η ορθονομία μπορεί να παράσχει τη βάση για αποφάσεις και όταν υπάρχει κενό στη νομοθεσία ή πλήρης απουσία της. Για παράδειγμα όταν προκύπτει ένα νέο ζήτημα, το οποίο δεν έχει ακόμα αποτελέσει θέμα παραγωγής κανόνων οποιασδήποτε μορφής. Η

²⁴ Βλ. Shelton D., όπως υποσημείωση 15, σελ. 59

²⁵ Βλ. Ibid

αρχή της ορθονομίας έχει εφαρμοστεί σε τέτοιες περιπτώσεις από τη διεθνή δικαιοσύνη ως γενική αρχή του δικαίου.²⁶

1.1.2.3 Ορθονομία *infra legem*

Τέλος, η ορθονομία αναγνωρίζεται και από το ίδιο το δίκαιο ως κανόνας για τη λήψη αποφάσεων, ώστε να καταλήξει σε δίκαιο αποτέλεσμα, ειδικά όταν απαιτείται διαφορετική μεταχείριση των υποκειμένων του λόγω των διαφορετικών χαρακτηριστικών και συνθηκών που τα διέπουν. Αυτός είναι και ο τρόπος που η ορθονομία έχει συχνότερα χρησιμοποιηθεί από το διεθνές περιβαλλοντικό δίκαιο, στην προσπάθεια δίκαιου διαμοιρασμού των σπάνιων πόρων ώστε να διασφαλισθεί πως τα οφέλη των περιβαλλοντικών πόρων, τα βάρη που προκύπτουν από την προστασία τους και η όποια διάβρωσή τους, διαμοιράζονται ισότιμα και δίκαια σε όλα τα μέλη της κοινωνίας. Με αυτή τη σκοπιά η ορθονομία αποτελεί εφαρμογή των αρχών της διανεμητικής δικαιοσύνης και στοχεύει στην σύμπραξη κοινωνικών και οικονομικών πολιτικών ώστε να επιτευχθεί η δίκαιη κατανομή των πόρων.²⁷ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της “χρήσης” της ορθονομίας αποτελούν οι περιπτώσεις των κοινών υδάτων γειτονικών κρατών.²⁸

²⁶ Όπως για παράδειγμα στην υπόθεση της εκτροπής των νερών του Meuse, όπου το Διαρκές Δικαστήριο Διεθνούς δικαιοσύνης (PCIJ) υποστήριξε πως δεν ήταν ορθόνομο για το ενάγων κράτος να διαμαρτύρεται για μια ζημιογόνα πράξη, την οποία το ίδιο είχε διαπράξει στο παρελθόν. Βλ. Στο PCIJ Ser. A/B 70, p. 25, διαθέσιμα όλα τα έγγραφα στο <http://www.icj-cij.org/pcij/series-a-b.php?p1=9&p2=3>, τελευταία πρόσβαση 18/9/2015

²⁷ Βλ. Shelton D., όπως υποσημείωση 15, σελ. 61

²⁸ Στην υπόθεση της υφαλοκρηπίδας Τυνησίας/Λιβυής, ζητήθηκε από το Δικαστήριο να αποφασίσει τον τρόπο διαχωρισμού της υφαλοκρηπίδας της αμφισβητούμενης περιοχής «σύμφωνα με την αρχή της ορθονομίας, και τις σχετικές συνθήκες που επικρατούν στην περιοχή, καθώς και τις αποδεκτές τάσεις της τρίτης συνδιάσκεψης για το Δίκαιο της Θάλασσας». Βλ. Σχετικά την Continental Shelf (Tunis/Libya), 1982 I.C.J. 18, διαθέσιμο στο http://www.sovereigngeographic.com/maritime_pdf/1982-tunisia-libya-english.pdf

1.1.3 Δίκαιο

Σε μια τρίτη προσέγγιση, η διεθνής δικαιοσύνη μπορεί να σημαίνει την υπακοή στους κανόνες δικαίου γενικώς. Η έννοια της διεθνούς δικαιοσύνης υπονοεί την ύπαρξη μιας κοινής οπτικής μεταξύ των κρατών για τη διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και την επίλυση των διεθνών συγκρούσεων. Αυτή η προσέγγιση δεν αντιτίθεται αλλά αντίθετα υποστηρίζει την σημασία της διεθνούς δικαιοσύνης ως εφαρμογή της έννοιας της ορθονομίας ως αρχή του δικαίου (*equity infra legem*).²⁹

Συνοψίζοντας, μέσα από τις διαφορετικές οπτικές που μπορούμε να δούμε την διεθνή δικαιοσύνη, διαφαίνεται η συζήτηση για τη βάση στην οποία πρέπει να στηρίζονται οι “δίκαιες” αποφάσεις. Η δικαιοσύνη θα μπορούσε να βασιστεί στην ανάγκη, την ικανότητα, την ιστορικότητα, το κοινό καλό ή την αυστηρή ισότητα στη μεταχείριση. Αυτή η συζήτηση καθιστά ακόμα πιο περίπλοκες τις διεθνείς διαπραγματεύσεις που αφορούν σε κατανομή πόρων, υποχρεώσεων ή ειδικής μεταχείρισης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιου είδους διεθνών διαπραγματεύσεων στο πεδίο της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης αποτελεί η συζήτηση για την κλιματική αλλαγή. Στο πλαίσιο της αναζήτησης λύσεων στο διεθνές επίπεδο ανακύπτουν διαφορετικοί κάθε φορά παράγοντες που γέρνουν την πλάστιγγα της δικαιοσύνης στη μία ή στην άλλη οπτική της. Για παράδειγμα, οι ανάγκες των αναπτυσσόμενων κρατών είναι τόσο επιτακτικές που η ίδια η Σύμβαση Πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή ορίζει ως οδηγό για την εφαρμογή της σύμβασης τις ανάγκες των αναπτυσσόμενων κρατών και εκείνων που θα σηκώσουν δυσανάλογα το βάρος των συνεπειών της κλιματικής αλλαγής.³⁰

Όποια οπτική της διεθνούς δικαιοσύνης και να υιοθετηθεί καταλήγουμε στην αυξανόμενη αναγνώριση της σημασίας της αλληλεξάρτησης (*interdependance*) των κρατών και των προβλημάτων των οποίων η λύση βρίσκεται στην από κοινού δράση με γνώμονα την αλληλεγγύη και την συνεργασία. Η έννοια της αλληλεξάρτησης τονίζει την ανάγκη για μια διεθνή κοινωνία, η οποία για πολλούς περιλαμβάνει την διασφάλιση των απαραίτητων περιβαλλοντικών συνθηκών για την διατήρηση της

²⁹ Βλ. Shelton D., όπως υποσημείωση 15, σελ. 62

³⁰ Βλ. Άρθρο 3.2, Σύμβαση Πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή

ζωής, συμπεριλαμβανομένης της ποικιλότητας και των περιβαλλοντικών αγαθών, και την δίκαιη κατανομή τους στις παρούσες και τις μελλοντικές γενεές. Με αυτό το σκεπτικό, η διεθνής δικαιοσύνη, στο πλαίσιο του περιβαλλοντικού δικαίου, σημαίνει την δίκαιη κατανομή του βάρους και του κόστους της περιβαλλοντικής προστασίας καθώς και την αποτελεσματική συνεργασία για την έγκαιρη προειδοποίηση των κρατών για επικείμενους κινδύνους και την επίλυση προβλημάτων.³¹

³¹ Βλ. Shelton D., όπως υποσημείωση 27

1.1.4 Η διανεμητική διάσταση

Όπως είδαμε παραπάνω, η διεθνής δικαιοσύνη μπορεί να αντιπροσωπεύει μια «ηθική υποχρέωση» όλων των μελών της διεθνούς κοινότητας να προωθούν με τη συμπεριφορά τους την ισότητα και τη δικαιοσύνη και να εργάζονται συνεχώς για την επανόρθωση των αδικιών και των ανισοτήτων που ακόμη υπάρχουν μεταξύ τους. Η επανόρθωση όμως των αδικιών, τις περισσότερες φορές σημαίνει την αναδιανομή του πλούτου μεταξύ των κρατών. Σε αυτή τη λογική βασίζονται οι απαιτήσεις και των αναπτυσσόμενων κρατών για αναπτυξιακή βοήθεια. Από την άλλη οι εμπορικές σχέσεις μεταξύ αναπτυγμένων και αναπτυσσόμενων κρατών μπορεί με μια πρώτη ματιά να φαίνεται πως χρειάζονται την εφαρμογή της αναδιανεμητικής δικαιοσύνης αλλά ίσως, δεδομένου του ιστορικού παρελθόντος που έφερε τα αναπτυσσόμενα κράτη στη θέση που είναι σήμερα, να είναι καταλληλότερη η εφαρμογή της επανορθωτικής δικαιοσύνης.

Μετά την ανεξαρτητοποίηση τους τα νέα κράτη, εκτός από οικονομικές δυσκολίες, είχαν και ανησυχίες για την διανεμητική και την επανορθωτική δικαιοσύνη και έτσι ένωσαν τις δυνάμεις τους ώστε να οικοδομήσουν τη «Νέα Διεθνή Οικονομική Τάξη», η οποία θα ανοικοδομούσε το διεθνές οικονομικό status quo με στόχο την ορθόνομη αναδιανομή του παγκόσμιου πλούτου. Η αντίστοιχη διακήρυξη της Εγκαθίδρυσης της Νέας Διεθνούς Οικονομικής τάξης των Ηνωμένων Εθνών, το 1974 επιβεβαίωσε την διάθεση των Η.Ε. να δουλέψουν για την δημιουργία μιας νέας οικονομικής τάξης βασισμένης στην ορθονομία, την κυρίαρχη ισότητα, την αλληλεξάρτηση, το κοινό συμφέρον και την συνεργασία μεταξύ όλων των κρατών. Η διακήρυξη αυτή, μεταξύ άλλων, συνδέθηκε με το αίτημα αναγνώρισης των παγκόσμιων πόρων ως κοινή κληρονομιά της ανθρωπότητας.³²

Ενώ τελικά η έννοια της κοινής κληρονομιάς της ανθρωπότητας εξελίχθηκε σε θετικό δίκαιο σχετικά με το βυθό των ωκεανών και το εξωατμοσφαιρικό διάστημα, η Νέα Διεθνής Οικονομική Τάξη έμεινε στα χαρτιά. Σημαντική όμως παρακαταθήκης προσπάθειας ήταν το «δικαίωμα στην ανάπτυξη». Το ίδιο το αίτημα για οικονομική δικαιοσύνη επανεμφανίστηκε με διαφορετική μορφή με την ανάδυση των διεθνών

³² Βλ. Shelton D., όπως υποσημείωση 29

περιβαλλοντικών ζητημάτων. Τα αναπτυσσόμενα κράτη ασκούσαν πίεση για την δίκαιη κατανομή των πόρων και των βαρών για πολλούς λόγους. Αρχικά τα αναπτυσσόμενα κράτη κατέχουν την πλειονότητα των παγκόσμιων βιολογικών πόρων και επιθυμούν να τους χρησιμοποιήσουν ώστε να αναπτυχθούν οικονομικά. Από την άλλη πλευρά τα αναπτυγμένα κράτη επιθυμούν τη διατήρηση και τη βιώσιμη χρήση αυτών των πόρων, καθώς πολλοί από αυτούς αποτελούν την πρώτη ύλη για προϊόντα που τα ίδια καταναλώνουν ή βάση απαραίτητων οικολογικών διαδικασιών. Κατά δεύτερον, τα αναπτυσσόμενα κράτη τονίζουν το στοιχείο της δικαιοσύνης στην δυσανάλογα μεγαλύτερη ευθηνή των πλούσιων κρατών για τη ρύπανση. Τέλος τα αναπτυσσόμενα κράτη επικαλούνται την αντικειμενική ανικανότητα τους να συμμετέχουν ή να συμμορφώνονται με συμφωνίες περιβαλλοντικής προστασίας, εξαιτίας της φτώχειας και της επείγουσας ανάγκης τους να αναπτυχθούν.³³

Η ανησυχία αυτή για τη ορθόνομη κατανομή των βαρών της περιβαλλοντικής προστασίας οδήγησε στην δημιουργία πολλών χρηματοδοτικών μηχανισμών, εξαιρέσεων, προβλέψεων μεταφοράς τεχνολογίας και ευελιξίας στα χρονικά πλαίσια συμμόρφωσης με διεθνείς υποχρεώσεις. Η οικοδόμηση ικανοτήτων (capacity-building) μέσω της χρηματοδότησης και της μεταφοράς τεχνολογίας περιλαμβάνεται σε πολλές διεθνής περιβαλλοντικές συμφωνίες και συχνά αποτελεί προϋπόθεση για τη συμμετοχή των αναπτυσσόμενων κρατών σε αυτές. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η Σύμβαση για τη Βιολογική Ποικιλότητα αλλά και η Σύμβαση Πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή, στις οποίες αποτελεί προϋπόθεση η στήριξη των αναπτυγμένων κρατών σε επίπεδο τόσο οικονομικών πόρων όσο και μεταφοράς τεχνολογίας στα αναπτυσσόμενα κράτη για τη εφαρμογή των ρυθμίσεων της σύμβασης από τους τελευταίους.³⁴

³³ Βλ. Ibid

³⁴ Βλ. Ibid

1.1.5 Η διαδικαστική διάσταση

Οι πολλές διαφορετικές υφιστάμενες οπτικές γωνίες στην διεθνή κοινότητα σχετικά με τη διεθνή δικαιοσύνη δημιουργούν εμπόδια στην διανεμητική δικαιοσύνη. Έτσι η διαδικαστική δικαιοσύνη έρχεται να παίξει ένα σημαντικό ρόλο στην εμπέδωση της ουσιώδους περιβαλλοντικής δικαιοσύνης.³⁵

Η δίκαιη κατανομή των περιβαλλοντικών βαρών και των ωφελειών, δεν αποτελεί την μοναδική πτυχή της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης. Δεν μπορούμε να αγνοήσουμε την αντίληψη πως, τα αποτελέσματα καθορίζονται και περιορίζονται από την διαδικασία λήψης των αποφάσεων. Η διαδικαστική πτυχή της δικαιοσύνης αναφέρετε στην δικαιοσύνη (fairness) που χαρακτηρίζει τις ίδιες τις διαδικασίες. Εστιάζει στην διαδικασία ανεξάρτητα από το αποτέλεσμα.³⁶ Στην περίπτωση της λήψης αποφάσεων που αφορούν στο περιβάλλον αυτό συνήθως μεταφράζεται σε ζητήματα που αφορούν στην συμμετοχή. Η διαδικαστική πτυχή της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης ορίζει πως, με σκοπό την εξασφάλιση της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης, οι πολίτες πρέπει να ενημερώνονται και να συμμετέχουν στις αποφάσεις σχετικά με το περιβάλλον, και να έχουν την δυνατότητα να αναγνωρίζουν και να σταματούν πράξεις που μπορούν να βλάψουν το περιβάλλον, είναι αντίθετες στην περιβαλλοντική νομοθεσία ή προκαλούν περιβαλλοντικές αδικίες.³⁷ Η διαδικασία λήψης αποφάσεων θεωρείται δίκαια όταν αποτελεί μια διαδικασία δημοκρατική, η οποία επιτρέπει σε όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη να ενημερώνονται, να εκφράζουν τις απόψεις τους και να επηρεάζουν τις αποφάσεις που λαμβάνονται. Υπάρχουν ακόμα μεγάλα κενά από τις διαδικασίες συμμετοχής στις αποφάσεις σχετικά με το περιβάλλον και μια ιδανική δημοκρατική διαδικασία.³⁸

³⁵ Βλ. Brunnee J., Climate change, global environmental justice and international environmental law, in Ebbesson J., Okowa P. (eds), Environmental Law and Justice in Contest, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, σελ. 321-322

³⁶ Milman A., Environmental Justice? An analysis of air pollution and power plants in California, University of California, Berkeley, 2004, σελ. 4

³⁷ Friends of the Earth, <http://www.foe-scotland.org.uk/environmentalrights>

³⁸ Βλ. Svarstad H., Sletten A., Paloniemi R., Barton N. D., Grieg-Gran M., 2011. Three types of environmental justice - From concepts to empirical studies of social impacts of policy instruments for conservation of biodiversity, PolicyMix Report Issue No 1, 2011, σελ. 9-10

Δεν μπορούμε όμως να πούμε με σιγουριά πως μια δίκαιη διαδικασία θα φέρει και το ανάλογο αποτέλεσμα. Χρειάζεται να λειτουργούν ταυτόχρονα πολλαπλοί μηχανισμοί για να εξασφαλισθεί μια διαδικασία τόσο δημοκρατική και δίκαια όσο και αποτελεσματική και ουσιώδης.³⁹

1.1.5.1 Η Σύμβαση Aarhus

Σημαντικό είναι να σημειωθεί σε αυτό το σημείο, πως αναφορικά με την διαδικαστική διάσταση της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης, μπορούμε να ανατρέξουμε και στη Σύμβαση Aarhus, η οποία έχει ως κύρια βάση της την αρχή 1 της Διακήρυξης της Στοκχόλμης (1972) και την αρχή 10 της Διακήρυξης του Ρίο (1992). Η αρχή 1 της Διακήρυξης της Στοκχόλμης⁴⁰ αναφέρει πως «ο άνθρωπος έχει το θεμελιώδες δικαίωμα της ελευθερίας, της ισότητας και των κατάλληλων συνθηκών ζωής, σε ένα περιβάλλον ποιότητας που επιτρέπει μία αξιοπρεπή ζωή και ευημερία και ο ίδιος φέρει την υποχρέωση να προστατεύει και να βελτιώνει το περιβάλλον για τις σημερινές και μελλοντικές γενιές...». Η αρχή 10 της Διακήρυξης του Ρίο⁴¹ από την άλλη, αναφέρει χαρακτηριστικά πως «τα περιβαλλοντικά θέματα τυγχάνουν καλύτερης διαχείρισης με τη συμμετοχή όλων των ενδιαφερομένων πολιτών στο σχετικό επίπεδο. Σε εθνικό επίπεδο, κάθε ιδιώτης πρέπει να έχει κατάλληλη πρόσβαση στην περιβαλλοντική πληροφορία, η οποία τηρείται από τις δημόσιες αρχές περιλαμβανομένης της πληροφορίας σχετικά με επικίνδυνα υλικά και δραστηριότητες και την ευκαιρία να συμμετάσχει στις διαδικασίες λήψης απόφασης. Τα κράτη θα πρέπει να διευκολύνουν και θα ενθαρρύνουν τη δημόσια εναισθητοποίηση και συμμετοχή καθιστώντας ευρέως προσιτές τις πληροφορίες. Πρέπει να προβλέπεται αποτελεσματική πρόσβαση σε δικαστικές και διοικητικές διαδικασίες, περιλαμβανομένων σε αυτές ενστάσεων και αιτήσεων θεραπείας».

³⁹ Βλ. Sambo P. T., A Conceptual Analysis of Environmental Justice Approaches: Procedural Environmental Justice in the EIA Process in South Africa and Zambia, University of Manchester, 2012, σελ.75-77

⁴⁰ Βλ. Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, διαθέσιμο στο: <http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?documentid=97&articleid=1503>

⁴¹ Βλ. United Nations, Rio Declaration on Environment and Development 1992, United Nations, 1992, διαθέσιμο στο: <http://www.jus.uio.no/lm/environmental.development.rio.declaration.1992/portrait.a4.pdf>

Η Σύμβαση Aarhus είναι μία από τις σημαντικότερες διεθνείς περιβαλλοντικές συμβάσεις⁴² καθώς αποτελεί το πρώτο δεσμευτικό κείμενο το οποίο κατοχυρώνει σημαντικής έκτασης περιβαλλοντικά δικαιώματα απευθείας στους πολίτες. Πιο συγκεκριμένα κατοχυρώνει το δικαίωμα στην πληροφόρηση, το δικαίωμα συμμετοχής στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και το δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη. Πρόκειται για μία Σύμβαση που συνδέει τα περιβαλλοντικά δικαιώματα με τα ανθρώπινα δικαιώματα, αναγνωρίζει ότι οι σημερινές γενεές έχουν υποχρέωση προς τις μελλοντικές γενεές και ότι η βιώσιμη ανάπτυξη μπορεί να επιτευχθεί μόνο με τη συμμετοχή όλων των ενδιαφερόμενων μερών. Επιπλέον, συνδέει την κυβερνητική λογοδοσία με την προστασία του περιβάλλοντος και μάλιστα το καινοτόμο της στοιχείο είναι ότι το κοινό αποκτά πλέον δικαίωμα καταγγελίας μέσω της Επιτροπής Συμμόρφωσης. Επίσης, η Σύμβαση Aarhus δε δημιουργεί απλώς νέες υποχρεώσεις προς τα συμβαλλόμενα μέρη αλλά προβλέπει και τους τρόπους με τους οποίους θα επιτευχθούν τα όσα ορίζει. Τέλος, δεν μπορούμε να μην αναφέρουμε πως η Σύμβαση έχει αποκτήσει παγκόσμιο χαρακτήρα, παρόλο που έχει συνταχθεί και αναφέρεται σε περιφερειακό επίπεδο, καθώς σύμφωνα με το άρθρο 19, παράγραφος 313 της Σύμβασης, οποιοδήποτε κράτος του ΟΗΕ μπορεί να προσχωρήσει σε αυτήν ύστερα από την έγκριση της Συνόδου των Συμβαλλόμενων Μερών.

⁴² Βλ. σχετικά στην ιστοσελίδα της UNECE στο: <http://www.unece.org/env/pp/introduction.html>

1.1.6 Η διαγενεακή διάσταση

Η αρχή της διαγενεακής ισότητας ή ορθονομίας βασίζεται σε δύο σημαντικά δεδομένα.

- 1) Η ανθρώπινη ζωή αναδύθηκε και εξαρτάται από την Γη, τους πόρους της και τις οικολογικές διαδικασίες της, και άρα είναι εξαρτημένη από τις περιβαλλοντικές συνθήκες.
- 2) Τα ανθρώπινα όντα έχουν την ιδιαίτερη ικανότητα να μεταβάλουν το περιβάλλον στο οποίο ζουν και από το οποίο εξαρτάται η επιβίωσή τους.

Από αυτά τα δεδομένα απορρέει η αντίληψη πως τα μέλη της παρούσας ανθρώπινης γενιάς έχουν την ιδιαίτερη ευθύνη, ως προσωρινοί «κηδεμόνες» του πλανήτη να διατηρήσουν την ακεραιότητά του και να διασφαλίσουν την επιβίωση του ανθρώπινου είδους.

Εκείνοι που ζουν σήμερα έχουν κληρονομήσει από τους προγόνους τους το δικαίωμα χρήσης του πλανήτη, το οποίο δικαίωμα όμως περιορίζεται από τα συμφέροντα των μελλοντικών γενεών. Αυτός ο περιορισμός επιβάλλει σε κάθε γενιά την υποχρέωση να διατηρήσει αυτόν το δεσμό εμπιστοσύνης και να μην αφήσει το κληροδότημα σε χειρότερη κατάσταση από ότι της δόθηκε. Για να επιτευχθεί αυτή η υποχρέωση θα πρέπει η παρούσα γενεά να ελαχιστοποιήσει ή να αποφύγει εντελώς τις μακροπρόθεσμες ή ανεπανόρθωτες ζημιές στο περιβάλλον. Από την αρχή της διαγενεακής ορθονομίας προκύπτει ότι, πρώτον, κάθε γενεά είναι υποχρεωμένη να διατηρήσει την ποικιλότητα των φυσικών και πολιτισμικών πόρων, ώστε να μη περιοριστούν οι επιλογές των μελλοντικών γενεών εξαιτίας της ικανοποίησης των σημερινών επιθυμιών και αναγκών. Δεύτερον, η ποιότητα των οικολογικών διεργασιών που θα κληροδοτηθεί στις επόμενες γενιές θα πρέπει να είναι η ίδια με αυτή που απολαμβάνει η παρούσα γενιά. Τρίτον, η πολιτισμική και φυσική κληρονομιά του παρελθόντος και του παρόντος θα πρέπει να διατηρηθεί ώστε οι μελλοντικές γενιές να έχουν πρόσβαση σε αυτή. Αυτές οι υποχρεώσεις και τα δικαιώματα αναδύονται από την αντίληψη πως η έννοια της ανθρωπότητας ξεφεύγει από τα όρια του σημερινού, προσωρινού, πληθυσμού του πλανήτη. Δεν θα πρέπει να μας παραπλανάει το γεγονός πως σήμερα υπάρχουν αποδέκτες για το κομμάτι των

υποχρεώσεων καθώς οι φορείς των δικαιωμάτων που τις συνοδεύουν τοποθετούνται στο μέλλον.⁴³

Υπάρχουν επίσης φωνές που μιλάνε για επέκταση της δικαιοσύνης και σε άλλα είδη ζωής του πλανήτη, πέρα από τον άνθρωπο (οικο-κεντρική αντίληψη). Δεν θα ασχοληθούμε με αυτή στην παρούσα εργασία αλλά είναι σημαντικό να σημειώσουμε πως η αναγνώριση της σημασίας της φύσης αυτής καθαυτής εμφανίζεται και σε διεθνή κείμενα, όπως η Σύμβαση των ΗΕ για την βιολογική ποικιλότητα. Η τάση αυτή του περιβαλλοντικού δικαίου αναφέρετε σε μια άλλη πτυχή της δικαιοσύνης, την οικολογική δικαιοσύνη.⁴⁴

Περισσότερα για την διαγενεακή δικαιοσύνη θα δούμε και στο Δεύτερο Κεφάλαιο, αναλύοντας τις συνέπειες που έχει η κλιματική αλλαγή τόσο στις παρούσες όσο και τις επόμενες γενεές.

⁴³ Βλ. Shelton D., όπως υποσημείωση 15, σελ. 62-63

⁴⁴ Βλ. Karageorgou V., How the notion of environmental justice can transform environmental law, Νομος+Φύση, 2012, σελ. 2-3

Συμπεράσματα Κεφάλαιο 1

Σε αυτό το κεφάλαιο προσπαθήσαμε να ορίσουμε την έννοια της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης. Στην προσπάθειά μας αυτή, είδαμε πως και η ίδια η διεθνής δικαιοσύνη είναι μια έννοια η οποία μπορεί να ιδωθεί μέσα από πολλές διαφορετικές οπτικές γωνίες και να δώσει ανάλογα διαφορετικά πρακτικά αποτελέσματα στην εφαρμογή της.

Εμβαθύνοντας λίγο περισσότερο, αναλύσαμε τον τρόπο με τον οποίο μπορεί η διεθνής δικαιοσύνη να μεταφραστεί ως ηθική, ορθονομία και δίκαιο και πώς αυτό μπορεί να εφαρμοστεί και στην περιβαλλοντική δικαιοσύνη. Είδαμε πως κάθε οπτική μπορεί να μας δώσει διαφορετικά αλλά αλληλοσυνδεόμενα αποτελέσματα και πως η ερμηνεία την έννοιας της δικαιοσύνης μπορεί κάθε φορά να διαφέρει χωρίς αυτό να καθιστά το αποτέλεσμα λιγότερο δίκαιο.

Έπειτα, ασχοληθήκαμε με τις τρεις πτυχές της δικαιοσύνης, τη διανεμητική, την διαδικαστική και την διαγενεακή. Η διανεμητική πτυχή της δικαιοσύνης εφαρμόζεται και στην περίπτωση του περιβάλλοντος καθώς και εδώ έχουμε να κάνουμε με την κατανομή κόστους και οφέλους. Ζητούμενο της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης είναι, κατά πολύ, να βρεθεί η χρυσή αυτή τομή που θα καταναίμει δίκαια (και εδώ είναι που παίζει σημαντικό ρόλο η ερμηνεία της δικαιοσύνης) το κόστος και τα βάρη της αντιμετώπισης και της προσαρμογής στα περιβαλλοντικά ζητήματα (στην περίπτωση που εξετάζουμε σε αυτή την εργασία στην κλιματική αλλαγή) αλλά και τα οφέλη που προκύπτουν από την χρήση των περιβαλλοντικών πόρων του πλανήτη.

Η διαδικαστική πτυχή της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης αναφέρεται στην σπουδαιότητα της ίδιας της διαδικασίας λήψης αποφάσεων για την επίτευξη ενός δίκαιου αποτελέσματος. Στην περίπτωση του περιβάλλοντος η διαδικαστική δικαιοσύνη αφορά στην δημοκρατική συμμετοχή. Καινοτομία στην διεθνή πολιτική αναφορικά με τα διαδικαστικά περιβαλλοντικά δικαιώματα αποτελεί η Σύμβαση Aarhus, η οποία παρόλο που έχει χαρακτήρα περιφερειακό, έχει διεθνοποιηθεί και μπορεί να αποτελέσει μοχλό για την πρόοδο της διεθνούς περιβαλλοντικής δικαιοσύνης.

Τέλος αναφορικά με την διαγενεακή πτυχή της δικαιοσύνης, είδαμε πως αποτελεί βασική αρχή της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης μιας και τα περιβαλλοντικά ζητήματα χαρακτηρίζονται κατεξοχήν από την διαγενεακότητά τους καθώς έχουν μακροπρόθεσμα και πολλές φορές ακόμα και απρόβλεπτα αποτελέσματα. Η κλιματική αλλαγή αποτελεί το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα περιβαλλοντικού ζητήματος με συνέπειες στις επόμενες γενεές. Όπως θα αναλύσουμε στο επόμενο κεφάλαιο, η κλιματική αλλαγή επηρεάζει όλες τις πτυχές της ζωής του ανθρώπου, παρουσιάζοντας όμως ταυτόχρονα διαφοροποιήσεις στον βαθμό που οι συνέπειές της επηρεάζουν την καθημερινότητα των ανθρώπων με βάση τις ήδη υπάρχουσες ανισότητες. Η κλιματική αλλαγή αποτελεί λοιπόν την χαρακτηριστική περίπτωση ζητήματος που τόσο στις συνέπειες όσο και στις ρίζες του συμπεριλαμβάνει παράγοντες από το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον, καθιστώντας απαραίτητη την εξασφάλιση της τήρησης των αρχών της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης στον δρόμο για την επίλυση, τον μετριασμό του ή την προσαρμογή σε αυτό.

Στο επόμενο Κεφάλαιο θα ασχοληθούμε με τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής σε διάφορες πτυχές της ανθρώπινης ζωής και θα δώσουμε έμφαση στις ειδικές κατηγορίες κρατών που πλήττονται περισσότερο από αυτή. Έπειτα θα αναλύσουμε την πορεία του θεσμικού πλαισίου για την κλιματική αλλαγή και θα εντοπίσουμε τα σημεία στα οποία εμφανίζει χαρακτηριστικά που συμβαδίζουν με την έννοια της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης.

2 Η κλιματική αλλαγή και η διεθνής απάντηση

2.1 Οι συνέπειες της κλιματικής αλλαγής

2.1.1 Η αύξηση της θερμοκρασίας του πλανήτη

Η τέταρτη έκθεση-ορόσημο του IPCC κατέληξε στο συμπέρασμα πως η κλιματική αλλαγή είναι αναμφισβήτητη, επιταχυνόμενη και κατά πάσα πιθανότητα ανθρωπογενής. Οι κορυφαίοι επιστήμονες της εποχής προέβλεπαν πως η αύξηση της παγκόσμιας θερμοκρασίας θα έφτανε τους 2°C μέχρι το τέλος του αιώνα λόγω της αυξημένης συγκέντρωσης αερίων του θερμοκηπίου στην ατμόσφαιρα και θα είχε επικίνδυνες συνέπειες. Πλέον η πρόβλεψη αυτή φαίνεται να υπολείπεται της πραγματικότητας. Πρόσφατοι υπολογισμοί κάνουν λόγο για αύξηση μέχρι και 4°C αν η παγκόσμια κοινότητα δεν αναλάβει δράση. Η διαφορά στις εκτιμήσεις οφείλεται στο μεγάλο κενό ανάμεσα στις δεσμεύσεις των κρατών για μειώσεις στις εκπομπές αερίων και στις μειώσεις που πραγματικά είναι απαραίτητες για την συγκράτηση της αύξησης της θερμοκρασίας σε επίπεδα κάτω των 2°C. Οι συνέπειες στα κοινωνικοοικολογικά και κοινωνικοοικονομικά συστήματα θα είναι σημαντικές.⁴⁵

Τα οικοσυστήματα και η βιοποικιλότητα αποτελούν τα πρώτα θύματα της αύξησης της θερμοκρασίας του πλανήτη. Η Διεθνής Ένωση για την Προστασία της φύσης (IUCN)⁴⁶ υπολογίζει πως το 35% των πουλιών, το 52% των αμφιβίων και το 71% των κοραλλιών παρουσιάζουν χαρακτηρίστηκα τα οποία τα καθιστούν ευάλωτα στις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής, όπως η οξείδωση των ωκεανών και η άνοδος της στάθμης της θάλασσας. Η επιρροή της κλιματικής αλλαγής στους κοραλλιογενείς υφάλους θα επηρεάσει και τα εξαρτώμενα από αυτούς είδη τα οποία υπολογίζονται στο 25% του συνόλου των ωκεάνιων ειδών.⁴⁷

⁴⁵ Βλ. Cameron E., Shine T., Bevins W., "Climate Justice: Equity and Justice Informing a New Climate Agreement." Working Paper. World Resources Institute, Washington DC and Mary Robinson Foundation — Climate Justice, Dublin, 2013, σελ. 3, Διαθέσιμο στο: <http://www.climatejusticedialogue.org>, τελευταία πρόσβαση στις 20/10/2015

⁴⁶ International Union for Conservation of Nature, <http://www.iucn.org/>, τελευταία πρόσβαση 15/10/2015

⁴⁷ Βλ. Cameron, Edward, Shine Tara, Bevins Wendi, όπως υποσημείωση 45

Σύμφωνα με την Ειδική Έκθεση του IPCC για τη διαχείριση των κινδύνων από ακραία φαινόμενα, η κλιματική αλλαγή ενισχύει την ένταση ακραίων καιρικών φαινομένων όπως οι πλημύρες, οι τροπικές καταιγίδες και οι καύσωνες. Όσο αυξάνεται ο πληθυσμός του πλανήτη, τόσο αυξάνεται και ο αριθμός των ατόμων που είναι ιδιαίτερα ευάλωτα σε αυτά τα φαινόμενα.⁴⁸

Η έκθεση της Παγκόσμιας Τράπεζας που προειδοποιεί για την αύξηση των 4°C, σημειώνει πως μια αύξηση τέτοιου επιπέδου θα επιφέρει άνοδο της στάθμης της θάλασσας της τάξης του μισού έως και ενός μέτρου ή και περισσότερο μέχρι το 2100 ενώ αν επιτευχθεί ο περιορισμός της ανόδου στους 2°C, η άνοδος της στάθμης θα περιορισθεί στα περίπου 20 εκατοστά μέχρι το 2100.⁴⁹

Στα παρακάτω υπό-κεφάλαια θα εξετάσουμε πως, η κλιματική αλλαγή, επηρεάζει της ζωές των ανθρώπων και επιδεινώνει ή ακόμα και δημιουργεί ανισότητες μεταξύ τους.

⁴⁸ Ibid

⁴⁹ Ibid

2.1.2 Η ανθρώπινη διάσταση

Η κλιματική αλλαγή δεν αποτελεί αποκλειστικά περιβαλλοντικό πρόβλημα. Εν αντιθέσει είναι στον πυρήνα της ανθρωποκεντρικό ζήτημα με επιπτώσεις σε όλες τις πτυχές της ζωής του ανθρώπου, από την εργασία και το σπίτι του μέχρι την υγεία και την τροφή του. Όπως δείξαμε και παραπάνω η κλιματική αλλαγή αποτελεί και ζήτημα δικαιοσύνης καθώς έχει ασύμμετρες επιπτώσεις στους πιο ευάλωτους. Παρόλο που η διεθνής κοινότητα αποδέχεται την σοβαρότητα της κατάστασης και αναγνωρίζει την ανάγκη για άμεση ανάληψη δράσης για την αντιμετώπισή της, συνεχίζει να την καθυστερεί. Τα αποτελέσματα είναι η υποβάθμιση της ανθρώπινης ανάπτυξης και της ανθρώπινης υγείας και η ενίσχυση των ανισοτήτων και των αδικιών.⁵⁰

Για περισσότερα από 450 εκατομμύρια ανθρώπους, τα εισοδήματά τους εξαρτώνται από τα οικοσυστήματα. Άλλα 2,6 δισεκατομμύρια εξαρτώνται αποκλειστικά από τη γεωργία. Σύμφωνα με το Global Humanitarian Forum⁵¹, με βάση ένα αναβαθμισμένο μοντέλο της Έκθεσης Stern, οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, κοστίζουν περίπου 125 δισεκατομμύρια δολάρια κάθε χρόνο, ποσό που είναι μεγαλύτερο από το μεμονωμένο ΑΕΠ του 73% των κρατών παγκοσμίως. Έως το 2030 το κόστος αυτό αναμένετε να ανέβει στα 340 δισεκατομμύρια δολάρια το χρόνο. Αυτή η στατιστική ανάλυση όμως κρύβει τις επιπτώσεις σε πραγματικές ζωές και εισοδήματα και τις δυσκολίες που δημιουργούνται στα ίδια τα νοικοκυριά.⁵²

Η χειροτέρευση των περιβαλλοντικών συνθηκών σε συνδυασμό με την πολιτική και οικονομική αστάθεια, επηρεάζει τον τρόπο και τόπο ζωής των ανθρώπων. Ο ειδικός ανταποκριτής των ΗΕ για τους πρόσφυγες υπολογίζει πως οι άνθρωποι που θα απομακρυνθούν από τις εστίες τους λόγω της κλιματικής αλλαγής μέχρι το 2050 θα φτάσουν από τα 50 έως τα 250 εκατομμύρια το χρόνο. Σύμφωνα με την ίδια πηγή η κλιματική αλλαγή θα επιφέρει μόνιμες μεταναστευτικές ροές στο εσωτερικό των κρατών που υποφέρουν από τις συνέπειές της αλλά και σε διεθνές επίπεδο. Η μετανάστευση θα αποτελέσει καταλύτη κοινωνικών αναταραχών καθώς η αύξηση της

⁵⁰ Βλ. Cameron, Edward, Shine Tara, Bevins Wendi, όπως υποσημείωση 45, σελ. 3-4

⁵¹ Global Humanitarian Forum, <http://www.ghf-ge.org/>

⁵² Βλ. Cameron, Edward, Shine Tara, Bevins Wendi, όπως υποσημείωση 50

πυκνότητας του πληθυσμού σε ορισμένες περιοχές θα ανταγωνίζεται την σπανιότητα των πόρων.⁵³

⁵³ Ibid

2.1.3 Επιπτώσεις στην ανθρώπινη υγεία

Οι αλλαγές του κλίματος του πλανήτη δεν θα μπορούσαν να μην επηρεάσουν και την ανθρώπινη υγεία. Πολλές ασθένειες, όπως η μαλάρια, ο δάγγιος πυρετός και ο κίτρινος πυρετός, είναι ευαίσθητες στη θερμοκρασία, την υγρασία και τη συχνότητα των βροχών. Καθώς αλλάζουν τα μοντέλα θερμοκρασίας και βροχόπτωσης, ως αποτέλεσμα της κλιματικής αλλαγής, οι ασθένειες αυτές θα εξαπλωθούν σε περιοχές που δεν μπορούσαν παραδοσιακά να επιβιώσουν.⁵⁴

Υπάρχουν όμως και πιο άμεσοι τρόποι με τους οποίους το κλίμα μπορεί να επηρεάσει την υγεία των ανθρώπων. Η έκθεση σε ακραία καιρικά φαινόμενα, όπως καύσωνες, πλημύρες και ξηρασίες, επίσης μπορεί να επηρεάσει την ανθρώπινη υγεία με διάφορους τρόπους συμπεριλαμβανομένης της επιδείνωσης του φτωχής διατροφής (malnutrition), την αύξηση των κρουσμάτων θερμοπληξίας και την εξάπλωση επιδημικών ασθενειών.⁵⁵

⁵⁴ Βλ. Cameron, Edward, Shine Tara, Bevins Wendi, όπως υποσημείωση 45, σελ. 4-5

⁵⁵ Ibid

2.1.4 Επιπτώσεις στην διατροφική ασφάλεια

Ένα από τα μεγάλα προβλήματα που προκαλούν οι ανισότητες στα επίπεδα ανάπτυξης των κρατών είναι η διατροφική ασφάλεια και η πείνα, όπως καταδεικνύεται από την υψηλή προτεραιότητα που καταλαμβάνουν αυτά τα θέματα στην ατζέντα των ΗΕ. Η κλιματική αλλαγή δεν αφήνει το πεδίο αυτό ανεπηρέαστο. Η κατανάλωση και η σπατάλη τροφίμων στα «πλούσια» μέρη του πλανήτη συνεχώς αυξάνεται και οι στόχοι για την εξάλειψή της πείνας, παρόλο που έχει σημειωθεί πρόοδος χάρη στους Στόχους της Χιλιετίας (MDGs), δεν έχει ακόμα επιτευχθεί. Αυτή η κατάσταση επιδεινώνεται από την κλιματική αλλαγή καθώς αυτή μπορεί να προκαλέσει μείωση της αγροτικής παραγωγικότητας στις πιο ευάλωτες περιοχές, αποσάθρωση του εδάφους, μείωση της διαθεσιμότητας του νερού, επιδείνωση των συνθηκών υγιεινής, αύξηση των συγκρούσεων για τους λιγότερο διαθέσιμους πόρους, αύξηση της αστικοποίησης και εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση.⁵⁶

Το International Food Policy Research Institute (IFPRI)⁵⁷ υπολογίζει πως μέχρι το 2050 ο κίνδυνος έκθεσης στην πείνα, λόγω της μείωσης της παραγωγής που θα προκληθεί από την κλιματική αλλαγή, θα αυξηθεί έως και 20%. Η αύξηση της θερμοκρασίας πέραν των 2°C προβλέπεται να αυξήσει τον αριθμό των ανθρώπων που μπορεί να αντιμετωπίσουν την φτώχεια και την πείνα έχοντας ως αποτέλεσμα 600 εκατομμύρια επιπλέον άτομα μέχρι το 2080 να ζουν με φτωχή διατροφή. Τη ίδια στιγμή η ζήτηση για τροφή, νερό και ενέργεια αναμένεται να αυξηθεί κατά 35%, 40%, και 50% αντιστοίχως λόγω της αύξησης του παγκόσμιου πληθυσμού και του μοντέλου κατανάλωσης του ανεπτυγμένου πληθυσμού του πλανήτη.⁵⁸

⁵⁶ Βλ. Cameron, Edward, Shine Tara, Bevins Wendi, όπως υποσημείωση 45, σελ. 4

⁵⁷ Food Policy Research Institute, <http://www.ifpri.org/>, τελευταία πρόσβαση 13/10/2015

⁵⁸ Βλ. Cameron, Edward, Shine Tara, Bevins Wendi, όπως υποσημείωση 56

2.1.5 Δικαιώματα

Πέρα από τις συνέπειες στην ανθρώπινη ανάπτυξη, η κλιματική αλλαγή, όπως δείξαμε είναι και ζήτημα δικαιοσύνης. Η απόλαυση βασικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων μπορεί να συναντήσει εμπόδια που προέρχονται από την αλλαγή του κλίματος, όπως φαίνεται σχηματική στον παραπάνω πίνακα (Σχήμα1).⁵⁹ Για παράδειγμα η ίδια η αύξηση της θερμοκρασίας του πλανήτη προβλέπεται να προκαλέσει αύξηση των μολυσματικών ασθενειών καθώς οι παθογόνοι μικροοργανισμοί που τις προκαλούν ευδοκιμούν στα θερμά κλίματα. Επίσης θα επιδεινώσει την διαθεσιμότητα του νερού σε περιοχές που ήδη υποφέρουν από περιόδους ξηρασίας. Αυτές οι συνέπειες της κλιματικής αλλαγής προσβάλουν ευθέως το δικαίωμα στη ζωή καθώς και το δικαίωμα στην υγεία και την τροφή.

⁵⁹ Βλ. Cameron, Edward, Shine Tara, Bevins Wendi, όπως υποσημείωση 45, σελ. 7

CLIMATE CHANGE IMPACTS PROJECTED BY THE IPCC AND OTHER SCIENTIFIC ASSESSMENTS	IMPACTS ON HUMAN / SOCIAL SYSTEMS	RIGHTS IMPLICATED	PROVISIONS IN CORE INTERNATIONAL CONVENTIONS
Temperature rises The IPCC projects a range of temperature increase scenarios, each of which is dependent on the level of CO ₂ (e) in the atmosphere. A recent report for the World Bank written by the Potsdam Institute for Climate Impact Research and Climate Analytics estimates warming in the range of 4°C at the end of the century if the global community fails to act on climate change.	Increased health risks/fatalities from diseases and natural disasters Increased water insecurity	Life Poverty, adequate standard of living, and means of subsistence	e.g. Art 3 UDHR (1948) "Everyone has the right to life, liberty, and security of person." / Art 6 International Covenant on Civil and Political Rights (1966) — "Every human being has the inherent right to life. This right shall be protected by law..."
Risks of extreme weather events According to the March 2012 IPCC Special Report on Managing the Risks of Extreme Events, climate change is reinforcing the intensity and frequency of extreme weather events including floods, droughts, tornadoes, tropical storms, and heatwaves.	Loss of livelihoods Changes in agricultural productivity and food production	Food and hunger Health Water Culture	e.g. Art 25 Universal Declaration of Human Rights — "Everyone has the right to a standard of living adequate for the health of himself and of his family, including food, clothing, housing and medical care and necessary social services." / Art 11 International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1966) — "Everyone has a right 'to an adequate standard of living for himself and his family, including adequate food, clothing and housing, and to the continuous improvement of living conditions.'"
Threats to unique ecosystems The IUCN estimates that up to 35% of the world's bird species, 52% of the amphibian species, and 71% of the coral reef systems display traits that make them potentially susceptible to climate change including bleaching events, ocean acidification, and sea-level rise.	Threats to security/societal cohesion Effects on human settlements, land and property leading to migration and displacement Impacts on political/public services	Property Adequate and secure housing Education Property Women's, children's, and indigenous people's rights Self-determination	e.g. Art 11 International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1966) — "The States Parties to the present Covenant, recognizing the fundamental right of everyone to be free from hunger." e.g. Art 1.2 International Covenant on Civil and Political Rights (1966) — "In no case may a people be deprived of its own means of subsistence." e.g. Art 12 International Covenant on Economic, Social, and Cultural Rights (1966) — "The State Parties... recognize the right of everyone to the enjoyment of the highest attainable standard of physical and mental health."
Changes in precipitation and distribution of water. By 2020, between 75 million and 250 million people are projected to be exposed to increased water stress due to climate change. Drought affected areas will likely increase. Heavy precipitation events, which are very likely to increase in frequency, will augment flood risk.	Damage to vital infrastructure and public utilities Loss of cultural integrity Decline in natural systems services		e.g. Art 14 Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (1979) — "State Parties will take into account the particular problems faced by rural women..."
Sea-level rises, flooding and storm surges The World Bank 4°C report warns that warming of this magnitude will likely lead to a sea-level rise of 0.5 to 1 meter, and possibly more, by 2100; while limiting warming to 2°C would likely reduce sea-level rise by about 20 cm by 2100 compared to a 4°C world.	Distribution of impacts (vulnerable, poor, and marginalized are hit first and hardest)		e.g. Art 6 Convention on the Rights of the Child (1989) — "State Parties shall ensure to the maximum possible extent the survival and development of the child."
Large scale singularities Climate impacts could lead to the melting of the Greenland/Antarctic ice-shelves, release of methane in Siberia, and the halting of the Atlantic conveyor belt.			

2.1.6 Ασύμμετρες επιπτώσεις στους πιο ευάλωτους

Η κλιματική αλλαγή συνεισφέρει στην επιδείνωση των παγκόσμιων αδικιών και ανισοτήτων καθώς εκείνοι που συνεισέφεραν λιγότερο ή και καθόλου στην επιδείνωσή της θα αντιμετωπίσουν πρώτοι και πιο σκληρά τις συνέπειές της. Η κλιματική αλλαγή θα δημιουργήσει συνθήκες που θα επιδεινώσουν τη φτώχεια και την περιθωριοποίηση στις πιο ευάλωτες περιοχές. Η κατανομή των συνεπειών θα βαρύνει εκείνους που έχουν τη μικρότερη δυνατότητα προσαρμογής σε αυτές. Η Αφρική υπολογίζεται πως θα χάσει το μεγαλύτερο κομμάτι του ΑΕΠ της λόγω της κλιματικής αλλαγής, η Ασία, όπου διαμένει το μεγαλύτερο κομμάτι του παγκόσμιου πληθυσμού θα αντιμετωπίσει τα περισσότερα ακραία καιρικά φαινόμενα και ιδιαίτερα οι πληθυσμοί που διαμένουν κοντά στις ακτές –περισσότερο από το 50%- θα πληγούν από την άνοδο της στάθμης της θάλασσας.⁶⁰

⁶⁰ Βλ. Cameron, Edward, Shine Tara, Bevins Wendi, όπως υποσημείωση 45, σελ. 8

2.1.7 Η περίπτωση των μικρών νησιωτικών κρατών (Small Island Developing States - SIDS) και των Ελάχιστα Ανεπτυγμένων Χωρών (EAX)

Υπάρχουν 51 μικρά νησιωτικά αναπτυσσόμενα κράτη, τα οποία, παρά τις γεωγραφικές και πολιτισμικές διαφορές τους, μοιράζονται παρόμοιες οικονομικές και αναπτυξιακές προκλήσεις.⁶¹ Τα μικρά νησιωτικά κράτη (SIDS) αναφέρονται συχνά στη βιβλιογραφία ως τα πιο ευάλωτα στην κλιματική αλλαγή και ως τα πρώτα κράτη του πλανήτη που θα αντιμετωπίσουν οριακές καταστάσεις λόγω των συνεπειών της. Τα SIDS είναι ιδιαίτερα ευάλωτα λόγω του μικρού τους μεγέθους, την γεωγραφική τους θέση –βρίσκονται σε απομακρυσμένα σημεία και είναι διασκορπισμένα σε όλο τον πλανήτη– και την έκθεσή τους σε ακραία φυσικά φαινόμενα. Τα SIDS επίσης έχουν ιδιαίτερα ευάλωτα οικοσυστήματα, αντιμετωπίζουν περιορισμούς στις μεταφορές και τις επικοινωνίες, έχουν ελλείψεις σε φυσικούς πόρους και κυρίως σε καθαρό νερό. Αυτά τα χαρακτηριστικά κάνουν τα SIDS (ανάμεσα στα οποία βρίσκονται και 12 EAX), κάποια από τα πιο ευάλωτα στην κλιματική αλλαγή (αν όχι τα πιο ευάλωτα) κράτη του κόσμου. Αν λάβουμε υπόψη και το γεγονός πως, τα SIDS παράγουν ακραία χαμηλά ποσοστά εκπομπών ρύπων, συμπεραίνουμε πως εκείνα θα υποφέρουν δυσανάλογα από τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής.⁶²

Σύμφωνα με το New Economics Foundation, η αυξανόμενη ένταση των καταιγίδων και των τυφώνων στην Καραϊβική, έχει προκαλέσει καταστροφές με εκατοντάδες χιλιάδες θύματα και ζημιές πολλών εκατομμυρίων. Το 2004 η Γρενάδα, ένα νησί που θεωρείται πως βρίσκεται εκτός της ζώνης των τυφώνων, υπέστη τεράστιες καταστροφές από τον τυφώνα Ιβάν, ο οποίος διέλυσε το 90% των υποδομών της χώρας, προκάλεσε ζημιές άνω των 800 εκατομμυρίων δολαρίων – ποσό το οποίο αντιστοιχούσε στο 200% του ΑΕΠ της Γρενάδα.⁶³

⁶¹Βλ. UNFCCC (input provided by Dr. Graham Sem) , VULNERABILITY AND ADAPTATION TO CLIMATE CHANGE IN SMALL ISLAND DEVELOPING STATES, 2007, σελ. 2, διαθέσιμο στο: https://unfccc.int/files/adaptation/adverse_effects_and_response_measures_art_48/application/pdf/200702_sids_adaptation_bg.pdf, τελευταία πρόσβαση 18/8/2015

⁶²Βλ. UNFCCC (input provided by Dr. Graham Sem) ,όπως υποσημείωση 61

⁶³ Βλ. Reid Hannah, Simms Andrew, Up in smoke? Latin America and the Caribbean, New Economics Foundation, 2006, σελ. 10, διαθέσιμο στο: <http://www.neweconomics.org/publications/entry/up-in->

Οι Ελάχιστα Ανεπτυγμένες Χώρες (EAX) και τα Μικρά Νησιωτικά Κράτη (SIDSs) αποτελούν σπίτι των φτωχότερων πληθυσμών και αυτών που εξαρτώνται σε μεγαλύτερο βαθμό από τη γεωργία. Αυτοί οι πληθυσμοί είναι οι πιο ευάλωτοι στις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής καθώς δεν έχουν τις υποδομές και τα εφόδια για να ανταπεξέλθουν στις κρίσεις που σχετίζονται με το κλίμα αλλά και να προσαρμοστούν στην ίδια την αλλαγή του κλίματος.⁶⁴

Αξίζει να αναφέρουμε πως ακόμα και ο όγδοος στόχος της χιλιετίας, ο οποίος αναφέρετε στην παγκόσμια συνεργασία για την ανάπτυξη, μεταξύ άλλων αναγνωρίζει την ιδιαιτερότητα των SIDS.⁶⁵

Η δυσκολίες των SIDS στην ανάπτυξη της δυνατότητας προσαρμογής

Η ενίσχυση της δυνατότητας προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή είναι κρίσιμη για τα SIDS, ώστε να μπορέσουν να ανταποκριθούν στις προκλήσεις που θα παρουσιάσουν οι συνέπειές της και κυρίως η αύξηση της στάθμης της θάλασσας. Όμως η κλιματική αλλαγή είναι, όπως είπαμε και παραπάνω, μόνο μια από τις προκλήσεις που έχουν να αντιμετωπίσουν. Λαμβάνοντας υπόψη και τις κοινωνικοοικονομικές δυσκολίες που αντιμετωπίζουν, βλέπουμε πως για να υπάρξει πρόοδος στον τομέα της προσαρμογής θα πρέπει να δημιουργηθούν στρατηγικές πρόληψης και μείωσης του ρίσκου ταυτόχρονα με δομικές αλλαγές με στόχο τη βιώσιμη ανάπτυξη. Θα πρέπει να υπάρξουν αλλαγές ακόμα και σε επίπεδο κοινωνικών δομών και συμπεριφοράς. Υπάρχουν όμως εμπόδια στην εφαρμογή στρατηγικών ενίσχυσης της ικανότητας προσαρμογής. Τα εμπόδια αυτά εμπίπτουν, κυρίως, σε τρεις κατηγορίες⁶⁶:

smoke-latin-america-and-the-caribbean, τελευταία πρόσβαση 13/8/2015

⁶⁴ Βλ. Cameron, Edward, Shine Tara, Bevins Wendi, όπως υποσημείωση 45, σελ. 6

⁶⁵ Βλ. Schipper L., Disaster risk, climate change and international development: scope for, and challenges to, integration, Disasters, 2006, 30(1), σελ. 24

⁶⁶ Βλ. UNFCCC, climate change, small island developing States, CLIMATE CHANGE SECRETARIAT (UNFCCC), Bonn, Germany, 2005, σελ. 25-26

1. Ελλιπή δεδομένα και πληροφορίες, καθώς και τεχνολογικών δυνατοτήτων ώστε να υπάρξει αποτελεσματικός και έγκαιρος προγραμματισμός της προσαρμογής.
2. Αδύναμες θεσμικές δυνατότητες
3. Περιορισμένοι οικονομικοί πόροι

Αν λάβουμε υπόψη και τις υπάρχουσες ανισότητες λόγω του φύλου και τις αναπτυξιακές διαφορές, καταλήγουμε πως το βάρος της κλιματικής αλλαγής είναι βαρύτερο για τις γυναίκες. Η διαφορά αυτή υπάρχει λόγω των κοινωνιών και πολιτισμικών ρόλων και ευθυνών που έχουν δημιουργηθεί για τις γυναίκες από τις οικογένειες και τις κοινότητες τους. Όπου οι γυναίκες έχουν μειωμένη πρόσβαση σε εισόδημα, εκπαίδευση, δημόσια εκπροσώπηση και είναι σε κατώτερη κοινωνική θέση, αυτομάτως έχουν και μειωμένη πρόσβασης σε μηχανισμούς αντιμετώπισης και προσαρμογής σε κρίσεις. Ο κυκλώνας που χτύπησε το Μπαγκλαντές το 1991 μας δίνει χαρακτηριστικά παραδείγματα για τα παραπάνω. Πάνω από το 90% των 140,000 θανάτων ήταν γυναίκες. Η μειωμένη δυνατότητα μετακίνησης, η έλλειψη ικανοτήτων και η κοινωνική τους θέση τις έκαναν πιο ευάλωτες σε αυτό το ακραίο καιρικό φαινόμενο.⁶⁷

⁶⁷Βλ. Oxfam International Annual Report 2008-2009, διαθέσιμο στο <https://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/oxfam-international-annual-report-2008-09.pdf>, τελευταία πρόσβαση 13/8/2015

2.1.8 Το δυσανάλογο βάρος στις αναπτυσσόμενες χώρες

Οι αναπτυσσόμενες χώρες, παρόλο που συμμετείχαν ελάχιστα ή καθόλου στην δημιουργία του προβλήματος της κλιματικής αλλαγής, καλούνται σήμερα να λάβουν δράση για να την αντιμετωπίσουν.

Είναι πλέον ξεκάθαρο πως η συγκράτηση της ανόδου της θερμοκρασίας στους 2°C, απαιτεί άμεση και σημαντική δράση από την παγκόσμια κοινότητα. Οι ανεπτυγμένες χώρες που αποτελούν περίπου το 1/7 του παγκόσμιου πληθυσμού είναι υπεύθυνες για το 70% των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου από το 1959 και μετά, αυτή η τάση όμως αλλάζει με γοργούς ρυθμούς. Οι εκπομπές των αναπτυσσόμενων κρατών αυξάνονται με τόσο ραγδαίους ρυθμούς που προβλέπεται ότι θα ξεπεράσουν το 70% των παγκόσμιων εκπομπών στα επόμενα 20 χρόνια. Οι αναπτυσσόμενες χώρες έρχονται αντιμέτωπες με τον περιορισμό της δυνατότητας να ακολουθήσουν το κλασσικό μοντέλο ανάπτυξης που είναι βασισμένο στη βιομηχανία υψηλής κατανάλωσης άνθρακα, ενώ ταυτόχρονα καλούνται να αντιμετωπίσουν την φτώχεια την πείνα την ανισότητα στο εσωτερικό τους και τον μετριασμό και την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή.⁶⁸

Η επιλογές που καλούνται να κάνουν οι αναπτυσσόμενες χώρες στις διεθνείς διαπραγματεύσεις για την κλιματική αλλαγή, είναι καταφανώς άδικες. Εδώ και δύο δεκαετίες οι ανεπτυγμένες χώρες κωλυσιεργούν στην εφαρμογή και την πρόοδο της κλιματικής πολιτικής όπως αυτή εκφράστηκε στη Σύμβαση-Πλαίσιο του 1992. Ταυτόχρονα ο γεωπολιτικός χάρτης έχει αλλάξει με την άνοδο των αναδυόμενων οικονομιών (Κίνα, Ινδία, Βραζιλία, Νότια Αφρική). Είναι ξεκάθαρο πως ενώ ο Βοράς απήλause την ασταμάτητη κατανάλωση άνθρακα από τη βιομηχανική επανάσταση και μέχρι σήμερα, ο Νότος καλείτε να δημιουργήσει και να προσαρμοστεί σε ένα νέο μοντέλο ανάπτυξης σε ένα σύντομο χρονικό διάστημα.⁶⁹

⁶⁸ Βλ. Cameron, Edward, Shine Tara, Bevins Wendi, όπως υποσημείωση 45, σελ. 8

⁶⁹ Ibid

2.1.9 Η πρόκληση της ανάπτυξης

Η μεγάλη πρόκληση των αναπτυσσόμενων κρατών είναι να καταπολεμήσουν τη φτώχεια των πολιτών τους, λαμβάνοντας ταυτόχρονα δράση για την κλιματική αλλαγή. Το αναπτυξιακό μοντέλο της παγκόσμιας οικονομίας βασίζεται στα ορυκτά καύσιμα και έχει ως αποτέλεσμα τον αυτοτροφοδοτούμενο καταναλωτισμό των ορυκτών καυσίμων. Ως αποτέλεσμα οι αναπτυσσόμενες και κυρίως οι αναδυόμενες ώρες αντιμετωπίζουν το δίλημμά μεταξύ του ρόλου που μπορούν να παίξουν για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και την προτεραιότητα που δίνουν στην οικονομική τους ανάπτυξη και κατ' επέκταση την καταπολέμηση της φτώχειας. Επιπλέον προβληματισμούς δημιουργεί η θέση προτεραιοτήτων ανάμεσα στις δράσεις για τον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής και για την προσαρμογή στις συνέπειές της. Πολλές αναπτυσσόμενες χώρες επιλέγουν να δώσουν έμφαση στην προσαρμογή στις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής παρά να δεσμευτούν σε ένα αναπτυξιακό μοντέλο μειωμένων εκπομπών.⁷⁰

Αυτά τα διλήμματα καταδεικνύουν την πτυχή της ορθονομίας του θεσμικού καθεστώτος για την κλιματική αλλαγή. Παραμένει ζητούμενο να απαντηθεί το ερώτημα, πως ένα κράτος λαμβάνει την απαραίτητη δράση για την κλιματική αλλαγή χωρίς να βάλει φρένο στην ανάπτυξή του και καταπολεμώντας την πείνα στο εσωτερικό του. Παρόλα αυτά πολλές αναπτυσσόμενες χώρες, τα τελευταία χρόνια, προσπαθούν να βρουν τη χρυσή τομή κατά τη χάραξη των πολιτικών τους μεταξύ της ανάπτυξης και της ανάληψης δράσης για την κλιματική αλλαγή.⁷¹

Στην Αιθιοπία, η κλιματική στρατηγική προσανατολίζεται στην εξάλειψή της φτώχειας μέσω της πράσινης ανάπτυξης.⁷² Στην Κόστα Ρίκα έχει τεθεί ο στόχος να γίνει ολόκληρη η χώρα μια «κλιματικά ουδέτερη» οικονομία μέχρι το 2021. Οι στόχοι τις περιλαμβάνουν:

⁷⁰ Βλ. Cameron, Edward, Shine Tara, Bevins Wendi, όπως υποσημείωση 45, σελ. 8-9

⁷¹ Ibid

⁷² Βλ. Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Αιθιοπίας, “Ethiopia’s Climate-Resilient Green Economy Strategy.” Addis Ababa: Environmental Protection Authority, 2007, διαθέσιμο στο: <https://www.undp-aap.org/sites/undp-aap.org/files/Ethiopia%20CRGE%20Strategy%20Final.pdf>, τελευταία πρόσβαση 10/10/2015

1. Την εισαγωγή των εννοιών της ορθονομίας και της δικαιοσύνης στη Νέα Σύμβαση για το Κλίμα και την καθιέρωση ενός νέου μοντέλου οικονομίας χαμηλών ρύπων,
2. Την προσαρμογή στις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής,
3. Την μεγιστοποίηση της ανταγωνιστικότητας της χώρας,
4. Την ανάληψη πρωτοβουλιών και την συνεισφορά στη εξεύρεση μια παγκόσμιας λύσης για το πρόβλημα της κλιματικής αλλαγής.⁷³

Το πρώτο πλάνο δράσης για την κλιματική αλλαγή της Ινδίας, δίνει έμφαση στην διατήρηση υψηλών ρυθμών οικονομικής μεγέθυνσης, ώστε να βελτιωθεί το επίπεδο ζωής των πολιτών της ενώ ταυτόχρονα εξετάζει μέτρα τα οποία προωθούν την ανάπτυξη ενώ δρουν ευεργετικά για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής. Το πλάνο τονίζει πως τα μέτρα αυτά θα ήταν πιο αποτελεσματικά αν πραγματοποιούνταν με τη βοήθεια των αναπτυγμένων κρατών και δεσμεύεται πως οι εκπομπές της Ινδίας δεν θα ξεπεράσουν αυτές των αναπτυγμένων κρατών όσο και αν η χώρα επιδιώκει την περαιτέρω ανάπτυξή της.⁷⁴

Η πρόκληση για το μέλλον της Σύμβασης-Πλαίσιο για την κλιματική αλλαγή είναι η εξεύρεση λύσεων, ώστε κάθε χώρα να συνεισφέρει επαρκώς στον περιορισμό της υπερθέρμανσης του πλανήτη και δίκαια στο παγκόσμιο αυτό πρόβλημα.

⁷³ Βλ. Υπουργείο Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Τηλεπικοινωνιών, “Estrategia Nacional de Cambio Climático.” San José, Costa Rica: Ministerio de Ambiente, Energía y Telecomunicaciones, διαθέσιμο στο: <http://unfccc.int/resource/docs/natc/corn2.pdf>, τελευταία πρόσβαση 10/10/2015

⁷⁴ Βλ. Κυβέρνηση της Ινδίας, National Action Plan on Climate Change, New Delhi: Government of India, 2008, διαθέσιμο στο: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2822162/>, τελευταία πρόσβαση 10/10/2015

2.1.10 Διαγενεακή ισότητα

«Σε τελική ανάλυση, ο πιο βασικός συνδετικός μας κρίκος είναι πως όλοι κατοικούμε στον μικρό αυτό πλανήτη. Όλοι αναπνέουμε τον ίδιο αέρα. Όλοι νοιαζόμαστε για το μέλλον των παιδιών μας. Και είμαστε όλοι θνητοί.»⁷⁵

Στα προηγούμενα υποκεφάλαια αναλύσαμε πως η κλιματική αλλαγή επηρεάζει πτυχές της ζωής της παρούσας γενιάς ανθρώπων. Οι περισσότερες όμως συνέπειες θα πλήξουν τις επόμενες γενιές ανθρώπων. Η κλιματική αλλαγή λοιπόν είναι πρόβλημα, διαγενεακό⁷⁶.

Οι εκπομπές των αερίων του θερμοκηπίου παραμένουν στην ατμόσφαιρα για αιώνες, πράγμα που σημαίνει πως οι πράξεις κάθε ενός από εμάς σήμερα θα έχει συνέπειες στις ζωές των επόμενων γενεών. Είμαστε λοιπόν υπεύθυνοι να αφήσουμε το παγκόσμιο περιβάλλον σε τουλάχιστον παρόμοια κατάσταση με αυτή που είχε όταν μας το παρέδωσαν οι πρόγονοί μας. Η τελευταία αυτή πρόταση είναι μια από τις θεμελιώδεις αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης και για να γίνει πραγματικότητα απαιτείται να διαχειριστούμε το περιβάλλον και τους πόρους του με τρόπο που θα καλύπτει τις ανάγκες της παρούσας γενιάς χωρίς να υποθηκεύει το μέλλον των επόμενων.⁷⁷

Το κληροδοτήμά μας στις επόμενες γενιές θα πρέπει να διατηρεί τη δυνατότητα επιλογών (να έχουν οι επόμενες γενιές το ίδιο εύρος επιλογών με τις παρούσες), την ποιότητα (η κατάσταση του περιβάλλοντος να είναι τουλάχιστον παρόμοια με αυτή που απολαμβάνουν οι παρούσες γενιές) και την πρόσβαση (τα μέλη των παρόντων

⁷⁵ Βλ. Ομιλία του Προέδρου των ΗΠΑ John F. Kennedy στο American University στις 10 Ιουνίου 1963, διαθέσιμο στο: <http://www.jfklibrary.org/Asset-Viewer/BWC7I4C9QUmLG9J6I8oy8w.aspx>, τελευταία πρόσβαση 11/10/2015

⁷⁶ Στην διαγενεακή δικαιοσύνη έχει γίνει αναφορά και στο Κεφάλαιο 1 της παρούσας εργασίας στο πλαίσιο της ανάλυσης της έννοιας της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης.

⁷⁷ Βλ. World Commission on Environment and Development, "Our Common Future, Report of the World Commission on Environment and Development," Παράρτημα του κειμένου A/42/427 της Γενικής Συνέλευσης των ΗΕ «Development and International Co-operation: Environment», 1987, διαθέσιμο στο: <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>, τελευταία πρόσβαση 8/10/2015

γενεών να έχουν ισότιμη πρόσβαση στην κληρονομιά των προηγούμενων με τρόπο όμως που να εξασφαλίζει την πρόσβαση σε αυτή και των επόμενων γενεών).⁷⁸

Παρόλο που συναισθηματικά όλοι σχεδόν οι άνθρωποι νοιάζονται για το μέλλον των παιδιών και των εγγονιών τους, αυτό το συναίσθημα δεν έχει εκφραστεί ικανοποιητικά σε επίπεδο διεθνούς δικαίου. Έχουν υπάρξει προτάσεις από διάφορους θεσμούς για επιβολή πολιτικών που θα προωθούν την διαγενεακή δικαιοσύνη χωρίς όμως επιτυχία. Το 2012 στη συνδιάσκεψη του Ρίο προτάθηκε η δημιουργία ενός ειδικού θεσμού, του Επιτρόπου των ΗΕ για τις μελλοντικές γενιές, η οποία όμως δεν αποτυπώθηκε στο τελικό κείμενο.⁷⁹

Η ανθρώπινη δραστηριότητα κατά τη διάρκεια του 20ου και αρχές του 21ου έχει οδηγήσει σε μια σταθερή αύξηση των ατμοσφαιρικών συγκεντρώσεων του διοξειδίου του άνθρακα και άλλων αερίων του θερμοκηπίου. Αυτή η αλλαγή στην ατμόσφαιρα έχει δημιουργήσει αλλαγές στο κλίμα της Γης, οι οποίες είναι ήδη εμφανείς και θα συνεχιστεί για δεκαετίες, ίσως και αιώνες και στο μέλλον. Οι διεργασίες αυτές θα επηρεάσουν τα μέλη των διαφορετικών γενεών με διαφορετικό τρόπο. Μια συμφωνία δραστηρικής μείωσης των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα σήμερα, θα είχε τεράστιες συνέπειες στην οικονομική ευημερία της παρούσας γενεάς. Αν όχι όλοι, τουλάχιστον κάποιοι από αυτούς που θα πληρώσουν το κόστος του μετριασμού της κλιματικής αλλαγής, δεν θα ζήσουν αρκετά για να απολαύσουν τα οφέλη της «θυσίας» τους. Οι πολιτικές όμως αυτές θα αποφέρουν μεγάλα οφέλη, αποτρέποντας τη ζημιά που θα μπορούσε να επιφέρει η περαιτέρω επιδείνωση της κλιματικής αλλαγής, στους ανθρώπους που θα ζήσουν στο μέλλον.⁸⁰

Μια νέα συμφωνία για την κλιματική αλλαγή λοιπόν, αν θέλει να διατρέχεται από τις αρχές της ορθονομίας και της δικαιοσύνης και κατ' επέκταση της διαγενεακής ισότητας, θα πρέπει να είναι αρκετά δραστηρική ώστε να εξασφαλίζεται η βιωσιμότητα του περιβάλλοντος και των πόρων του για να μπορούν να έχουν ισότιμη πρόσβαση σε αυτό και οι επόμενες γενεές.

⁷⁸ Βλ. Cameron, Edward, Shine Tara, Bevins Wendi, όπως υποσημείωση 45, σελ. 9-10

⁷⁹ Ibid

⁸⁰ Βλ. Quiggin J., Climate Change and Intergenerational Equity, στο Moss J., Climate Change and Social Justice, Melbourne University Press, Melbourne, 2009, σελ 67

2.2 Το θεσμικό πλαίσιο για την κλιματική αλλαγή

Κάνοντας μια μικρή ιστορική αναδρομή στην ενασχόληση της διεθνούς κοινότητας με τα περιβαλλοντολογικά ζητήματα παρατηρούμε πως με σοβαρό και συνεχή τρόπο άρχισε μόλις κατά τη δεκαετία του '70. Αυτό οφείλετε τόσο στην επιστημονική εξέλιξη που έφερε στο φως στοιχεία που δεν ήταν διαθέσιμα στο παρελθόν για τον αντίκτυπο της ανθρώπινης δραστηριότητας στο περιβάλλον αλλά και στην αλλαγή της διεθνούς πολιτικής, με πολλά νέα κράτη να δημιουργούνται με την διαδικασία κυρίως της αποαποικιοποίησης και να εισέρχονται στη διεθνή κοινότητα.

Το θέμα της κλιματικής αλλαγής ειδικότερα, το 1972 είχε απασχολήσει τη Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών στη Στοκχόλμη και εκφράστηκε στη Διακήρυξη για το Περιβάλλον, ενώ το 1979 πραγματοποιείται η πρώτη Συνδιάσκεψη για το κλίμα⁸¹. Ακολουθεί η επίσημη επιστημονική παραδοχή του προβλήματος το 1985, όποτε και συνάπτεται η Σύμβαση της Βιέννης και λίγο αργότερα το Πρωτόκολλο του Μόντρεαλ στα πλαίσια μιας πολιτικής για την προστασία της ατμόσφαιρας από τη ρύπανση.⁸²

Το 1988 με πρωτοβουλία της Μάλτας ιδρύεται το Διακυβερνητικό πάνελ για τη μελέτη της κλιματικής αλλαγής (IPCC), το οποίο με τις εκθέσεις του θα παίζει καταλυτικό ρόλο στις θεσμικές εξελίξεις. Εν τω μεταξύ, μεσολαβούν σχετικά ψηφίσματα της Γενικής Συνέλευσης των Η.Ε.⁸³ καθώς και η Διακήρυξη της Χάγης

⁸¹ Πραγματοποιήθηκε στο Villach της Αυστρίας και συμμετείχαν ο Παγκόσμιος οργανισμός Μετεωρολογίας (WMO), το Πρόγραμμα των Η.Ε. για το περιβάλλον (UNEP) καθώς και Διεθνές Συμβούλιο Επιστημονικών Ενώσεων (ICSU)

⁸² Η Σύμβαση της Βιέννης για την προστασία της στοιβάδας του όζοντος, 1985 και το Πρωτόκολλο του Μόντρεαλ για τις ουσίες που καταστρέφουν τη στοιβάδα του όζοντος, 1987 όπως τροποποιήθηκε στο Λονδίνο το 1990, βλ. αναλυτικότερα Κατσιμπάρδης, Κ., Το Διεθνές Καθεστώς για την Προστασία της Ατμόσφαιρας: Η περίπτωση του θερμοκηπίου, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2007

⁸³ Ψήφισμα 43/53 ΓΣ Η.Ε. για την προστασία του παγκόσμιου κλίματος για τις παρούσες και τις μελλοντικές γενεές, Ψήφισμα 44/206 για τις επιπτώσεις από την άνοδο της στάθμης των θαλασσών στα νησιά και στις παράκτιες περιοχές, Ψήφισμα 44/172 σχετικά με την εφαρμογή του Σχεδίου Δράσης για την καταπολέμηση της απερίμενης και τέλος, Ψήφισμα 45/212 που κηρύσσει την επίσημη έναρξη διαπραγματεύσεων για μια διεθνή συμφωνία, βλ. Τσάλτας, Γρ., Ι., Σαμιώτης Γ., Γρηγορίου Π., Η συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών (Rio de Janeiro) για το περιβάλλον και την Ανάπτυξη, εκδ.Παπαζήση, Αθήνα, 1993, σελ.165

για το περιβάλλον⁸⁴, σύμφωνα με την οποία τα βιομηχανικά κράτη ευθύνονται κατά μεγαλύτερο ποσοστό για τη ρύπανση και έχουν υποχρέωση προσφοράς ενίσχυσης προς τον αναπτυσσόμενο Νότο.

Επόμενο βήμα σε επίπεδο διαβούλευσης είναι η Δεύτερη Συνδιάσκεψη για το Κλίμα του πλανήτη το 1990, όπου συζητήθηκε πλέον πιο ειδικά η υπερθέρμανση της Γης και οι επιπτώσεις της, μετά τη δημοσίευση της 1^{ης} έκθεσης του IPCC. Ακολουθούν σκληρές 15μηνες διαπραγματεύσεις⁸⁵ υπό την πίεση της επιστημονικής κοινότητας και των ΜΚΟ και το 1992 υιοθετείται η Σύμβαση-Πλαίσιο για την κλιματική αλλαγή κατά τη διάρκεια της Συνδιάσκεψης για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη στο Ρίο της Βραζιλίας.⁸⁶

2.2.1 Το IPCC

Όπως αναφέραμε και παραπάνω το IPCC, το Διακυβερνητικό πάνελ για τη μελέτη της κλιματικής αλλαγής, ιδρύθηκε το 1988. Η ίδρυσή του συμβολίζει την επίσημη αναγνώριση του προβλήματος της ανθρωπογενούς κλιματικής αλλαγής. Απαρτίζεται από ειδικούς επιστήμονες, οι οποίοι μελετούν τα διαθέσιμα στοιχεία και εξετάζουν την αντίστοιχη έρευνα και τα μοντέλα που δημιουργούνται εκάστοτε για το κλίμα ώστε να καθορίζουν που βρίσκεται ανά πάσα στιγμή το επιστημονικό consensus για την πορεία της αλλαγής του κλίματος του πλανήτη. Το IPCC δεν είναι απλά υπεύθυνο για τη συλλογή της επιστημονική πληροφορίας αλλά και για την συγγραφή εκθέσεων και προτάσεων σχετικών με την διεθνή κλιματική πολιτική με τη δέσμευση της αντικειμενικότητας και της ουδετερότητας. Η εκχώρηση αυτής της ευθύνης και εμπιστοσύνης στο IPCC είναι χαρακτηριστική της προσπάθειας της διεθνούς κοινότητας να βρει λογικές και αντικειμενικές λύσεις για το θέμα της κλιματικής αλλαγής.

⁸⁴ Hague Declaration on the Environment, 1989, διαθέσιμο στο <http://www.un.org/documents/ga/res/44/a44r207.htm>

⁸⁵ Βλ. αναλυτικά για τις διαπραγματεύσεις της Σύμβασης του Ρίο για τις διαπραγματεύσεις στο Ρίο, Mintzer, I., M, Leonard, J., A., (eds.), *Negotiating Climate Change: The inside story of the Rio Convention*, Cambridge Un. Press, Cambridge 1994, σελ. 60-70

⁸⁶ Μέσα σε 1 χρόνο υπεγράφη από 165 κράτη και την ΕΕ ενώ σήμερα αριθμεί πάνω από 180 υπογραφές

Παρόλο που η πρώτη έκθεση του IPCC το 1990 παρουσίαζε επιστημονικά δεδομένα που υποστήριζαν τη θέση πως η κλιματική αλλαγή όχι μόνο συμβαίνει αλλά είναι κατά κύριο λόγο ανθρωπογενής, αυτή δεν επηρέασε σε σημαντικό βαθμό τις θέσεις που έλαβαν τα κράτη στην συνάντηση των G7, μόλις έναν χρόνο μετά τη συνδιάσκεψη του Τορόντο. Οι αρχηγοί των πιο ανεπτυγμένων, βιομηχανικών κρατών του πλανήτη συμφώνησαν πως χρειάζεται να δημιουργηθεί μια σύμβαση-πλαίσιο για τη μείωση των αερίων του θερμοκηπίου. Όπως ήταν αναμενόμενο, οι δυτικοευρωπαϊκές χώρες φάνηκαν θετικές προς τη θέση συγκεκριμένων στόχων μείωσης των εκπομπών ενώ οι ΗΠΑ, σκεπτόμενες τις πιθανές οικονομικές συνέπειες που κάτι τέτοιο θα είχε στις βιομηχανίες πετρελαίου και αυτοκινήτων, πίεσαν να δοθεί περισσότερος χρόνος για έρευνα και να τεθούν μη-δεσμευτικοί στόχοι και άρχισε μια προσπάθεια επηρεασμού και άλλων χωρών προς αυτή τη κατεύθυνση, αμφισβητώντας τα επιστημονικά ευρήματα που καταδείκνυαν την ύπαρξη της αύξησης της θερμοκρασίας του πλανήτη.⁸⁷

2.2.2 Η Σύμβαση -Πλαίσιο για την κλιματική αλλαγή

2.2.2.1 Γενικές Επισημάνσεις

Η Σύμβαση-πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή αποτέλεσε την πρώτη νομική βάση (hard law), της Διεθνούς κλιματικής πολιτικής. Η τεράστια πολιτική της σημασία έγκειται στο ότι κατάφερε να συγκεράσει διαφοροποιημένα διεθνή πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα φέρνοντας σε διαπραγμάτευση Ανεπτυγμένους & Αναπτυσσόμενους. Πρόκειται για μια διπλωματική νίκη του Αναπτυσσόμενου Νότου που εγκαινιάζει τη συνεργασία του με τον Βορρά και αποτελεί εφαλτήριο για μελλοντικές ποσοτικοποιημένες δεσμεύσεις.

Το περιεχόμενό της είναι αρκετά γενικόλογο δεσμεύοντας απλώς τα Μέρη σε μια κοινή κατεύθυνση, δίνοντας, ωστόσο, τη δυνατότητα εξειδίκευσης σε περαιτέρω εκτελεστικά Πρωτόκολλα. Τέλος, δεν θα πρέπει να παραβλέψουμε το κρίσιμο ζήτημα της επιστημονικής αβεβαιότητας ως προς την επικινδυνότητα της ανθρωπογενούς παρεμβολής στο κλιματικό σύστημα τη δεδομένη χρονική στιγμή, που όμως δεν στάθηκε εμπόδιο στη θεσμοποίηση της Διεθνούς κλιματικής πολιτικής.

⁸⁷ Βλ. Vanderheiden Steve, *Atmospheric Justice-A Political Theory of Climate Change*, Oxford University Press, 2008, σελ. 10

Οι εσωτερικές διαμάχες ανάμεσα στους ισχυρούς παίκτες της διεθνούς σκηνής φάνηκαν και στην Σύμβαση Πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή (UNFCCC), που ήρθε ως αποτέλεσμα της Συνδιάσκεψης του Ρίο το 1992. Η σύμβαση χαρακτηρίζει την κλιματική αλλαγή ως μια κοινή υπόθεση για όλη την ανθρωπότητα (*“common concern of mankind”*), και θέτει ως στόχο να ληφθούν όλα τα απαραίτητα μέτρα ώστε να περιοριστεί η ανθρωπογενής παρέμβαση στο κλίμα (*“dangerous anthropogenic interference with the climate system”*). Η Σύμβαση αναγνωρίζει την ιστορική ευθύνη των αναπτυσσόμενων χωρών στην κλιματική αλλαγή, στρώνοντας έτσι το δρόμο για το πρωτόκολλο του Κιότο (*“το μεγαλύτερο μερίδιο των ιστορικών και σημερινών παγκόσμιων εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου προέρχεται από τις αναπτυγμένες χώρες”*). Και οι 192 υπογράφωντες τη συνθήκη διακήρυξαν την πρόθεσή τους να «παγώσουν» τις εκπομπές των αερίων του θερμοκηπίου στα επίπεδα του 1990 μέχρι το 2000 και να επιδιώξουν τη λήψη περαιτέρω δράσης (*“...να προστατέψουν το κλιματικό σύστημα προς όφελος των παρόντων και μελλοντικών γενεών της ανθρωπότητας, στη βάση της ορθονομίας και σύμφωνα με την κοινή αλλά διαφοροποιημένη ευθύνη και δυνατότητα”*).

Τα δύο τελευταία σημεία, η κύρια ευθύνη των ανεπτυγμένων κρατών για την κλιματική αλλαγή και η δυνατότητά τους να την αντιμετωπίσουν, οδήγησαν στους προβληματισμούς περί ορθονομίας (equity) οι οποίοι απαιτούσαν τα ανεπτυγμένα κράτη να είναι τα πρώτα που θα πάρουν μέτρα για την αντιμετώπιση του προβλήματος (*“οι αναπτυγμένες χώρες ηγούνται της αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής και των συνεπειών της”*). Η ορθονομία αποτελεί την ευγενέστερη και μεγαλύτερη φιλοδοξία της Σύμβασης και το μεγαλύτερο εμπόδιο της.

Παρόλο που η Σύμβαση-πλαίσιο δεν περιείχε κανένα δεσμευτικό όριο στις εκπομπές και δεν επέβαλε κανέναν μηχανισμό για τη διαχείρισή τους, η απόφαση των ΗΠΑ να την υπογράψουν και να την επικυρώσουν έδειχνε την πρόθεση για μια τουλάχιστον διακηρυκτικού χαρακτήρα προσέγγιση με την προθυμία των Ευρωπαίων να λάβουν δράση.

Η Σύμβαση προέβλεπε, εκτός από την διακηρυκτικής φύσης «δέσμευση των κρατών για πάγωμα των εκπομπών στα επίπεδα του 1990 μέχρι το 2000, εν αναμονή περαιτέρω αποφάσεων, περιοδικές συναντήσεις των μερών (Conferences of the

Parties-COPs), ώστε αυτά να συζητούν την πορεία τη εφαρμογής του διεθνούς κλιματικού πλαισίου και να διαπραγματεύονται με επίσημο τρόπο για την περαιτέρω εξέλιξή του.⁸⁸

2.2.2.2 Στόχοι & Αρχές

Η Σύμβαση-Πλαίσιο για την κλιματική Αλλαγή έθεσε τις βάσεις για την συνεργασία, των μέχρι τότε απομακρυσμένων πολιτικά, Βορρά-Νότου, γεγονός το οποίο διαφαίνεται ήδη στο προοίμιο όπου ενσωματώνεται η αρχή 2 του Ρίο⁸⁹. Σε συνέχεια αυτού, γίνεται ιδιαίτερη μνεία στις ιδιαίτερες ανάγκες των αναπτυσσόμενων χωρών, και κυρίως των πιο ευπαθών πληθυσμών στην κλιματική αλλαγή (προοίμιο και άρθρο 3.2).

Στο άρθρο 1 αποσαφηνίζεται η έννοια της κλιματικής αλλαγής (ορισμός), ενώ στόχος της Σύμβασης είναι η σταθεροποίηση των συγκεντρώσεων αερίων του θερμοκηπίου στην ατμόσφαιρα σε σημείο που να αποτρέπει την επικίνδυνη ανθρωπογενή παρεμβολή στο κλιματικό σύστημα (άρθρο 2).⁹⁰

Σύμφωνα με το άρθρο 3, τα Συμβαλλόμενα Μέρη της Σύμβασης καθοδηγούνται από ένα γενικό πλαίσιο περιβαλλοντικών αρχών που συνιστούν τον πυρήνα της ΔΚΠ ώστε να επιτευχθεί η βιώσιμη ανάπτυξη. Η σημασία τους έγκειται στο γεγονός ότι αυτές οι αρχές αποτελούν ξεχωριστό άρθρο μέσα στη Σύμβαση και αποτελούν βέβαια

⁸⁸ Βλ. Vanderheiden Steve, Atmospheric Justice-A Political Theory of Climate Change, Oxford University Press, 2008, σελ. 11-12

⁸⁹ Είναι η αρχή 21 της Διακήρυξης της Στοκχόλμης, βλ. παράγραφος 8 του προοιμίου της Σύμβασης: «Υπενθυμίζοντας επίσης ότι τα κράτη διαθέτουν σύμφωνα με τον Χάρτη των Η.Ε. και τις αρχές του Διεθνούς Δικαίου, το κυρίαρχο δικαίωμα να εκμεταλλεύονται τους πόρους τους, εφαρμόζοντας τη δική τους περιβαλλοντική και αναπτυξιακή πολιτική και έχουν την ευθύνη να εξασφαλίζουν ότι οι δραστηριότητές τους δεν προκαλούν βλάβη στο περιβάλλον άλλων κρατών ή περιοχών πέραν των ορίων τη εθνικής δικαιοδοσίας»

⁹⁰ Ο σκοπός της Σύμβασης συνάδει με την ιδέα της βιώσιμης ανάπτυξης που διαμορφώνεται στη Συνδιάσκεψη του Γιοχάνεσμπουργκ το 2002, αναλυτικότερα Τσάλτας, Γρ., Ι., Γιοχάνεσμπουργκ: Το περιβάλλον μετά την Συνδιάσκεψη των ΗΕ για την αειφόρο ανάπτυξη, εκδ. Ι.Σιδέρης, Αθήνα 2003

επίτευγμα του Νότου⁹¹ επιβεβαιώνοντας ταυτόχρονα τις ιστορικές ευθύνες του Βορρά.

Συγκεκριμένα, η αρχή της κοινής αλλά διαφοροποιημένης ευθύνης (3.1.) αντανακλά εύγλωττα το πνεύμα αλληλεγγύης της αρχής 7 του Ρίο. Με αυτόν τον τρόπο, αναγνωρίζεται η κοινή υποχρέωση όλων για την προστασία του περιβάλλοντος λαμβάνοντας όμως υπ' όψη τις ιστορικές ευθύνες του εκάστοτε κράτους ανάλογα με την υπαιτιότητά του αλλά και τις οικονομικές και τεχνολογικές δυνατότητές του να αναλάβει σχετική δράση. Πρακτικά, τίθενται συγκεκριμένες συμβατικές δεσμεύσεις για το Βορρά –ποσοτικά και ποιοτικά διαφοροποιημένες από τις αντίστοιχες του Νότου- και ταυτόχρονη υποχρέωση για ενίσχυση του Νότου οικονομικά και τεχνολογικά⁹².

Η αρχή της κοινής αλλά διαφοροποιημένης ευθύνης αναφέρεται επίσης και στο προοίμιο της Σύμβασης-Πλαίσιο, το οποίο ξεκινά αναφέροντας πως «η αλλαγή του κλίματος της Γης και οι συνέπειες αποτελούν κοινή ανησυχία για όλη την ανθρωπότητα»⁹³ και συνεχίζει, «...το μεγαλύτερο μέρος των ιστορικών και σημερινών παγκόσμιων εκπομπών των αερίων του θερμοκηπίου προέρχεται από τις αναπτυγμένες χώρες, οι κατά κεφαλήν εκπομπές στις αναπτυσσόμενες χώρες, είναι ακόμα σχετικά χαμηλό και το μερίδιό των εκπομπών των αναπτυσσόμενων θα αυξηθεί ώστε να ικανοποιηθούν οι αναπτυξιακές τους ανάγκες.»⁹⁴ Επίσης αναγνωρίζει πως «η παγκοσμιότητα της κλιματικής αλλαγής, επιβάλλει την ευρύτερη δυνατή συνεργασία όλων των χωρών και τη συμμετοχή τους σε μια αποτελεσματική

⁹¹ Τα αναπτυσσόμενα κράτη θεώρησαν ότι μια δέσμη αρχών με συγκεκριμένη διατύπωση και δεσμευτικό χαρακτήρα θα λειτουργήσει ως νομική και πολιτική ασπίδα για τα ίδια σε μελλοντικές φάσεις διαπραγμάτευσης ειδικότερων υποχρεώσεων, βλ. Κατσιμπάρδης, , Κ., Το Διεθνές Δίκαιο για τις κλιματικές αλλαγές, Νόμος + Φύση, Βιβλιοθήκη Περιβαλλοντικού Δικαίου -9, εκδ.Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002, σελ.22

⁹² Αυτή η δέσμευση για για προσφορά οικονομικών πόρων και τεχνολογίας λειτούργησε ως κίνητρο για την στροφή του Νότου σε πιο αειφόρες πολιτικές ανάπτυξης και τη μαζική του συμμετοχή στο σύστημα της Σύμβασης, βλ. Κατσιμπάρδης, , Κ., όπως υποσημείωση 92, σελ.25

⁹³ Προοίμιο, United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), διαθέσιμο στο <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>

⁹⁴ Ibid

και κατάλληλη απάντηση, σε συμφωνία με τις κοινές αλλά διαφοροποιημένες ευθύνες τους και την κοινωνική και οικονομική τους κατάσταση».⁹⁵

Στο άρθρο 3.1, όπως αναφέραμε και παραπάνω, γίνεται ξανά αναφορά στην έννοια της κοινής αλλά διαφοροποιημένης ευθύνης. Συγκεκριμένα το άρθρο αναφέρει,

«Τα μέρη θα πρέπει να προστατεύουν το κλιματικό σύστημα προς όφελος των παρόντων και των μελλοντικών γενεών της ανθρωπότητας⁹⁶, στη βάση της ορθονομίας και σύμφωνα με την κοινή αλλά διαφοροποιημένη ευθύνη τους και τις εκάστοτε δυνατότητές τους. Συνεπώς, τα αναπτυγμένα κράτη-μέρη θα πρέπει να ηγηθούν της προσπάθειας για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής και των συνεπειών της»⁹⁷

Το άρθρο αυτό μας παραπέμπει όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως στην έβδομη αρχή της διακήρυξης του Ρίο του 1992, στην οποία βρίσκουμε ότι πιο κοντινό σε ορισμό για την αρχή της κοινής αλλά διαφοροποιημένης ευθύνης.

«Τα κράτη θα συνεργάζονται με πνεύμα διεθνούς συντροφικότητας για την διατήρηση την προστασία και την ανάκτηση της υγείας και της ακεραιότητας του γήινου οικοσυστήματος. Λαμβάνοντας υπόψη τις διαφορετικές συμβολές στην παγκόσμια περιβαλλοντική υποβάθμιση, τα κράτη έχουν κοινή αλλά διαφοροποιημένη ευθύνη. Τα αναπτυγμένα κράτη αναγνωρίζουν την ευθύνη που φέρουν στην διεθνή επιδίωξη της βιώσιμης ανάπτυξης, λόγω της πίεσης που θέτουν οι κοινωνίες τους, η τεχνολογία και οι οικονομικοί πόροι που χρησιμοποιούν στο παγκόσμιο περιβάλλον».⁹⁸

Εκτός όμως από τις διαφοροποιημένες ευθύνες, φαίνεται πως και τα δύο κείμενα αναγνωρίζουν και μια διαφοροποίηση στις δυνατότητες των κρατών να συνεισφέρουν

⁹⁵ Ibid

⁹⁶ Εδώ βλέπουμε πως γίνεται αναφορά και στη διαγενεακή δικαιοσύνη, έννοια την οποία αναλύσαμε τόσο στο Κεφάλαιο 1, όσο και στο πρώτο μέρος του παρόντος Κεφαλαίου

⁹⁷ Άρθρο 3.1, United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), διαθέσιμο στο <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>

⁹⁸ Αρχή 7, Rio Declaration on Environment and Development, διαθέσιμο στο http://www.unesco.org/education/nfsunesco/pdf/RIO_E.PDF

στην αντιμετώπιση των προβλημάτων, η οποία φαίνεται να είναι ανάλογη στην ευθύνη που φέρουν για τη δημιουργία των προβλημάτων. Στην περίπτωση της κλιματικής αλλαγής, τα κράτη που φέρουν την μικρότερη ευθύνη για την επιδείνωση της, έχουν και τη μικρότερη δυνατότητα συμβολής στην προσπάθεια αντιμετώπισής της. Επίσης φαίνεται να υπάρχει συμφωνία πως τα βιομηχανικά κράτη πρέπει να ηγηθούν της προσπάθειας για την αντιμετώπιση του ζητήματος.⁹⁹ Πέρα από αυτό το επίπεδο όμως η συμφωνία μεταξύ των κρατών φαίνεται να είναι επιφανειακή.

Ενώ τα αναπτυσσόμενα κράτη προχωρούν ένα βήμα παραπέρα στην ερμηνεία της κοινής αλλά διαφοροποιημένης ευθύνης και θεωρούν πως αυτή επιβάλει και την παροχή βοήθειας σε αυτά στην προσπάθεια μετριασμού και προσαρμογής στις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής, κάποια αναπτυγμένα κράτη βλέπουν αυτές τις ενέργειες ως αταξοεργία ή καθαρά πραγματιστικές ανάγκες.¹⁰⁰

Αντίστοιχες διαφοροποιήσεις υπάρχουν και στην ερμηνεία της αρχής αναφορικά με την ευθύνη ανάληψης δράσης από τα αναπτυσσόμενα κράτη. Ενώ κάποια, κυρίως αναπτυγμένα κράτη, θεωρούν πως, ακόμα και με κάποια καθυστέρηση, τα αναπτυσσόμενα κράτη θα αναλάβουν και αυτά δράση και θα δεσμευτούν από υποχρεώσεις αντίστοιχες με αυτές των αναπτυγμένων, τα αναπτυσσόμενα κράτη, ή τουλάχιστον κάποια από αυτά, επιμένουν πως υποχρέωσή τους αποτελεί μόνο η συνεργασία τους στην προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης και την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή, μέσω μηχανισμών όπως αυτός της καθαρής ανάπτυξης.¹⁰¹

Επίσης πολλά αναπτυσσόμενα κράτη υποστηρίζουν πως η αρχή της κοινής αλλά διαφοροποιημένης ευθύνης δεν έχει εφαρμογή μεταξύ των αναπτυσσόμενων κρατών αλλά μόνο μεταξύ αναπτυγμένων και αναπτυσσόμενων.¹⁰²

⁹⁹ Αυτή η τάση φαίνεται και στο Πρωτόκολλο του Κιότο, όπου επιβάλλονται μειώσεις στις εκπομπές μόνο στα βιομηχανικά κράτη, όπως θα δούμε παρακάτω.

¹⁰⁰ Βλ. Brunnee J., Climate change, global environmental justice and international environmental law, in Ebbesson J., Okowa P. (eds), Environmental Law and Justice in Contest, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, σελ. 325

¹⁰¹ Βλ. Brunnee J., όπως υποσημείωση 101, 326

¹⁰² Ibid

Τέλος διαφοροποιήσεις υπάρχουν και στην ιστορική διάσταση των ευθυνών. Η ιστορική ευθύνη, μαζί με τις αυξημένες δυνατότητες, αποτελούν την κύρια αιτιολογική βάση για την ανάληψη επιπλέον ευθυνών από τα αναπτυσσόμενα κράτη. Η ιστορική συμβολή των αναπτυσσόμενων κρατών στην επιδείνωση της κλιματικής αλλαγής όμως αποτελεί την κορυφή του παγόβουνου των αδικιών που επέφεραν στα αναπτυσσόμενα κράτη. Επομένως για πολλά από τα αναπτυσσόμενα κράτη, τα αναπτυσσόμενα οφείλουν να διορθώσουν μια αδικία, αναλαμβάνοντας το μεγαλύτερο βάρος για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής. Στην Σύμβαση-Πλαίσιο και στο Πρωτόκολλο του Κιότο, έχει προσεχθεί αποφευχθεί αυτή η σύνδεση καθώς θα μπορούσε να αποτελέσει τη βάση και για περαιτέρω απαιτήσεις από τα αναπτυσσόμενα στα αναπτυσσόμενα κράτη, κάτι που τα τελευταία προσπαθούν να αποφύγουν συστηματικά.¹⁰³

Συνοψίζοντας, η αρχή της κοινής αλλά διαφοροποιημένης ευθύνης αντιπροσωπεύει την ανάδυση ενός παγκόσμιου πλαισίου διαμοιρασμού των ευθυνών. Όμως ο τρόπος και η αιτιολόγηση του διαμοιρασμού είναι ακόμα υπό συζήτηση. Υπάρχουν πολλές διαφοροποιήσεις στην ερμηνεία της αρχής με ευθεία συνέπεια τις διαφοροποιήσεις στις απόψεις για τον τρόπο καταμερισμού των υποχρεώσεων, του κόστους αλλά και των οφελών. Το ζήτημα της ερμηνείας της αρχής τελικά αποτελεί συζήτηση περί της φύσης της ίδιας της διεθνούς δικαιοσύνης.¹⁰⁴

Στην ίδια παράγραφο της Σύμβασης τίθεται η αρχή της ορθονομίας, η οποία θα παίζει καταλυτικό ρόλο στην μετά-Κιότο κλιματική πολιτική. Πρόκειται για το αναδυόμενο ζήτημα της σταδιακής ένταξης του Αναπτυσσόμενου Νότου¹⁰⁵ στην ΔΚΠ αναλαμβάνοντας υποχρεώσεις περιορισμού των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου. Το ερώτημα είναι ποιος είναι ο δικαιότερος τρόπος υπολογισμού των μελλοντικών

¹⁰³ Βλ. Brunnee J., όπως υποσημείωση 101, σελ 327

¹⁰⁴ Περισσότερα για την διεθνή δικαιοσύνη στο Κεφάλαιο 1

¹⁰⁵ Τα αναπτυσσόμενα κράτη αποφεύγουν να αναλάβουν ποσοτικές δεσμεύσεις μέχρι και το Κιότο καθώς θεωρούν ότι οι εκπομπές του Βορρά είναι «εκπομπές πολυτελείας» (luxury emissions) ενώ του Νότου είναι «εκπομπές επιβίωσης» (survival emissions), όπως χαρακτηριστικά δήλωσε η Κίνα κατά τη διαπραγμάτευση, βλ. Earth negotiations Bulletin, Vol.12, No 354, διαθέσιμο στο <http://www.iisd.ca/download/pdf/enb12354e.pdf>

κλιματικών δεσμεύσεων των κρατών. Η απάντηση πρέπει να δοθεί με γνώμονα την αρχή της κλιματικής δικαιοσύνης¹⁰⁶.

Έπειτα, η αρχή της προφύλαξης (3.3) ως συμβατική υποχρέωση των Μερών της Σύμβασης παραπέμπει στην αρχή 15 του Ρίο¹⁰⁷ προϋποθέτει τρία στοιχεία για να εφαρμοστεί: την ύπαρξη κινδύνου, την επερχόμενη σοβαρή ή μη αναστρέψιμη περιβαλλοντική βλάβη (περιλαμβάνει οικονομική ζημία) και την επιστημονική αβεβαιότητα ως προς τη σχέση των προηγούμενων δύο στοιχείων. Στο τελευταίο αυτό σημείο διαφοροποιείται η αρχή της προφύλαξης από την αρχή της πρόληψης (επιστημονική βεβαιότητα).

Συνεκτικά με την παραπάνω αρχή στο άρθρο 3.3. γίνεται ορατή και η αρχή της οικονομικής αποδοτικότητας, σύμφωνα με την οποία τα μέτρα για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής πρέπει να εξασφαλίζουν περιβαλλοντικό όφελος με το μικρότερο δυνατό οικονομικό κόστος.¹⁰⁸ Θεωρητικά λειτουργεί ως αντίβαρο στην επιστημονική αβεβαιότητα αλλά στην πράξη υπονομεύει τον περιβαλλοντικό χαρακτήρα της Σύμβασης.

Τέλος, τα Συμβαλλόμενα Μέρη πρέπει να υιοθετήσουν τις αρχές της διαγενεακής ισότητας (3.1.) και της αειφόρου ανάπτυξης (3.4.).

Στο άρθρο 4 υλοποιείται η αρχή της κοινής αλλά διαφοροποιημένης ευθύνης, υπενθυμίζοντας τις ιστορικές ευθύνες του Βορρά και υπογραμμίζοντας την αναγκαιότητα της τεχνολογικής και οικονομικής ενίσχυσης του Νότου. Ειδικότερα, υιοθετείται ένα σύστημα 3 ταχυτήτων όπου διακρίνονται 3 ομάδες κρατών – οι ανεπτυγμένες χώρες που είναι μέλη του ΟΟΣΑ (παράρτημα II), οι ανεπτυγμένες χώρες που έχουν οικονομία σε μετάβαση και οι αναπτυσσόμενοι του Νότου.

¹⁰⁶ Περισσότερα για την κλιματική δικαιοσύνη στο επόμενο Κεφάλαιο

¹⁰⁷ Αρχή 15 του Ρίο περί πρόληψης, βλ. Διακήρυξη του Ρίο

¹⁰⁸ Προηγούμενες Συμβάσεις δεν ακολουθούν αυτό τον κανόνα αλλά μπορούν να λαμβάνουν δαπανηρά μέτρα προφύλαξης, βλ. Προοίμιο Σύμβασης για τη βιολογική ποικιλομορφία, 1992

Οι τελευταίοι δεσμεύονται συμβολικά μόνο από το άρθρο 4.1, οι διατάξεις της οποίας δεν είναι ποσοτικές αλλά ποιοτικές και μάλιστα προϋποθέτουν την εκπλήρωση των υποχρεώσεων του Βορρά για ενίσχυση του Νότου. Συγκεκριμένα, στο 4.1. όλα τα Συμβαλλόμενα Μέρη έχουν υποχρέωση να καταρτίζουν εθνικούς καταλόγους ανθρωπογενών εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου, να εφαρμόζουν εθνικά προγράμματα δράσης, να συνεργάζονται επιστημονικά για την προστασία των δασών και των ωκεανών, να ενημερώνουν το κοινό ενδυναμώνοντας τις συμμετοχικές διαδικασίες κ.ά. που δίνονται ως γενικές κατευθυντήριες οδηγίες.

Οι άλλες δύο κατηγορίες των ανεπτυγμένων χωρών του Βορρά αναλαμβάνουν πιο βαριές, ποσοτικές δεσμεύσεις για τη μεταβολή μακροπρόθεσμων τάσεων στις ανθρωπογενείς εκπομπές, τηρώντας το σκοπό της Σύμβασης και μάλιστα προσδιορίζοντας το 1990¹⁰⁹ ως έτος βάσης για τον υπολογισμό των εθνικών προγραμμάτων δράσης.

Ξεχωριστή είναι η μνεία που γίνεται στις ιδιαίτερες αναπτυξιακές ανάγκες των αναπτυσσόμενων χωρών (4.4, 4.10) καθώς και των τρωτών περιοχών στις κλιματικές αλλαγές (4.8). Τέλος, είναι επίτευγμα των αναπτυσσόμενων χωρών οι προβλέψεις της Σύμβασης για επιπλέον χρηματοδότηση και μεταφορά τεχνολογικού εξοπλισμού και τεχνογνωσίας από τον Βορρά προς τον Νότο (4.3, 4.5), ώστε να καταστεί εφικτό να εφαρμοστεί το 4.1. από τους αναπτυσσόμενους.

Στα άρθρα 5,6 ορίζεται ως υποχρέωση των Συμβαλλομένων Μερών η στήριξη χρηματοδοτικών και τεχνικών δικτύων και προγραμμάτων έρευνας και συστηματικής παρατήρησης, ώστε να καταστεί δυνατή η εκτέλεση των παραπάνω δεσμεύσεων.

Σύμφωνα με τα ακόλουθα άρθρα, το θεσμικό πλαίσιο για την αποτελεσματική εφαρμογή της Σύμβασης προβλέπει την ακόλουθη οργανική δομή: τη Συνδιάσκεψη των Συμβαλλομένων Μερών (COP) ως το ανώτατο όργανο της Σύμβασης (άρθρο 7), τη Γραμματεία (άρθρο 8), το επικουρικό όργανο επιστημονικών και τεχνικών συμβουλών (άρθρο 9) καθώς και το αντίστοιχο επικουρικό όργανο για την

¹⁰⁹ «... με σκοπό να επαναφέρουν... στα επίπεδα του 1990 τις ανθρωπογενείς εκπομπές CO₂ και άλλων ΑΦΘ που δεν ελέγχονται από το Πρωτόκολλο του Μόντρεαλ».

αποτελεσματική εφαρμογή της Σύμβασης (άρθρο 10). Τέλος, συγκροτείται ένας μηχανισμός διαχείρισης των δημοσιονομικών πόρων (άρθρο 11) και προβλέπεται η ειρηνική διευθέτηση οποιασδήποτε διαφοράς ανακύψει μεταξύ των Μερών (άρθρο 14).

Οι τελικές διατάξεις αφορούν τη λειτουργική πρακτική της Σύμβασης. Ενδεικτικά, το άρθρο 19 ορίζει τον ΓΓ των Η.Ε. ως θεματοφύλακα της Σύμβασης και των πρόσθετων Πρωτοκόλλων, ενώ ακολουθούν οι διαδικασίες επικύρωσης, αποδοχής, προσχώρησης των μελών (άρθρο 22), αποχώρησης (άρθρο 25) και έναρξης ισχύος της Σύμβασης (άρθρο 23).

2.2.3 Βερολίνο 1995, COP 1

Η πρώτη Συνάντηση των Μερών της Σύμβασης έγινε στο Βερολίνο το 1995. Εκεί τα μέρη κατέληξαν στο «Berlin Mandate», στο οποίο αναγνώριζαν πως η εθελοντική προσέγγιση της Σύμβασης – Πλαίσιο είχε αποτύχει να θέσει υπό έλεγχο την παγκόσμια αύξηση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου και συμφωνούσαν πως υπήρχε ανάγκη για δεσμευτικούς ποσοτικοποιημένους στόχους μείωσης των εκπομπών, σε συγκεκριμένα χρονικά πλαίσια και σύμφωνα με το μοντέλο της «κοινής αλλά διαφοροποιημένης ευθηνής» που είχε αναδειχθεί στην Σύμβαση – Πλαίσιο.

2.2.4 Το πρωτόκολλο του Κιότο

2.2.4.1 Γενικές επισημάνσεις

Το Πρωτόκολλο του Κιότο προέκυψε ως follow up διαδικασία από τη Σύμβαση-πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή σύμφωνα με το άρθρο 17¹¹⁰, συμπληρώνοντας το σύστημα της συμβατικής περιβαλλοντικής διακυβέρνησης για την κλιματική αλλαγή. Πρόκειται για ένα σημαντικό διεθνές νομικό εργαλείο για τον έλεγχο και τη ριζική μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου (στόχος της UNFCCC) με συγκεκριμένα χρονοδιαγράμματα τήρησης.

Μετά από σκληρές διαπραγματεύσεις στο Κιότο της Ιαπωνίας υιοθετήθηκε ένα κανονιστικό κείμενο (hard law), το οποίο επιβάλλει ποσοτικοποιημένες διαφοροποιημένες δεσμεύσεις μόνο για τα βιομηχανικά κράτη και αποτελεί έκτοτε το όχημα της κλιματικής διακυβέρνησης. Ωστόσο, μπορούμε να μιλάμε για ένα ατελές βήμα ή απλώς την αρχή στην εξεύρεση μιας λύσης εφόσον αφήνει εκκρεμή νομικά και τεχνικά ζητήματα για τα οποία ακολούθησαν μαραθώνιες ερμηνευτικές διαπραγματεύσεις.

2.2.4.2 Στόχοι, Μηχανισμοί & Δεσμεύσεις

Κεντρικός άξονας του ΠΚ είναι οι νομικά κατοχυρωμένες δεσμεύσεις των βιομηχανικών κρατών να μειώσουν τις εκπομπές 6 ΑΦΘ την περίοδο 2008-2012, υπό έναν ποσοτικοποιημένο συλλογικό στόχο-ομπρέλα τουλάχιστον -5% σε σχέση με το 1990 (άρθρο 3). Εδώ βλέπουμε να εφαρμόζεται με καινοτόμο τρόπο η αρχή των κοινών αλλά διαφοροποιημένων ευθυνών ανάμεσα στα βιομηχανικά κράτη, θεσμοθετώντας διαφοροποιημένους εθνικούς στόχους¹¹¹ συναρτήσει των ιστορικών ευθυνών και των αναπτυξιακών αναγκών κάθε κράτους. Από την άλλη, οι αναπτυσσόμενοι εξαιρούνται από τις αριθμητικές δεσμεύσεις και απολαμβάνουν

¹¹⁰ «Η Συνδιάσκεψη των Συμβαλλομένων Μερών μπορεί, σε οιαδήποτε τακτική σύνοδο να εγκρίνει πρωτόκολλα στη Σύμβαση».

¹¹¹ Πρόκειται για το Παράρτημα Β' του Πρωτοκόλλου, το οποίο περιέχει τη λίστα εθνικών στόχων για τα βιομηχανικά κράτη. Οι στόχοι αυτοί πήραν τη μορφή προϋπολογισμένων ποσοτήτων ρύπων από τις οποίες προκύπτουν και το ποσοστό μείωσης, αύξησης ή σταθεροποίησης σε σχέση με τα επίπεδα εκπομπών το 1990 (λ.χ. ΕΕ -8%, ΗΠΑ -7%)

μόνο δικαιωμάτων, όπως η διευκόλυνση μεταφοράς τεχνολογίας και η παροχή επιπλέον χρηματοδοτικών πόρων από τα κράτη-μέλη του ΟΟΣΑ.

Για να διευκολυνθεί η επίτευξη των παραπάνω στόχων της λίστας, το ΠΚ εισάγει και χρησιμοποιεί τους μηχανισμούς «ευέλικτης εφαρμογής». Πρόκειται για καινοτόμα οικονομικά περιβαλλοντικά εργαλεία, τα οποία διέπονται από τη λογική των μηχανισμών της αγοράς και θέτουν ως καθοριστική παράμετρο των κλιματικών πολιτικών τον κανόνα της οικονομικής αποδοτικότητας. Με άλλα λόγια, διευκολύνουν την περιβαλλοντική αγορά να μειώσει τις εκπομπές ρύπων εκεί όπου το κόστος είναι χαμηλότερο. Αυτοί οι μηχανισμοί λειτουργούν πάντοτε επικουρικά με τα εθνικά προγράμματα δράσης των Συμβαλλομένων Μερών ώστε να διατηρείται ακέραιος ο συλλογικός στόχος. Συνοπτικά, οι μηχανισμοί αυτοί είναι η εμπορία εκπομπών, ο Μηχανισμός καθαρής ανάπτυξης, η «από κοινού» υλοποίηση και τέλος, ο μηχανισμός «EU Bubble» που έχει μάλλον πολιτικό χαρακτήρα.

Αναλυτικά, η εμπορία εκπομπών προβλέπεται στο άρθρο 17 του ΠΚ και αναφέρεται στην πώληση μονάδων ρύπανσης σε περίπτωση επιπλέον μείωσης εκπομπών αερίων. Ένα βιομηχανικό κράτος που έχει εκπληρώσει τον εθνικό του στόχο, μπορεί να «πουλήσει» την επιπρόσθετη μείωση σε ένα κράτος που δεν έχει προσεγγίσει το στόχο του. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο χορηγούνται οι «άδειες» εκπομπών (tradable permits) στις επιχειρήσεις, με βάση τα ιστορικά επίπεδα ρύπανσης κι έτσι μεταβιβάζονται μερίδια εκπομπών μέσω της αγοράς. Κάτι τέτοιο ενέχει τον κίνδυνο αποφυγής πραγματικής μείωσης των εκπομπών και δημιουργίας μιας χρηματιστηριακής αγοράς άνθρακα. Για αυτόν τον λόγο, εφαρμόζεται η αρχή της συμπληρωματικότητας¹¹² ως απαραίτητη προϋπόθεση για το σύστημα και λειτουργεί ως ασφαλιστική δικλείδα για να μην γίνει κατάχρηση του μηχανισμού από τα κράτη για τη «μεταβολή» των εθνικών τους στόχων.

Ο Μηχανισμός Καθαρής Ανάπτυξης (CDM) προβλέπεται στο άρθρο 12 του ΠΚ κι έχει χαρακτηριστεί ως η «έκπληξη» του Κιότο. Αναφέρεται στον σχεδιασμό από τα βιομηχανικά κράτη επενδυτικών προγραμμάτων¹¹³ στα αναπτυσσόμενα κράτη με

¹¹² «Any such trading shall be supplemented to domestic actions...» άρθρο 17.3

¹¹³ Για παράδειγμα, πρόγραμμα διαχείρισης απορριμάτων με παραγόμενο βιοαέριο ως πηγή ενέργειας

στόχο την αειφόρο ανάπτυξη εκεί. Με αυτόν τον τρόπο, μια ανεπτυγμένη χώρα-επενδυτής πιστώνεται τις μειώσεις εκπομπών με πιο αποδοτικό οικονομικά τρόπο και βοηθάει μια φτωχή χώρα να αναπτύξει καθαρές τεχνολογίες¹¹⁴ για να μειώσει τις εκπομπές και να επιτύχει βιώσιμη ανάπτυξη. Η αρχή της συμπληρωματικότητας διέπει και αυτόν τον μηχανισμό ώστε να μην παρουσιάζεται το φαινόμενο της εξαγοράς μονάδων ρύπανσης (CERs) από κράτη αντί της υλοποίησης των εθνικών πολιτικών.

Η από κοινού υλοποίηση (joint implementation) προβλέπεται στο άρθρο 6 και είναι ένα παρεμφερές εργαλείο με τον CDM. Αναφέρεται στην υλοποίηση δράσεων¹¹⁵ και στρατηγικών εκεί όπου κοστίζουν λιγότερο, ενώ η διαφορά του έγκειται στο ότι δεν αφορά αναπτυσσόμενες χώρες. Τελικό αποτέλεσμα είναι το κράτος-επενδυτής να μεταφέρει μονάδες μείωσης εκπομπών (ERUs) που θα χρησιμοποιήσει επικουρικά για τον εθνικό του στόχο ή θα διαθέσει στη διεθνή αγορά ρύπανσης, με βάση πάντα την αρχή της συμπληρωματικότητας- και αφετέρου το κράτος-αποδέκτης απολαμβάνει τα οφέλη μιας επένδυσης, νέες τεχνολογίες και λιγότερους ρύπους.

Τέλος, ο μηχανισμός του άρθρου 4 «Κοινή επίτευξη δεσμεύσεων» ή «EU Bubble» είναι το πολιτικό εργαλείο του ΠΚ. Αποτελεί επιτυχία της ΕΕ για μια κοινοτική δέσμευση 8% κάθε κράτους-μέλους της Ένωσης και δεν εμπλέκεται ο ιδιωτικός τομέας στη διαδικασία εφαρμογής του, σε αντίθεση με τους υπόλοιπους μηχανισμούς.

2.2.4.3 Σημεία τριβής – Παραλείψεις

Μεγάλο κύμα σκεπτικισμού προκαλεί το ενδεχόμενο υπερευέλικτης χρήσης των τριών εργαλείων από τα βιομηχανικά κράτη που θα έχει ως αποτέλεσμα τον παραγκωνισμό των εθνικών πολιτικών και την επίδοση σε κυνήγι εξαγοράς μονάδων ρύπων. Η προαναφερθείσα αρχή της συμπληρωματικότητας¹¹⁶ λειτουργεί ως

¹¹⁴ Εδώ εντάχθηκε επιτυχώς το ζήτημα της μεταφοράς τεχνολογίας προς τον Νότο, που έως τώρα αντιμετώπιζε διστακτικά ο Βορράς

¹¹⁵ Για παράδειγμα, επενδύσεις για έργα στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης

¹¹⁶ Έχουν διατυπωθεί επιχειρήματα υπέρ και κατά της αυστηρής εφαρμογής του κανόνα της συμπληρωματικότητας, σε ό,τι αφορά τη δομή και τη λειτουργία του διεθνούς εμπορίου εκπομπών (μηχανισμός άρθρου 17), βλ. αναλυτικότερα στο Κατσιμπάρδης, , όπως υποσημείωση 92, σελ.44-45

αντίβαρο δίνοντας προτεραιότητα στις εγχώριες πολιτικές των κρατών για τη μείωση των εκπομπών στο έδαφός τους.

Διαφωνίες υπήρξαν και ανάμεσα στα μέλη του ΟΟΣΑ για τον τρόπο κατανομής των ευθυνών στην περίφημη λίστα με τους εθνικούς στόχους λόγω των διαφορετικών ευθυνών κάθε βιομηχανικού κράτους χωριστά αλλά και των διαφορών στο επίπεδο οικονομικής τους ανάπτυξης. Τελικά, η κατανομή έγινε μάλλον με πολιτικά παρά με τεχνικά κριτήρια. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την αποφυγή εφαρμογής εθνικών πολιτικών και την αύξηση των εκπομπών της Ρωσίας και της Ουκρανίας.

Ένα ακόμη σημείο τριβής είναι το κατά πόσο η εμπλοκή επιχειρήσεων στο στάδιο εφαρμογής των μηχανισμών ευελιξίας οδηγεί σε ιδιωτικοποίηση της κλιματικής πολιτικής και μέσα από αυτό σε υποβάθμιση της περιβαλλοντικής φυσιογνωμίας των κλιματικών δράσεων.

Φλέγον ζήτημα παραμένει η συμμετοχή των μειζόνων ρυπαινόντων του Νότου¹¹⁷ (Ινδία, Κίνα, Βραζιλία) στις ποσοτικές δεσμεύσεις σύμφωνα με την αρχή της κλιματικής δικαιοσύνης.

Εκκρεμές θέμα του Πρωτοκόλλου αποτελεί η δυνατότητα αξιοποίησης των φυσικών ταμιευτήρων άνθρακα. Πρόκειται για δασικές και αγροτικές εκτάσεις οι οποίες απορροφούν μεγάλες ποσότητες CO₂ (αναδασώσεις, αλλαγή χρήσεων γης). Η Σύμβαση θεσπίζει υποχρέωση περιορισμού των εκπομπών και ταυτόχρονα υποχρέωση αύξησης των φυσικών ταμιευτήρων, ενώ το ΠΚ ορίζει απλώς ότι αυτές οι απορροφήσεις θα συνυπολογίζονται στις εθνικές επιδόσεις των Μερών κι έτσι ο συλλογικός στόχος θα μειώνεται. Όμως, αφήνει ανοιχτό το θέμα προσδιορισμού ειδικότερων κανόνων και διαδικασιών για την εφαρμογή αυτών των προβλέψεων. Είναι αποθαρρυντικό ότι το ζήτημα προσεγγίστηκε μονολιθικά υπό το πρίσμα της

¹¹⁷ Βλ. αναλυτικότερα Κατσιμπάρδης, Κ., Πασπάτη, Ερ., Ο ρόλος των ΗΠΑ και των μειζόνων ρυπαινόντων της Ασίας στη διαμόρφωση ενός νέου θεσμικού πλαισίου για τη Διεθνή κλιματική πολιτική, στο Τσάλτας, Γρ., Ι., Κατσιμπάρδης, Κ., Ο δρόμος προς την Κοπεγχάγη, εκδ. Ι.Σιδέρης, Αθήνα, 2009, σελ.53-72

διευκόλυνσης των βιομηχανικών κρατών και όχι της διασύνδεσης κλιματικής πολιτικής και στρατηγικών για την προστασία των δασών¹¹⁸.

Μια άλλη γκρίζα ζώνη του ΠΚ είναι η περιβαλλοντική αποδοτικότητα του μηχανισμού καθαρής ανάπτυξης. Συγκεκριμένα, δημιουργούνται πρωτογενείς μη προϋπολογισμένες ποσότητες μονάδων ρύπανσης (εισροή), οι οποίες προστίθενται στα ποσοστά του κράτους-επενδυτή χωρίς όμως να αφαιρούνται από το κράτος-αποδέκτη για το οποίο δεν έχουν προβλεφθεί ποσοτικοποιημένα δικαιώματα ρύπανσης. Αντίθετα στην από κοινού υλοποίηση, τα ποσοστά και των δύο είναι προϋπολογισμένα στο πρωτόκολλο.

Στα άρθρα 13-19 αρθρώνεται η οργανική δομή του Πρωτοκόλλου ενώ σημειώνουμε το άρθρο 25 σύμφωνα με το οποίο το ΠΚ θα τεθεί σε ισχύ όταν 55 χώρες που θα αντιπροσωπεύουν το 55% των εκπομπών CO₂ κατά το 1990 θα το επικυρώσουν. Αυτή η διάταξη κατέστησε δύσκολη την έναρξη ισχύος του ΠΚ ιδιαίτερα μετά την προκλητική αποχώρηση των ΗΠΑ επί Μπους δίνοντας το τέλειο άλλοθι στους γίγαντες του Νότου για την απραξία τους. Τελικά, η Ρωσία ασκώντας συστηματική διπλωματία, δέχθηκε αντισταθμιστικά οφέλη από τον ΠΟΕ και κατέθεσε την εισιτήρια επικύρωσή της το 2004.

Μεσολάβησαν εξαντλητικές ερμηνευτικές διαπραγματεύσεις για τα παραπάνω ανοιχτά θέματα και τις παραλείψεις του ΠΚ σε διαδοχικές Συνδιασκέψεις των Συμβαλλομένων Μερών¹¹⁹. Το 2001 δημοσιεύεται η 3η έκθεση του IPCC που αίρει την επιστημονική αβεβαιότητα του προβλήματος και την ίδια χρονιά υπογράφονται οι Συμφωνίες του Μαρακές. Σύμφωνα με αυτές, υπενθυμίζεται η αρχή της συμπληρωματικότητας ως προϋπόθεση για την αγορά δικαιωμάτων εκπομπής και οι περιβαλλοντικές αρχές ως οδηγός για τη χρήση των μηχανισμών (απόφαση 15/CP.7 της COP7) και επίσης, θεσπίζεται το ειδικό Ταμείο για την κλιματική αλλαγή, το

¹¹⁸ Ήταν μια ευκαιρία διασύνδεσης της κλιματικής πολιτικής με τη διεθνή προστασία και την αειφόρο διαχείριση των Δασών, Κατσιμπάρδης, Κ., όπως υποσημείωση 92, σελ.36-39

¹¹⁹ Το 1998 στο Μπουένος Άιρες (COP4), όπου υιοθετήθηκε ένα διετές Σχέδιο δράσης, το 1999 στη Βόννη (COP5) για τεχνικά ζητήματα και το 2000 στη Χάγη (COP6) για τον υπολογισμό των απορροφήσεων CO₂ από τους φυσικούς ταμιευτήρες, που όμως στιγματίστηκε από τη θεαματική αποχώρηση των ΗΠΑ (ολοκληρώθηκε στη Βόννη το 2001).

Ταμείο για τις ΕΑΧ και το Ταμείο Προσαρμογής για τη χρηματοδότηση των ευπαθών αναπτυσσόμενων χωρών (απόφαση 10/CP.7)¹²⁰, προετοιμάζοντας έτσι την εφαρμογή του Πρωτοκόλλου. Το 2002 στο Νέο Δελχί (COP8) υπεγράφη Διακήρυξη που τόνιζε τη διασύνδεση της κλιματικής πολιτικής με τη βιώσιμη ανάπτυξη, διευκολύνοντας το έδαφος για την επικύρωση του ΠΚ. Στην COP11 το 2005 το ΠΚ τίθεται τελικά σε ισχύ και ταυτόχρονα υπογράφεται το Σχέδιο Δράσης του Μόντρεαλ που σηματοδοτεί μια νέα περίοδο για την κλιματική πολιτική.

2.2.5 Ο δρόμος για το Παρίσι

2.2.5.1 ΤΟ ΠΛΑΝΟ ΔΡΑΣΗΣ ΤΟΥ ΜΠΑΛΙ¹²¹, COP 13¹²²

2.2.5.1.1 Γενικές επισημάνσεις

Το πλάνο δράσης του Μπαλί, που αποτελεί μέρος του Οδικού χάρτη (soft law) αποφασίστηκε το 2007 στην 13^η Συνδιάσκεψη των Μερών για να λειτουργήσει ως οδηγός διαπραγματεύσεων για τη διαμόρφωση ενός συμβατικού καθεστώτος μετά το Κιότο. Η συγκυρία ήταν πολύ ευνοϊκή δεδομένου ότι είχαν μόλις δημοσιευθεί η 4^η έκθεση του IPCC καθώς και το Human Development Report 2007/8 με τίτλο «Κλιματική αλλαγή και ανθρώπινη ανάπτυξη», κι επίσης είχε πραγματοποιηθεί η Συνδιάσκεψη στο Γιοχάνεσμπουργκ για την αειφόρο ανάπτυξη το 2002¹²³, κάτι που έπαιξε καταλυτικό ρόλο στις θεσμικές εξελίξεις. Ωστόσο, η πρόοδος που συντελέστηκε είναι κατώτερη των προσδοκιών καθώς παρατηρήθηκε έντονη

¹²⁰ Διαθέσιμη στο <http://unfccc.int/resource/docs/cop7/13a01.pdf>

¹²¹ Bali Action Plan, διαθέσιμο στο http://unfccc.int/files/meetings/cop_13/application/pdf/cp_bali_action.pdf

¹²² Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. http://unfccc.int/meetings/bali_dec_2007/meeting/6319.php

¹²³ Βλ. Τσάλτας, Γρ., Ι., Γιοχάνεσμπουργκ: Το περιβάλλον μετά τη Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για την Αειφόρο Ανάπτυξη, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2003

υπαναχώρηση σε σχέση με το Ρίο.¹²⁴

Τα Συμβαλλόμενα Μέρη στο Μπαλί εκλήθησαν να αναζητήσουν ένα νέο ρυθμιστικό πλαίσιο για την περίοδο μετά το 2012. Αυτό που δυστυχώς παρατηρείται είναι η εμμονή στην κλασική διαφοροποίηση ανάμεσα σε ανεπτυγμένα και αναπτυσσόμενα κράτη με ιστορικά κριτήρια, κάτι που όμως δεν εξυπηρετεί τον διανεμητικά δίκαιο επιμερισμό των υποχρεώσεων. Παρόλα αυτά, τα αναπτυσσόμενα συμβαλλόμενα μέρη καλούνται για πρώτη φορά να συμμετάσχουν στον νέο ρυθμιστικό κύκλο της κλιματικής πολιτικής και να αναλάβουν θεσμικές δεσμεύσεις στη συλλογική αυτή προσπάθεια μείωσης των εκπομπών.

2.2.5.1.2 Αποφάσεις και Ελλείψεις

Το σχέδιο Δράσης του Μπαλί στηρίζεται ουσιαστικά σε τρεις αποφάσεις, των οποίων προηγείται ένα ενδιαφέρον προοίμιο και έχει έντονο προγραμματικό χαρακτήρα. Θέτει δύο σημαντικές προτεραιότητες (προοίμιο), αφενός την άμεση-επείγουσα εφαρμογή της UNFCCC και αφετέρου την εξάλειψη της φτώχειας και την αειφόρο ανάπτυξη. Στη συνέχεια, αναφέρεται γενικά στις μειώσεις εκπομπών¹²⁵ χωρίς αριθμητικές δεσμεύσεις, γεγονός που έπεισε τις ΗΠΑ να το αποδεχτούν κι αυτό συνιστά αποκατάσταση του διεθνούς πολιτικού γοήτρου της κλιματικής πολιτικής.

Συγκεκριμένα, προάγεται η διεθνής συνεργασία στο πλαίσιο μιας συνεκτικής διαδικασίας με απώτερο στόχο την εφαρμογή της Σύμβασης μέσα από δύο πυλώνες πολιτικής: τον μετριασμό (diminution) και την προσαρμογή (adaptation). Για τον 1^ο πυλώνα προτείνεται η συνεργασία σε εθνικό και διεθνές επίπεδο μέσα από προγράμματα και υποδομές, ενώ για τον 2^ο πυλώνα λαμβάνονται μεν υπ' όψη οι ανάγκες των LDCs, των SIDS και των ευπαθών αφρικανικών κρατών αλλά δεν επιτυγχάνεται καμία ουσιαστική πρόοδος στον τομέα της πολιτικής και του δικαίου για την προσαρμογή (απλώς enhanced action, παρ.1b ii).

¹²⁴ Βλ. αναλυτική αξιολόγηση, Κατσιμπάρδης, Κ., Πόσο επιτυχής μπορεί να θεωρηθεί η Συνδιάσκεψη στο Μπαλί; διαθέσιμο στο <http://www.nomosphysis.org.gr/articles.php?artid=3347&lang=1&catid=1>

¹²⁵ “recognizing that deep cuts in global emissions will be required”, βλ. Προίμιο Πλάνου δράσης

Από την άλλη, προωθείται η τεχνολογική ανάπτυξη και εξασφαλίζονται οικονομικοί πόροι ως υποστήριξη για το κόστος προσαρμογής. Επιπρόσθετα, αξίζει να παρατηρήσουμε το πρόγραμμα δράσης κατά της ραγδαίας αποδάσωσης (REDD) μετά από πρόταση της Βραζιλίας, ενώ οι κρίσιμες πολιτικές για την αντιμετώπιση των φυσικών καταστροφών (DRSs) είναι σε εμβρυακό στάδιο. Ακόμη, είναι αποθαρρυντικό ότι δεν υπήρξε καμία αναφορά στην αρχή της πρόληψης ή στην προστασία των συλλογικών δικαιωμάτων 3^{ης} γενιάς¹²⁶. Τέλος, δημιουργείται ένα επικουρικό όργανο υπό την εποπτεία του οποίου θα πραγματοποιηθούν οι παραπάνω δράσεις επιβεβαιώνοντας τον προγραμματικό τους χαρακτήρα.

2.2.5.2 POZNAN 2008, COP 14¹²⁷

Σε συνέχεια του χάρτη του Μπαλί, διεξάχθηκε η δέκατη τέταρτη σύνοδος της Διάσκεψης των μερών (COP14) στο Πόζναν της Πολωνίας 1-12 Δεκεμβρίου του 2008.

Στόχος της διάσκεψης ήταν να επιτευχθεί μια συνεννόηση μεταξύ των μερών ώστε να προετοιμαστεί η διάσκεψη στην Κοπεγχάγη την επόμενη χρονιά, με την ελπίδα εκεί να καταλήξουν τα μέρη στην υιοθέτηση δεσμεύσεων.

Συζητήθηκε για άλλη μια φορά το θέμα της διαφοράς μεταξύ ανεπτυγμένων και αναπτυσσόμενων κρατών. Ιδιαίτερα το πρόβλημα της μεταφοράς τεχνολογίας στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες, τον τρόπο λειτουργίας της χρηματοδότησης από τους ανεπτυγμένους στους αναπτυσσόμενους και η περαιτέρω τρόποι ανάπτυξης της δυνατότητας των αναπτυσσόμενων να ανταπεξέλθουν σε στόχους που αφορούν την κλιματική πολιτική.

¹²⁶ Το Δικαίωμα στην Ανάπτυξη και το Δικαίωμα σ' ένα υγιές και αρμονικό περιβάλλον, βλ. αναλυτικά Τσάλτας, Γρ., Ι., Αναπτυξιακό φαινόμενο & Τρίτος Κόσμος, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2010

¹²⁷ Βλ. http://unfccc.int/meetings/poznan_dec_2008/session/6264/php/view/decisions.php για περισσότερες λεπτομέρειες,

Ο συγκερασμός των απόψεων όμως αποδείχτηκε για άλλη μια φορά μια πολύ δύσκολη υπόθεση και η διάσκεψη στο Πόζναν έληξε χωρίς νέες τάσεις και καινοτομίες, έγινε μια συζήτηση στο πνεύμα του Οδικού Χάρτη του Μπαλί αλλά το σημείο συναίνεσης δεν βρέθηκε.

2.2.5.3 Η ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΤΗΣ ΚΟΠΕΓΧΑΓΗΣ (2009), COP15¹²⁸

2.2.5.3.1 Στόχοι

Ένα χρόνο αργότερα από τη διάσκεψη του Πόζναν, διεξάχθηκε η δέκατη πέμπτη σύνοδος της Διάσκεψης των μερών (COP15) στη Κοπεγχάγη της Δανίας 7-18 Δεκεμβρίου του 2009.

Βασικός στόχος της διάσκεψης ήταν να προκύψει ένα δεσμευτικό κείμενο το οποίο να αντικαταστήσει και να συνεχίσει το δεσμευτικό κομμάτι του Πρωτοκόλλου του Κιότο το οποίο είχε ως ημερομηνία λήξης το 2012.

Η επιστημονική βάση πάνω στην οποία στηρίχθηκαν οι διαπραγματεύσεις ήταν αυτή όπως παρουσιάστηκε στην 4^η έκθεση αξιολόγησης του Διακυβερνητικού Πάνελ για την Κλιματική Αλλαγή. Αυτή προσδιόριζε πως η αύξηση της θερμοκρασίας του πλανήτη δεν πρέπει να ξεπεράσει τους 2°C, πράγμα που για να συμβεί πρέπει οι συγκεντρώσεις διοξειδίου του άνθρακα στην ατμόσφαιρα να μείνουν κάτω από 400-450ppm . Θέτει σαν στόχο την μείωση των εκπομπών παγκοσμίως κατά 50% μέχρι το 2050. Για να επιτευχθεί ο στόχος αυτός θα πρέπει οι ανεπτυγμένες χώρες από τη μια να μειώσουν τις εκπομπές τους κατά 80-90% αλλά και οι αναπτυσσόμενες να χώρες να προχωρήσουν επίσης σε μειώσεις, καθώς αναμένεται ότι μέχρι το 2020-2022 οι τελευταίες θα ξεπεράσουν σε εκπομπές τις ανεπτυγμένες.

Πριν από τη διάσκεψη της Κοπεγχάγη όλες οι αναπτυσσόμενες χώρες παραχώρησαν συνεντεύξεις τύπου, όπου ανέφεραν ποιες υποχρεώσεις ήταν διατεθειμένες να αναλάβουν. Παρόλο που οι αναπτυσσόμενες επέδειξαν κάποια διάθεση να προβούν σε δεσμεύσεις, τόνιζαν ιδιαιτέρως το γεγονός ότι σχετικά με τον πληθυσμό και τις κατά κεφαλήν εκπομπές βρίσκονταν πολύ χαμηλότερα από τις ανεπτυγμένες χώρες και κατ' επέκταση θα ήταν άδικο να αναλάβουν υποχρεώσεις που θα τους δημιουργούσαν δυσκολίες. Από την άλλη οι ανεπτυγμένες χώρες χρησιμοποιούν την ενεργεία πολύ πιο αποδοτικά. Προκύπτει άρα το θέμα της ανάπτυξης της ενεργειακής αποδοτικότητας στις αναπτυσσόμενες χώρες.

¹²⁸

Βλ. http://unfccc.int/meetings/copenhagen_dec_2009/meeting/6295.php για περισσότερες

λεπτομέρειες,

Η διαδικασία από την αρχή έπασχε από προβλήματα πάσης φύσεως. Από οργανωτικά μέχρι τις αναμενόμενες δυσκολίες συνεννόησης μεταξύ των συμβαλλόμενων μερών.

Κάποιοι ήταν αρνητική από την αρχή (οι ΗΠΑ και οι αναπτυσσόμενες χώρες, που επέμεναν να μην πληρώσουν τις “αμαρτίες” των ανεπτυγμένων) και άλλοι-όπως η ΕΕ-πήγαν στην διάσκεψη με αρκετά προωθημένες θέσεις, τις οποίες όμως δυστυχώς δεν διατηρήσανε μέχρι το τέλος.

Συγκεκριμένα η ΕΕ ζήτησε:

1. ένα νομικά δεσμευτικό κείμενο με υπαρκτές άλλα διαφοροποιημένες δεσμεύσεις για τις αναπτυσσόμενες χώρες,
2. δράσεις για προσαρμογή και μεταφορά της τεχνολογίας,
3. ανάπτυξη μηχανισμών συμμετοχής από τις αναπτυσσόμενες χώρες, μεθοδολογία μετρήσεων, αναφοράς και ελέγχου,
4. ξεκάθαρους μηχανισμούς για την διοχέτευση της οικονομικής βοήθειας στις αναπτυσσόμενες χώρες,
5. συγκράτηση στους 2 βαθμούς Κελσίου και
6. 50% μείωση των εκπομπών παγκοσμίως.

2.2.5.3.2 Αποτελέσματα

Τελικά η λεγόμενη “Συμφωνία της Κοπεγχάγης” ένα μη νομικά δεσμευτικό κείμενο- soft law- έγινε πίσω από κλειστές πόρτες μεταξύ των χωρών BASIC (Βραζιλία, Νότια Αφρική, Ινδία και Κίνα) και των ΗΠΑ. Το κείμενο αυτό απλά λήφθηκε υπόψη (takes note) από την ολομέλεια για την τελική της απόφαση. Η συμφωνία της Κοπεγχάγης αναφέρει το όριο των 2 βαθμών Κελσίου - αν και για πρώτη φορά εξετάζεται το ενδεχόμενο να μην είναι αρκετή αυτή η δέσμευση και να πρέπει να μειωθεί στον 1,5 βαθμό. Προβλέπει ότι κάποια στιγμή οι παγκόσμιες εκπομπές θα αρχίσουν να μειώνονται, χωρίς να βάζει συγκεκριμένο χρονικό περιθώριο και ότι οι ανεπτυγμένες χώρες πρέπει να αναλάβουν δεσμεύσεις μέχρι το 2020, χωρίς να δίνει συγκεκριμένο ποσοστό. Επίσης περιέχει δυο παραρτήματα στα οποία τα κράτη μέχρι τις 31 Ιανουαρίου 2010 θα πρέπει να καταθέσουν ποσοτικές δεσμεύσεις (δεσμεύσεις

κατέθεσαν όλες οι ανεπτυγμένες και 30 αναπτυσσόμενες χώρες). Ωστόσο δεν προβλέπεται κάποιος εξωτερικός μηχανισμός που να ελέγχει την τήρηση των δεσμεύσεων αυτών, παρά μόνο για τις χώρες στις οποίες θα δοθεί χρηματοδότηση. Η διαδικασία ελέγχου όμως αφήνεται και αυτή να συμφωνηθεί αργότερα.

Μέσω της συμφωνίας δημιουργήθηκε άλλο ένα ταμείο. Το Πράσινο Ταμείο (Green Climate Fund) στο οποίο θα διοχετευθούν 30 δις δολάρια για την περίοδο 2010-2012 και 100 δις δολάρια τον χρόνο μέχρι το 2020 για την χρηματοδότηση των αναπτυσσόμενων χωρών. Ωστόσο δεν αναφέρονται λεπτομερείς για τον τρόπο λειτουργίας του.

Από την απόφαση της διάσκεψης επίσης έλειπε οποιαδήποτε ρύθμιση για το θέμα της αποψίλωσης των τροπικών δασών (REDD).

Συνολικά η Συμφωνία της Κοπεγχάγη κρίνεται ως ένα έλπιες κείμενο, χωρίς ουσιαστικές δεσμεύσεις. Όμως για πρώτη φορά ενσωματώνεται η έννοια της «κλιματικής δικαιοσύνης», γίνεται μια εσωτερική διαφοροποίηση των αναπτυσσόμενων κρατών και επιμερίζονται υποχρεώσεις και σε αυτά για την επίτευξη του στόχο του μετριασμού των εκπομπών. Τα κράτη για άλλη μια φορά μετά το Κιότο δεν βρήκαν το σημείο συναίνεσης και εξέφρασαν τις ελπίδες τους να δεσμευτούν στο μέλλον.¹²⁹

Κυριότεροι λόγοι της αποτυχίας της διάσκεψης θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι:

5. Η απροθυμία των κυριότερων δρώντων να αναλάβουν δεσμεύσεις,
6. Η αδυναμία της ΕΕ να παρουσιάσει ακόμα πιο προωθημένες θέσεις
7. Ο παρωχημένος διαχωρισμός ανεπτυγμένων- αναπτυσσόμενων
8. Η κακή εφαρμογή του πρωτοκόλλου του Κιότο
9. Και τέλος, η απουσία θέλησης συναίνεσης προς την κατεύθυνση της κλιματικής

¹²⁹ Βλ. Κλάδη-Ευσταθοπούλου Μαριάνθη, Διεθνής κλιματική πολιτική-Κοπεγχάγη 2009: σε αναζήτηση μιας «κλιματικής δικαιοσύνης», στο, Τσαλτας Γ., Κατσιμπάρδης Κ., Το περιβάλλον στη δίνη μιας παγκόσμιας κρίσης, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2011

δικαιοσύνης.¹³⁰

2.2.5.3.3 Κοινωνία των Πολιτών

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσίασε η δραστηριότητα γύρω από την διάσκεψη. Χιλιάδες κόσμου, ΜΚΟ, πολίτες, πολιτικές οργανώσεις κλπ συγκεντρώθηκαν στην Κοπεγχάγη και έδωσαν το δικό τους μήνυμα για το τι πρέπει να γίνει.

Το σύνθημα που επικρατούσε ήταν το «Seal the Deal»¹³¹, η απαίτηση για επίτευξη συμφωνίας. Ταυτόχρονα με τη διάσκεψη έλαβε χώρα το Klimaforum¹³² το οποίο κατέληξε στη διακήρυξη System Change-Not Climate Change¹³³ στην οποία εκφράζονται τα εξής αιτήματα:

- Μείωση των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα κατά 40% μέχρι το 2020 (συγκριτικά με τα ποσοστά του 1990 και έναρξη της εποχής των βιοκαυσίμων (μέσα σε 30 χρόνια)
- Αποζημίωση των χωρών του Νότου από τις πρώην αποικιακές χώρες του Βορρά για εγκλήματα και χρέη που σχετίζονται με το κλίμα
- Παγκόσμια απαγόρευση της αποψίλωσης των μεγάλων δασών
- Κατάργηση των μεθόδων ελέγχου των εκπομπών που έχει υιοθετήσει ή συζητά να υιοθετήσει η διεθνής κοινότητα, οι οποίες λειτουργούν με γνώμονα το κέρδος και τις επιταγές των αγορών νέων τεχνολογιών
- Δίκαιη φορολόγηση των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα
- Δημιουργία ενός υπερεθνικού μηχανισμού ελέγχου που να σέβεται την

¹³⁰ Βλ. Κατσιμπάρδης Κ., “Διάσκεψη της Κοπεγχάγης: Η διεθνής κλιματική πολιτική σε τροχιά οπισθοδρόμησης;”, στο, Τσαλτας Γ., Κατσιμπάρδης Κ., Κοπεγχάγη 2009: Το περιβάλλον στη δίνη μιας παγκόσμιας κρίσης, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2011

¹³¹ Βλ. Seal the Deal , <http://www.sealthedeal2009.org/>

¹³² Βλ., Klimaforum, <http://klimaforum.org/>

¹³³ Διακήρυξη System Change-Not Climate Change, διαθέσιμη στο http://declaration.klimaforum.org/files/declaration_english_screen.pdf

κυριαρχία των κρατών αλλά να μπορεί να ασκήσει αποτελεσματικό έλεγχο της τήρησης των συμπεφωνημένων μειώσεων των εκπομπών και της κλιματικής πολιτικής.

Η δράση όλων αυτών σε συνδυασμό με τις κραυγές αγωνίας που εκφράστηκαν από τα κράτη που απειλούνται άμεσα από την κλιματική αλλαγή (μικρά νησιωτικά κράτη που βυθίζονται κλπ) έδωσαν μια εικόνα έντονης αντίφασης μεταξύ των αναγκών των κατοίκων του πλανήτη από τη μια και των λύσεων που έχουν να προσφέρουν οι ηγέτες του πλανήτη από την άλλη.

2.2.5.4 KANKOYN 2010, COP16¹³⁴ - NTERMPIAN 2011, COP17¹³⁵

Οι δύο διασκέψεις που ακολούθησαν την Κοπεγχάγη δεν παρουσίασαν μεγάλες διαφορές. Κατέληξαν σε ημιτελείς συμφωνίες, χωρίς δεσμευτικότητα, δεν βρέθηκε συναίνεση μεταξύ των κρατών και δημιουργήθηκε ακόμα πιο έντονο κλίμα απογοήτευσης. Τα θέματα που συζητήθηκαν ήταν τα ίδια με τις διασκέψεις των προηγούμενων ετών.

Τα μάτια όλων τώρα ήταν στραμμένα στο 2012, στην διάσκεψη του ΟΗΕ για την Αειφόρο Ανάπτυξη στο Ρίο. Το κρίσιμο ερώτημα είναι αν 20 χρόνια μετά την Σύμβαση-Πλαισιο των ΗΕ για τις Κλιματικές αλλαγές του 1992, τα κράτη είναι έτοιμα να αναλάβουν δεσμεύσεις που ίσως να αλλάξουν το δυσοίωνο μέλλον του πλανήτη.

2.2.5.5 PIO+20,

Το 2012 έφτασε και οι καινοτομίες που περίμενε η διεθνής κοινότητα με κομμένη την ανάσα να φέρει η διάσκεψη στο Ρίο δεν ήρθαν ποτέ. Στόχος της διάσκεψης οριζόταν η συμφιλίωση των οικονομικών στόχων της διεθνούς κοινότητας. Τα κράτη καλέστηκαν να εξασφαλίσουν την συνέχιση του στόχου της βιώσιμης ανάπτυξης, να αναλύσουν την πρόοδο και τα λάθη των προηγούμενων ετών αλλά και να βρουν τρόπους να αντιμετωπίσουν τις νέες προκλήσεις.

¹³⁴ Βλ. για περισσότερες λεπτομέρειες, http://unfccc.int/meetings/cancun_nov_2010/meeting/6266.php

¹³⁵ Βλ. για περισσότερες λεπτομέρειες, http://unfccc.int/meetings/durban_nov_2011/meeting/6245.php

Αποτέλεσμα των διαπραγματεύσεων 192 κρατών της διεθνούς κοινότητας ήταν και πάλι ένα μη δεσμευτικό κείμενο (soft law) με όνομα “the future we want”. Όνομα αρκετά ειρωνικό αν λάβει κανείς υπόψιν του την επιμονή των παγκόσμιων κυβερνήσεων στο να μην παίρνουν αποφάσεις αλλά ούτε να εφαρμόζουν τις δεσμεύσεις τους που με τόση ευκολία διατυμπανίζουν σε κάθε ευκαιρία ώστε να εξασφαλίσουν το μέλλον των λαών τους.

Η μη δεσμευτική αυτή συμφωνία συζητά την περαιτέρω ανάπτυξη ενός συστήματος ποσοτικοποίησης και μέτρησης στόχων σχετικών με την βιώσιμη ανάπτυξη. Επίσης ζητά την ενίσχυση του περιβαλλοντολογικού προγράμματος των ηνωμένων Εθνών (UNEP) ώστε να πάρει πρωταγωνιστικό ρόλο στις διεθνείς εξελίξεις σχετικά με το περιβάλλον. Προτείνεται η έρευνα για την εξεύρεση ενός νέου συστήματος μέτρησης του πλούτου των κρατών διαφορετικό από το ΑΕΠ¹³⁶ που να λαμβάνει υπόψιν του περιβαλλοντολογικούς και κοινωνικούς παράγοντες. Τέλος έγινε η παραδοχή πως το παρών καταναλωτικό και παραγωγικό μοντέλο δεν είναι ικανό να οδηγήσει στην πλανητική υιοθέτηση της βιώσιμης ανάπτυξης.

Όπως και στη συνδιάσκεψη της Κοπεγχάγης υπήρξε έντονη η ενασχόληση της Κοινωνίας των Πολιτών με τη διάσκεψη. Χιλιάδες άνθρωποι και ΜΚΟ συγκεντρώθηκαν στο Ρίο και διαδήλωσαν για ακόμη μια φορά την ανάγκη για αποφάσεις και αλλαγές καθώς και την απογοήτευση του μετά από την αποτυχία λήψεις κάποιας δεσμευτικής απόφασης.

2.5.5.1 Γενικά

Η Διάσκεψη για την Αειφόρο Ανάπτυξη (UNCSD) του 2012 -ή Διάσκεψη «Rio+20»¹³⁷ – πραγματοποιήθηκε ακριβώς δύο δεκαετίες μετά από την Συνδιάσκεψη ορόσημο του Rio de Janeiro(1992).¹³⁸

¹³⁶ Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν είναι το σύνολο όλων των προϊόντων και αγαθών που παράγει μια οικονομία, εκφρασμένο σε χρηματικές μονάδες. Με άλλα λόγια είναι η συνολική αξία όλων των τελικών αγαθών (υλικών και άυλων) που παρήχθησαν εντός μιας χώρας σε διάστημα ενός έτους.

¹³⁷ Ιστοσελίδα της Διάσκεψης των Μερών, Rio+20: <http://www.uncsd2012.org/>

¹³⁸ The Future We Want, διαθέσιμο στο: http://www.un.org/disabilities/documents/rio20_outcome_document_complete.pdf, τελευταία πρόσβαση 10/10/2015

Φιλοξενούμενη και πάλι στη Βραζιλία, η Διάσκεψη του 2012 επιδίωξε να εξασφαλίσει την εκ νέου δέσμευση για την αειφόρο ανάπτυξη και να αξιολογήσει την πρόοδο που είχε επιτευχθεί την τελευταία εικοσαετία. Στη Διάσκεψη του 2012 (20-22 Ιουνίου), συμμετείχαν 10.047 εκπρόσωποι ΜΚΟ και άλλων "μειζόνων ομάδων" (major groups), καθώς και διαπιστευμένοι αντιπρόσωποι από 191 κράτη μέλη του ΟΗΕ και διεθνείς οργανισμούς. Στη Διάσκεψη πραγματοποιήθηκαν περισσότερες από 500 κύριες και παράλληλες εκδηλώσεις και 3.000 ανεπίσημες συνεδριάσεις. Ηχηρές απουσίες ήταν αυτές των Μπάρακ Ομπάμα, Άνγκελα Μέρκελ και Ντέιβιντ Κάμερον.¹³⁹

Με τα Ηνωμένα Έθνη να υπολογίζουν ότι ο πληθυσμός του πλανήτη θα αυξηθεί από 7 δις σήμερα σε 9 δις στα μέσα του αιώνα που ήδη διανύουμε, υπάρχουν ολοένα και μεγαλύτερες ανησυχίες σχετικά με τις εντάσεις από την ανταγωνιστική ζήτηση για παραγωγή τροφίμων όπως και με το νερό, την ενέργεια και άλλους φυσικούς πόρους. Η αντιμετώπιση των μελλοντικών προκλήσεων απαιτεί πολιτική δράση αλλά και εταιρικές πρωτοβουλίες.

Οι δύο βασικές της επιδιώξεις είναι η πράσινη οικονομία σε ότι αφορά την βιώσιμη ανάπτυξη και την εξάλειψη της φτώχειας, καθώς και το θεσμικό πλαίσιο για την αειφόρο ανάπτυξη.

Η συνδιάσκεψη του Ρίο+20 αυτοχαρακτηρίστηκε ως «η πιο συμμετοχική Διάσκεψη στην ιστορία» καθώς και ότι αποτέλεσε «μια παγκόσμια έκφραση της δημοκρατίας» (United Nations Conference on Sustainable Development (UNCSD) President Dilma Rousseff). Οι εκπρόσωποι των ΜΚΟ συμφώνησαν στο γεγονός ότι «η Διάσκεψη αποτέλεσε ευκαιρία κινητοποίησης και ενεργού δράσης των πολιτών».¹⁴⁰

¹³⁹ Βλ. Μιχαηλίδου, Ε, Γεροντέλη, Α., 2012, «Διάσκεψη Κορυφής Rio+20 (UNCSD) «Το μέλλον που θέλουμε» (The future we want) Μετά είκοσι έτη», Μετσόβιο Κέντρο Διεπιστημονικής Έρευνας (ΜΕ.Κ.Δ.Ε.) Ε.Μ.Π., διαθέσιμο στο : <http://www.ntua.gr/MIRC/keimena/Geronteli%20Michailidou%20-%20Rio+20.pdf>, τελευταία πρόσβαση 10/10/2015

¹⁴⁰ Ibid

Παρά την έλλειψη σαφών στόχων και χρονοδιαγραμμάτων, το τελικό κείμενο του Ρίο + 20 (“the future we want”) περιλαμβάνει σαφείς αναφορές στην πράσινη οικονομία, την ανάπτυξη των στόχων βιώσιμης ανάπτυξης και στην ανάγκη ενίσχυσης της βιώσιμης επικοινωνίας τόσο σε εταιρικό όσο και σε εθνικό επίπεδο. Επιπλέον, για πρώτη φορά αναφέρεται στην διακήρυξη η ανάγκη για χρηματοδότηση του γεωγραφικού σχήματος Νότου-Νότου.

Οι άξονες του κειμένου “the future we want” εστιάζουν στα θέματα εκείνα που απασχολούν έντονα την διεθνή κοινότητα.¹⁴¹

1.Θεσμικά Πλαίσια (Institutional Frameworks).

a. ενίσχυση του ΟΗΕ, μέσω ενός νέου σώματος , ενός πολιτικού φόρουμ υψηλού επιπέδου (high-level political forum), που έχει ως στόχο την ολιστική διαχείριση των στόχων της βιώσιμης ανάπτυξης. Το φόρουμ ορίζεται ότι θα λειτουργεί στην βάση διαπραγματεύσεων μεταξύ των μελών υπό την αιγίδα της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων.

b. ενίσχυση του UNEP ώστε να καταστεί δυνατή η καθολική συμμετοχή των μελών της διεθνούς κοινότητας, να του παρασχεθεί μεγαλύτερη χρηματοδότηση, καθώς και να βελτιωθεί η λειτουργία συντονισμού στο πλαίσιο του συστήματος των Ηνωμένων Εθνών.¹⁴²

2. Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης (Sustainable Development Goals). Υπήρξε συμφωνία σχετικά με την ανάγκη υιοθέτησης των στόχων Βιώσιμης ανάπτυξης, σε συνέχεια των στόχων της Χιλιετίας (MDG's) του 2000, οι οποίοι ισχύουν έως το 2015, προκειμένου να υπάρξει καλύτερη παρακολούθηση της εφαρμογής των στρατηγικών για την βιώσιμη ανάπτυξη, είκοσι χρόνια μετά την Διάσκεψη του 1992. Ορίζονται οι διαδικασίες ανάπτυξής που θα περιλαμβάνουν τους τρεις πυλώνες της βιώσιμης ανάπτυξης (οικονομική μεγέθυνση ,

¹⁴¹ Βλ. “BASD analysis of The future we want”, διαθέσιμο στο <http://basd2012.org/basd-analysis-of-the-future-we-want/>, τελευταία πρόσβαση 3/8/2015

¹⁴² Ibid

περιβαλλοντική προστασία και κοινωνική πρόοδος) σε διεθνές, περιφερειακό, εθνικό και τοπικό επίπεδο. Οι SDG's θα έχουν ξεκάθαρους στόχους και δείκτες και θα εμπεριέχουν έντονα την έννοια της δράσης (action-oriented).

3. Βιώσιμη κατανάλωση και παραγωγή (Sustainable Consumption and Production). Υιοθετήθηκε το 10ετές πρόγραμμα-πλαίσιο για τη βιώσιμη κατανάλωση και τα πρότυπα παραγωγής (10YFP) με σκοπό την ενίσχυση της διεθνούς συνεργασίας για την επιτάχυνση των διεργασιών για την δημιουργία βιώσιμων προτύπων κατανάλωσης και παραγωγής (SCP), τόσο στις ανεπτυγμένες όσο και στις αναπτυσσόμενες χώρες.¹⁴³
4. Μεταφορά Οικονομίας και τεχνολογίας (Finance and technology transfer). Το τελικό έγγραφο τονίζει την ανάγκη για τις κυβερνήσεις να αναπτύξουν πολιτικές και ρυθμιστικά πλαίσια που να ενθαρρύνουν τον τοπικό ιδιωτικό τομέα να κινηθεί ως κινητήριος δύναμη της οικονομίας των κρατών τους ώστε να επιτευχθεί η βιώσιμη ανάπτυξη με την συμμετοχή και τοπικού κεφαλαίου.¹⁴⁴
5. Ωκεανοί και οι θάλασσες (oceans and seas). Έχει ξεκινήσει μια διαδικασία για να αναπτυχθεί ένα διεθνές νομικό σχήμα ώστε σε περιοχές εντός αλλά κυρίως εκτός εθνικής δικαιοδοσίας να διασφαλίζεται η διατήρηση της βιοποικιλότητας και η αειφόρος χρήση της θαλάσσιας.
6. Πράσινη Οικονομία (Green economy). Στη Συνδιάσκεψη έγινε προσπάθεια αντικατάστασης του όρου «βιώσιμη ανάπτυξη» από τους όρους «πράσινη ανάπτυξη» και «πράσινη οικονομία». —η έννοια της πράσινης οικονομίας διατυπώθηκε για πρώτη φορά σε επίσημο έγγραφο των Ηνωμένων Εθνών. Αυτό είναι ένα σημαντικό βήμα προς τα εμπρός, παρά τις συνεχιζόμενες ανησυχίες από πολλές χώρες. Οι αναπτυσσόμενες χώρες εξέφρασαν ανησυχίες ότι η έννοια αυτή θα μπορούσε να εμποδίσει την ικανότητά τους να αναπτύσσονται,

¹⁴³ Να αναφέρουμε εδώ, ότι η βιώσιμη κατανάλωση και παραγωγή ήταν μια από τις προτεραιότητες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, περισσότερο στο: http://ec.europa.eu/environment/eussd/pdf/brochure_scp/kg006508EL_2.pdf, τελευταία πρόσβαση 10/10/2015

¹⁴⁴ Βλ. BASD analysis of The future we want , όπως υποσημείωση 142

αναγκάζοντάς τες να προβούν σε δαπανηρές λύσεις για να επιτύχουν τον στόχο αυτό.

7. Πέρα από το ΑΕΠ (Beyond GDP). Αναγνωρίζοντας ότι το ΑΕΠ είναι ένας δείκτης που παρουσιάζει την κατάσταση μιας χώρας μόνο με βάση τις οικονομικές της επιδόσεις και τον παραγόμενο πλούτο, αφήνοντας εκτός σημαντικές παραμέτρους, η Στατιστική Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών (UN Statistical Commission) έχει ξεκινήσει μια διαδικασία για τον καθορισμό των παραγόντων που αποτυπώνουν κατά τρόπο ρεαλιστικό την πρόοδο της κάθε χώρας.¹⁴⁵

2.5.5.2 Αποτίμηση

Οι Υποστηρικτές της "Πράσινης Ανάπτυξης" με πιο δραστήριους τους δυτικοευρωπαίους και συγκεκριμένα τους Γερμανούς και την Ευρωπαϊκή Ένωση, απαιτούσαν συγκεκριμένες δεσμεύσεις για τους στόχους που πρέπει να επιτευχθούν τα επόμενα χρόνια σε όλους τους οικονομικούς τομείς. Οι επικριτές της, κυρίως οι αναπτυσσόμενες χώρες, έθεταν όρους για να εξασφαλίσουν ότι οι στόχοι που έθεταν οι Βόρειο-ευρωπαίοι δεν θα τις επιβάρυναν υπερβολικά οικονομικά.

Λόγω του τεράστιου αριθμού των συμμετεχόντων και των παράλληλων εκδηλώσεων η Διάσκεψη αυτή για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη ήταν μία από την μεγαλύτερες και πιο πολυέξοδες που πραγματοποιήθηκαν ποτέ. Από την Συνδιάσκεψη αυτή ξεκίνησαν πολλές διαδικασίες όπως, σε θεσμικό επίπεδο, το Open Working Group (OWG) για τους SDGs¹⁴⁶, που είναι το πιο επίκαιρο θέμα αυτή τη στιγμή για τη βιώσιμη ανάπτυξη - και το High Level Political Forum (που ξεκίνησε πρόσφατα, μετά τη σχετική απόφαση του Ρίο+20) ως μετεξέλιξη της Commission of Sustainable Development¹⁴⁷ και άλλες δραστηριότητες. Το κείμενο το οποίο υιοθετήθηκε είναι

¹⁴⁵ Ibid

¹⁴⁶ Το Open Working Group (OWG) αποτέλεσε ένα από τα κύρια αποτελέσματα της Διάσκεψης των Ηνωμένων Εθνών για την Αειφόρο Ανάπτυξη (Ρίο + 20) και συμφωνήθηκε από τα κράτη μέλη να ξεκινήσει μια διαδικασία για να ανάπτυξη για τους Στόχων Βιώσιμης Ανάπτυξης (SDG').

¹⁴⁷ Commission on Sustainable Development (CSD), <https://sustainabledevelopment.un.org/csd.html>

ένα μη δεσμευτικό κείμενο, χωρίς κανένα συγκεκριμένο στόχο και χρονοδιαγράμματα.

Τόσο στις επίσημες όσο και στις ανεπίσημες συνεδριάσεις, έγινε φανερό ότι κάθε ενδιαφερόμενο μέρος, οραματίζεται την έννοια της «πράσινης ανάπτυξης» με διαφορετικό τρόπο. Από τις παράλληλες συνεδριάσεις, φάνηκε ότι για να αντιμετωπιστούν οι περιβαλλοντικές, οικονομικές και κοινωνικές αναπτυξιακές προκλήσεις και οι μεταξύ τους αλληλεπιδράσεις, απαιτείται μια ολιστική προσέγγιση.¹⁴⁸

¹⁴⁸ Βλ. Cléménçon Raymond, 2012, “Welcome to the Anthropocene: Rio+20 and the Meaning of Sustainable Development” *Journal of Environment & Development* 21(3), σελ. 311–338

2.2.5.6 Παρίσι 2015, COP

Η κλιματική δικαιοσύνη απαιτεί μια αποτελεσματική και ορθόνομη συμφωνία που θα θέτει στο κέντρο της τους ίδιους τους ανθρώπους, θα προστατεύει τους πιο αδύναμους και θα διαμοιράζει δίκαια τα βάρη και τα οφέλη από της δράσεις της ανθρωπότητας απέναντι στην κλιματική αλλαγή. Η παραπάνω προσέγγιση συμφωνεί με τις προτεραιότητες πολλών κρατών από τα λιγότερα ανεπτυγμένα έως τα γοργά αναπτυσσόμενα. Σε όλα τα κράτη υπάρχουν ευάλωτα άτομα και οικοσυστήματα που πρέπει να προστατευθούν από τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής, όλα τα κράτη επιθυμούν να αναπτύσσονται και να ευημερούν και όλα τα κράτη επιδιώκουν ευκαιρίας δημιουργίας θέσεων εργασίας και οικονομικής μεγέθυνσης. Ένα από τα μηνύματα της κλιματικής δικαιοσύνης είναι πως είναι δυνατό να ληφθεί δράση για την κλιματική αλλαγή καθώς επιδιώκεται η βιώσιμη ανάπτυξη και ταυτόχρονα η προστασία των ατόμων και η δίκαιη αντιμετώπισή τους.

Η κλιματική δικαιοσύνη μπορεί να συμβάλει στην δημιουργία μιας νέας συμφωνίας για το κλίμα με δύο τρόπους:

1. Μέσω της εφαρμογής της αρχής της ορθονομίας (συμπεριλαμβανομένης της διαγενεακής και την ενδογενεακής δικαιοσύνης), στη νέα συμφωνία ώστε να προωθηθεί η μεγαλύτερη δυνατή προσπάθεια από τα κράτη για να επιτύχουν το στόχο των 2°C.
2. Κινητοποιώντας την πολιτική βούληση προς τη ρητορική της κλιματικής δικαιοσύνης η οποία τοποθετεί τους ανθρώπους στο κέντρο και ορίζει την δράση για την κλιματική αλλαγή με βάση την προστασία των δικαιωμάτων, των ευκαιριών και της βιώσιμης ανάπτυξης.

Όπως φαίνεται και από τα παραπάνω, η ενσωμάτωση των αρχών της κοινής μα διαφοροποιημένης ευθύνης και της κλιματικής δικαιοσύνης γενικότερα, θα είναι κρίσιμη για την επίτευξη μιας νέας συμφωνίας για το κλίμα που θα πετύχει τον στόχο των 2°C. Ο τρόπος που θα εφαρμοστούν θα καθορίσει, επίσης, και το εύρος της συμβολής της συμφωνίας αυτής στο ποσοστό δικαιοσύνης και ορθονομίας που θα διαπερνά πλέον τις σχέσεις μεταξύ κρατών και μεταξύ των ίδιων των ανθρώπων. Ταυτόχρονα, βέβαια, η κλιματική δικαιοσύνη θα πρέπει να προσεγγισθεί με έναν πρακτικό και αποτελεσματικό τρόπο που θα θωρακίσει το κλίμα, όσο αυτό είναι

ανθρωπίνως δυνατό, και θα αποτελέσει θεμέλιο για την βιώσιμη ανάπτυξη ολόκληρης της ανθρωπότητας.

Οι τρόποι με τους οποίους η κλιματική δικαιοσύνη μπορεί να προσδώσει το χαρακτηριστικό της ορθονομίας στη νέα συμφωνία περιλαμβάνουν:

1. Πρέπει να ακουστούν οι φωνές των πιο ευάλωτων στην κλιματική αλλαγή και να ληφθούν σοβαρά υπόψη κατά τον σχεδιασμό της νέας συμφωνίας. Δεν μπορούμε σε καμία περίπτωση να υποστηρίξουμε πως το πρόβλημα της κλιματικής αλλαγής αφορά μόνο τους πιο ευάλωτους, αλλά για να θεωρηθεί επιτυχημένη, η νέα συμφωνία θα πρέπει να προστατεύει αυτούς που έχουν συνεισφέρει λιγότερο και υποφέρουν περισσότερο από τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής. Παρομοίως η νέα συμφωνία θα πρέπει να εξασφαλίσει πως όλη η ανθρωπότητα, ανεξάρτητα από την οικονομική δυνατότητα του κάθε ενός, θα έχει ισότιμη πρόσβαση στις ευκαιρίες που θα δημιουργηθούν από τη μετάβαση στην χαμηλή σε άνθρακα και βιώσιμη κλιματική ανάπτυξη. Το τελευταίο περιλαμβάνει την ισότιμη πρόσβαση σε βιώσιμη ενέργεια, καθαρό αέρα και «πράσινες» θέσεις εργασίας.
2. Βασικό στοιχείο της καλής διεθνούς πρακτικής είναι η προϋπόθεση διαφάνειας στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και η ευθύνη/λογοδοσία (accountability) για τις αποφάσεις που λαμβάνονται. Αυτό θα είναι κρίσιμο και για τη νέα συμφωνία, καθώς τα κράτη πρέπει να είναι βέβαια πως όλοι δρουν ανάλογα με τις δεσμεύσεις τους ώστε και τα ίδια να σεβαστούν και να σημειώσουν πρόοδο στις δικές τους δεσμεύσεις. Ακρογωνιαίος λίθος στην εξασφάλιση της διαφάνειας τόσο προς όφελος των σχέσεων μεταξύ κρατών όσο και μεταξύ πολιτών και των κυβερνήσεων τους, θα αποτελέσει η δημιουργία ενός διαφανούς συστήματος εκθέσεων.
3. Τα ανθρώπινα δικαιώματα μπορούν, επίσης, να παίξουν σημαντικό ρόλο στον καθορισμό του τρόπου με τον οποίο η ορθονομία εφαρμόζεται στο νέο θεσμικό καθεστώς για την κλιματική αλλαγή, ώστε να προστατευτούν τα δικαιώματα κάθε ανθρώπου. Μια δικαιωματική προσέγγιση στην κλιματική αλλαγή βασίζεται σε διεθνών αναγνωρισμένες αξίες, γύρω από τις οποίες ήδη έχει ληφθεί δράση. Τα ανθρώπινα δικαιώματα παρέχουν πολύτιμα ελάχιστα

αναχώματα, νομικά τεκμηριωμένα και ευρέως αποδεκτά, πάνω στα οποία μπορεί να οικοδομηθεί η νέα συμφωνία για το κλίμα.

4. Προτεραιότητα της συμφωνίας θα πρέπει να είναι και η διαγενεακή ισότητα, η οποία αποτελεί κεντρικό σημείο τόσο της κλιματικής δικαιοσύνης όσο και της βιώσιμης ανάπτυξης και θα πρέπει να είναι ισοβαρούς αξίας με την ενδογενεακή ισότητα. Μέχρι στιγμής η αναφορές στην διαγενεακή ισότητα ήτα ελλιπής και οι φιλόδοξες προτάσεις (όπως αυτή στο Ριο+20 για τη δημιουργία ενός επίτροπου για τις επόμενες γενεές), δεν προχώρησαν. Η νέα συμφωνία αποτελεί πεδίο στο οποίο μπορεί να σημειωθεί σημαντική πρόοδος στο συγκεκριμένο ζήτημα.
5. Θα πρέπει να ξεκινήσουμε τις διαπραγματεύσεις με την παραδοχή πως κάθε κράτος θα δράσει με διαφορετικό τρόπο και σε διαφορετικό χρόνο, αλλά όλοι πρέπει να δράσουν με ευθύνη για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και πως όλοι θα ωφεληθούν από τη μετάβαση σε ένα νέο μοντέλο οικονομικής ανάπτυξης. Το εύρος της ανισότητας των πόρων μεταξύ πλούσιων και φτωχών, στο εσωτερικό και μεταξύ των κρατών, πλαισιώνει τις διαπραγματεύσεις για το κλίμα. Η κλιματική αλλαγή, τονίζει και χειροτερεύει αυτές τις ανισότητες. Μια επιτυχείς νέα κλιματική συμφωνία θα είναι καταλύτης στη δημιουργία ενός νέου αναπτυξιακού μοντέλου που θα είναι συμμετοχικό, ορθόνομο και βιώσιμο.

Τα κράτη τελικά θα κριθούν τόσο για τη δυνατότητα και προθυμία τους να δεσμευτούν όσο και στο εύρος της προσπάθειάς τους να δημιουργηθεί ένα δίκαιο παγκόσμιο σύστημα για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής. Οι δεσμεύσεις δεν μπορούν να αφορούν μονάχα τις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου. Θα πρέπει να υπάρχουν δεσμεύσεις και για την λήψη δράσης για την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή ώστε να προστατευτούν οι πολίτες από τους κινδύνους αλλά και δεσμεύσεις για επενδύσεις από τις κυβερνήσεις σχετικά με κλιματικές δράσεις, τη μεταφορά τεχνολογίας και την οικοδόμηση δυνατοτήτων (capacity building). Η συζήτηση για την ορθονομία πρέπει να επεκταθεί από την αντιμετώπιση και στην προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή.

Η αρχές της κλιματικής δικαιοσύνης είναι θεμελιώδης στην οικοδόμηση της νέας συμφωνίας για το κλίμα. Η πρόκληση για τη συνδιάσκεψη του Παρισιού είναι στην

εφαρμογή των αρχών της κλιματικής δικαιοσύνης ώστε να επιτευχθούν οι στόχοι της με μια συλλογική απάντηση σε ένα συλλογικό πρόβλημα.¹⁴⁹

¹⁴⁹ Cameron, Edward, Shine Tara, Bevins Wendi, 2013 “Climate Justice: Equity and Justice Informing a New Climate Agreement.” Working Paper. World Resources Institute, Washington DC and Mary Robinson Foundation — Climate Justice, Dublin, 2013, σελ. 16-17, Διαθέσιμο στο: <http://www.climatejusticedialogue.org>, τελευταία πρόσβαση στις 20/10/2015

Συμπεράσματα Κεφάλαιο 2

Σε αυτό το Κεφάλαιο, αρχικά, αναλύσαμε τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής σε διάφορες πτυχές της ανθρώπινης ζωής. Είδαμε πως η κλιματική αλλαγή, όπως τα περισσότερα περιβαλλοντικά προβλήματα έχει συνέπειες βαθύτερες και σοβαρότερες από ότι ίσως αρχικά διαφαίνεται. Η κλιματική αλλαγή διεισδύει σε όλα τα επίπεδα της καθημερινότητας ολόκληρης της ανθρωπότητας και αγγίζει μέχρι και τις πιο βασικές της ανάγκες, όπως η διατροφική ασφάλεια, η επάρκεια του νερού, η υγεία, και τα δικαιώματα. Εξαιτίας της κλιματικής αλλαγής μεγάλες πληθυσμιακές ομάδες αντιμετωπίζουν ή θα αντιμετωπίσουν κοινωνικοοικονομικές κρίσεις, επιδείνωση του τρόπου ζωής τους, ακόμα και μετανάστευση.

Εστίασαμε ιδιαίτερα στις κατηγορίες κρατών που θα πληγούν περισσότερο από την κλιματική αλλαγή. Τα μικρά νησιωτικά αναπτυσσόμενα κράτη και οι ελάχιστες αναπτυγμένες χώρες συνέβαλαν λιγότερο από όλους στην επιδείνωση της κλιματικής αλλαγής, έχοντας ιστορικά ελάχιστες έως μηδενικές εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου. Εκείνες όμως θα υποστούν της συνέπειες με το σφοδρότερο τρόπο. Λόγω της γεωγραφικής τους θέσης, των γεωλογικών τους χαρακτηριστικών αλλά και των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών που επικρατούν σε αυτά έχουν, πέρα από τη μικρότερη ευθύνη για τη δημιουργία του προβλήματος, και την μικρότερη δυνατότητα να ανταπεξέλθουν σε αυτό. Υπάρχει πληθώρα ανασταλτικών παραγόντων στην πρόοδο της προσαρμοστικής ικανότητας των συγκεκριμένων κρατών.

Έχοντας αναλύσει τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής, μιλήσαμε θα το θεσμικό καθεστώς που δημιούργησε η διεθνής κοινότητα για την αντιμετώπισή της. Ακολουθήσαμε την πορεία της κλιματικής πολιτικής από την ίδρυση του IPCC και την επίσημη αναγνώριση της κλιματικής αλλαγής ως περιβαλλοντικού προβλήματος παγκόσμιου ενδιαφέροντος, μέχρι την οικοδόμηση του θεσμικού πλαισίου και την εξέλιξή του μέχρι και σήμερα.

Εν αναμονή του αποτελέσματος της Συνόδου των Μερών της Σύμβασης-Πλαίσιο στο Παρίσι, στο τέλος του 2015, ελπίζουμε στην ανάδειξη των θετικών εξελίξεων των δεκαετιών της ύπαρξης της Σύμβασης και στην αποφυγή των λαθών και των παραλείψεων του παρελθόντος. Κυρίως όμως ελπίζουμε τα κράτη μέλη να υπερβούν

Ζητήματα περιβαλλοντικής δικαιοσύνης στο πλαίσιο του θεσμικού καθεστώτος για την κλιματική αλλαγή

της κρατοκεντρική και οικονομικοκεντρική αντίληψη που βάζει την οικονομική μεγέθυνση πάνω από την ανθρώπινη ανάπτυξη.

3 Η περιβαλλοντική και κλιματική δικαιοσύνη στη διεθνή πολιτική

3.1 Η περιβαλλοντική δικαιοσύνη στη διεθνή πολιτική

Οι περιβαλλοντικοί νόμοι και πολιτικές δημιουργούνται κυρίως με βάση συγκεκριμένους στόχους. Για να επιτευχθούν αυτοί οι στόχοι είναι απαραίτητο να υπάρχουν ή να δημιουργηθούν συγκεκριμένα πρότυπα και διαδικασίες για την προστασία του περιβάλλοντος. Μόνο έτσι μπορεί να επιτευχθεί η διατήρηση ευάλωτων οικοσυστημάτων και ειδών, η διατήρηση αποθεμάτων καθαρού νερού καθώς και η επαναφορά των πόρων που έχουν υποστεί ζημιά, όπως το στρώμα του όζοντος στην ατμόσφαιρα. Αυτό το χαρακτηριστικό, της στόχο-προσήλωσης, είναι εμφανές τόσο στο εθνικό όσο και στο διεθνές δίκαιο. Είναι επίσης εμφανές σε διαδικασίες που στοχεύουν στην προστασία του περιβάλλοντος και περιλαμβάνουν οικονομικά στοιχεία, όπως η ρύθμιση των εκπομπών μέσω της αγοραπωλησίας ρύπων, οι περιβαλλοντικοί φόροι και άλλοι κώδικες συμπεριφοράς που έχουν θεσπιστεί τόσο στο εσωτερικό των κρατών όσο και στο διεθνές επίπεδο. Οι εθνικές νομοθεσίες, οι διεθνείς συνθήκες, τα πρότυπα, οι θεσμοί και όλες οι άλλες διαδικασίες εκτιμώνται με βάση αυτούς τους στόχους και με τον ίδιο τρόπο υπολογίζεται και η αποτελεσματικότητά τους. Η στόχο-προσήλωση αυτή είναι εμφανής ακόμα και στην έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης η οποία αποτελεί ένα πολύ ευρύ κοινωνικό, πολιτικό, οικονομικό και φυσικά περιβαλλοντικό στόχο.¹⁵⁰

Παρ όλη την ξεκάθαρη στοχοθεσία της, η περιβαλλοντική πολιτική και το δίκαιο περιλαμβάνουν στο σχεδιασμό τους συγκεκριμένες προτεραιότητες, συγκρούσεις και αντικρουόμενα συμφέροντα όπως επίσης και προβληματισμούς που έχουν να κάνουν με στην δικαιοσύνη και την ορθονομία. Στην πραγματικότητα κάθε σχεδιασμός, διαπραγμάτευση, εφαρμογή και επιβολή περιβαλλοντικού δικαίου περιλαμβάνει προβληματισμούς σχετικούς με την δικαιοσύνη. Αυτοί οι προβληματισμοί περιλαμβάνουν όλες τις πτυχές που περιγράψαμε παραπάνω, από τη διανεμητική ικανότητα του δικαίου μέχρι την δημοκρατική συμμετοχή όλων των ενδιαφερόμενων μερών στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Ακόμα και έννοιες του περιβαλλοντικού δικαίου που είναι βαθιά ριζωμένες στην βάση του, μπορούν να εμφανίζονται

¹⁵⁰ Βλ. Ebbesson J., Introduction: dimensions of justice in environmental law, in Ebbesson J., Okowa P. (eds.), *Environmental Law and Justice in Contest*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, σελ. 1-6

ουδέτερες αλλά όταν τοποθετούνται εντός του πεδίου αναφοράς τους να αποκαλύπτουν ανισοκατανομή των βαρών της εφαρμογής τους ή επιβολή περιορισμών σε συγκεκριμένες ομάδες πληθυσμών ή κρατών κατά την εφαρμογή τους. Μια πιο προσεκτική ματιά εντός του πεδίου αναφοράς μπορεί επίσης να καταδείξει και συγκεκριμένα συμφέροντα ή υποκείμενα τα οποία παραβλέπονται ή υποτιμούνται από τη συγκεκριμένη διαδικασία. Αυτοί οι προβληματισμοί όπως είδαμε αρθρώνονται τόσο σε τοπικό τόσο και σε διεθνές επίπεδο και περιλαμβάνουν ζητήματα διακρίσεων και αδικιών σχετικά με το φύλο, τη φυλή, την κοινωνική τάξη, ακόμα και –σε παγκόσμιο επίπεδο- τη σχέση μεταξύ Βορρά και Νότου.¹⁵¹

Παραπάνω είδαμε τέτοιους προβληματισμούς να εγείρονται από κινήματα σε τοπικό επίπεδο και αφορούν, για παράδειγμα, την τοποθέτηση συγκεκριμένων βιομηχανικών έργων σε συγκεκριμένες περιοχές όπου είτε η τοπική κοινωνία διαμαρτύρεται για τον αντίκτυπο της εγκατάστασης στους ίδιους είτε ομάδες οικολόγων διαμαρτύρονται για της συνέπειες της εγκατάστασης στο περιβάλλον. Το ερώτημα είναι πως καθορίζονται τα συμφέροντα που έχουν προτεραιότητα στη λήψη της απόφασης και πως ένας κανόνας ή πρότυπο που φαίνεται εξ αρχής ουδέτερο μπορεί να έχει ρατσιστικά, σεξιστικά ή ταξικά πολωμένα αποτελέσματα. Επιστρέφοντας στο θέμα αυτής της εργασίας το ίδιο παρατηρούμε και στις διεθνείς διαπραγματεύσεις για το κλίμα. Τα περισσότερα κράτη σήμερα συμφωνούν πως η κλιματική αλλαγή πρέπει να αντιμετωπιστεί, πως όμως θα καταμεριστούν τα κόστη της προσαρμογής και της αντιμετώπισης, όπως χαρακτηριστικά η μείωση των εκπομπών αερίου του θερμοκηπίου, ανάμεσα στα ανεπτυγμένα βιομηχανικά κράτη και τα αναπτυσσόμενα; Εγείρεται επίσης το ερώτημα, ποια κράτη θα επηρεαστούν περισσότερο από τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής και της αποτυχίας των κρατών να την αντιμετωπίσουν; Το ίδιο παρατηρούμε και σε άλλα διεθνή περιβαλλοντικά ζητήματα, όπως η απομάκρυνση πυρηνικών αποβλήτων. Είναι δίκαιο για τις επόμενες γενιές να τους μεταφέρουμε το βάρος των ραδιενεργών αποβλήτων ενώ η παρούσα γενεά απολαμβάνει τα οφέλη της χρήσης της πυρηνικής ενέργειας; Αυτά τα ερωτήματα καταδεικνύουν ξεκάθαρα τη σημασία της συμπερίληψης στη συζήτηση για τη θέσπιση διανεμητικών, επιδιορθωτικών και διαδικαστικών κανόνων και πολιτικών την τριαδικής φύσης της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης που περιγράψαμε παραπάνω.

¹⁵¹ Ibid

Όταν εξετάζουμε τη δικαιοσύνη από αυτή την κριτική και πρακτική οπτική γωνία βλέπουμε πως μας αποκαλύπτονται αδικίες που μας οδηγούν στην εξέταση ενδεχόμενων αναγκών κοινωνικών αλλαγών σε όλα τα επίπεδα.¹⁵²

Η πρώτες προσπάθειες να εξεταστεί η έννοια της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης σε διεθνές επίπεδο από θεσμική οπτική γωνία εμφανίζονται με την Διακήρυξη της Στοκχόλμης το 1972¹⁵³, καθώς επίσης και στη Διακήρυξη του Ρίο το 1992¹⁵⁴, όπου γίνεται σύνδεση της φτώχειας με την περιβαλλοντική υποβάθμιση. Οι δύο αυτές διακηρύξεις επίσης τονίζουν της κοινωνικές και οικονομικές διαφορές και ανισότητες μεταξύ κρατών και στη Διακήρυξη του Ρίο γίνεται για πρώτη φορά αναφορά στην «κοινή αλλά διαφοροποιημένη ευθύνη». Η πιο άμεση όμως αναφορά στην δικαιοσύνη γίνεται στην Διακήρυξη της Χιλιετίας όπου αναφέρεται:

«Οι παγκόσμιες προκλήσεις θα πρέπει να διαχειρίζονται με τρόπο που κατανέμει τα κόστη και τα βάρη δίκαια, σύμφωνα με τις βασικές αρχές της ορθονομίας και της δικαιοσύνης. Αυτοί που υποφέρουν ή επωφελούνται λιγότερο αξίζουν την βοήθεια αυτών που ωφελούνται περισσότερο»

¹⁵² Ibid

¹⁵³ UN Declaration on the Human Environment 1972, διαθέσιμο στο:
<http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?documentid=97&articleid=1503>,
τελευταία πρόσβαση στις 6/11/2015

¹⁵⁴ UN (Rio) Declaration on Environment and Development, διαθέσιμο στο
http://www.unesco.org/education/nfsunesco/pdf/RIO_E.PDF, τελευταία πρόσβαση στις 6/11/2015

3.1.1 Εκφάνσεις της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης στην κλιματική πολιτική

Η κλιματική αλλαγή είναι ένα παγκόσμιο πρόβλημα. Η εκπομπή αερίων του θερμοκηπίου σε οποιοδήποτε σημείο του πλανήτη επηρεάζει συνολικά το κλίμα της Γης. Αν και το εύρος και η φύση των συνεπειών της κλιματικής αλλαγής διαφέρουν ανάλογα με τη γεωγραφική περιοχή, κανένα κράτος δεν μπορεί να απομονωθεί απέναντί τους. Το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής, όπως δείξαμε και στο Δεύτερο Κεφάλαιο, έχει ποικίλες συνέπειες οι οποίες εκτείνονται και σε βάθος χρόνο έχοντας διαγενεακό χαρακτήρα.¹⁵⁵

Οι εκπομπές των βιομηχανικών χωρών, διαχρονικά ήταν πολύ μεγαλύτερες από αυτές των αναπτυσσόμενων κρατών. Παρόλα αυτά υπάρχουν αναδυόμενες αναπτυσσόμενες χώρες, των οποίων οι εκπομπές έχουν αυξηθεί σε πολύ μεγάλο βαθμό τις τελευταίες δεκαετίες. Ενώ οι χώρες του Βορά έχουν δραματικά περισσότερες οικονομικές και τεχνολογικές δυνατότητες, όχι μόνο να περιορίσουν τις εκπομπές τους αλλά και να προσαρμοστούν στην κλιματική αλλαγή, εκείνη θα πλήξει σφοδρότερα τις αναπτυσσόμενες χώρες του Νότου.

Αυτά τα χαρακτηριστικά της κλιματικής αλλαγής κάνουν την αναζήτηση αποτελεσματικής λύσης ακόμα πιο πολύπλοκη. Έχουν επίσης κάνει εμφανή τα ζητήματα παγκόσμιας περιβαλλοντικής δικαιοσύνης. Αυτά πρέπει να απαντηθούν ώστε να μπορέσουν να επιτύχουν τα μέτρα που θα ληφθούν σε πολιτικό, τεχνολογικό, οικονομικό ή νομικό επίπεδο. Το κλειδί βρίσκεται στην αλληλεπίδραση μεταξύ διανεμητικής και διαδικαστικής δικαιοσύνης.¹⁵⁶

Η Σύμβαση-πλαίσιο του 1992 για την κλιματική αλλαγή, όπως είδαμε παραπάνω, αναγνώρισε την ανθρωπογενή κλιματική αλλαγή ως ένα πρόβλημα που έχει άδικα χαρακτηριστικά για πολλά κράτη αλλά και ομάδες ανθρώπων και για αυτό το λόγο άρχισε η συζήτηση για την διεθνή συνεργασία με βάση τις αρχές της δικαιοσύνης ως απάντηση σε αυτό το πρόβλημα. Τα κράτη που υπέγραψαν τη Σύμβαση συμφώνησαν να προστατεύουν το κλιματικό σύστημα προς όφελος τόσο των παρόντων όσο και των μελλοντικών γενεών. Στη Σύμβαση επίσης αναφέρεται πως η διεθνείς δράσεις θα

¹⁵⁵ Βλ. Brunnee J., Climate change, global environmental justice and international environmental law, in Ebbesson J., Okowa P. (eds), Environmental Law and Justice in Contest, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, σελ. 316

¹⁵⁶ Βλ. Brunnee J., όπως υποσημείωση 155, σελ. 317

καθοριστούν με βάση την αρχή της ορθονομίας αλλά και της αρχής της «κοινής αλλά διαφοροποιημένης ευθύνης» των κρατών.

«Τα μέρη θα πρέπει να προστατεύουν το κλιματικό σύστημα προς όφελος των παρόντων και μελλοντικών γενεών της ανθρωπότητας, στη βάση της ορθονομίας και σύμφωνα με την κοινή αλλά διαφοροποιημένη ευθύνη τους και τις δυνατότητές τους. Συνεπώς, τα αναπτυγμένα κράτη θα πρέπει να ηγηθούν στην αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και των συνεπειών της» (Άρθρο 3, Αρχή 1).

Το κλιματικό σύστημα αναγνωρίζεται από τη Σύμβαση ως διεθνές και διαγενεακό κοινό αγαθό και ως τέτοιο πρέπει να προστατευτεί με βάση την αρχή της δικαιοσύνης, καθώς αν η διεθνής κοινότητα αποτύχει να το προστατέψει, οι συνέπειες θα πλήξουν τους πιο ευάλωτους και αυτούς που φέρουν τη μικρότερη ευθνή για την δημιουργία του προβλήματος της κλιματικής αλλαγής.

Σύμφωνα με την τέταρτη έκθεση του IPCC το 2007¹⁵⁷, αναμένονται μεγάλοι εύρους συνέπειες από την υπερσυγκέντρωση αερίων του θερμοκηπίου στην ατμόσφαιρα, τόσο σε κοινωνικό όσο και σε οικονομικό επίπεδο. Από την Σύμβαση-Πλαίσιο κιάλας, απώτερος σκοπός των κρατών τίθεται η σταθεροποίηση της συγκέντρωσης αερίων του θερμοκηπίου στην ατμόσφαιρα σε επίπεδο που θα αποτρέψει την επικίνδυνη ανθρωπογενή παρεμβολή στο κλιματικό σύστημα (Άρθρο 2). Για την επίτευξη αυτού του στόχου τέθηκαν όρια στη μέγιστη αύξηση της θερμοκρασίας του πλανήτη. Η μη επικυρωμένη Συμφωνία της Κοπεγχάγης το 2009 έθεσε το όριο στους 2°C. Οι επιστήμονες υπολογίζουν πως για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος θα πρέπει να περιοριστούν οι εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου περίπου κατά 80% παγκοσμίως μέχρι το 2050. Αυτό σημαίνει πως σύντομα κάθε χώρα θα πρέπει να αναλάβει δράση. Οι στόχοι της τάξης του 5% που έθετε το πρωτόκολλο του Κιότο για τις μειώσεις στον άνθρακα πλέον θεωρούνται πολύ μικρές για να επιτύχουν το στόχο.

Αν η διεθνής κοινότητα αποτύχει στην προσπάθειά της να μετριάσει την κλιματική αλλαγή, το κόστος της αποτυχίας θα το πληρώσουν δυσανάλογα περισσότερο εκείνοι

¹⁵⁷ IPCC, 4^η Έκθεση, 2007, διαθέσιμο στο: http://www.ipcc.ch/publications_and_data/publications_ipcc_fourth_assessment_report_synthesis_report.htm, τελευταία πρόσβαση 30/10/2015

οι οποίοι είναι πιο ευάλωτοι στις αλλαγές των μοντέλων βροχής και της στάθμης της θάλασσας. Οι φτωχοί είναι η πιο ευάλωτη στην κλιματική αλλαγή και συνεισφέρουν πολύ λιγότερο στις κατά κεφαλήν εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου. Αντίστοιχα, οι μελλοντικές γενεές δεν έχουν συμβάλει ακόμα καθόλου στην κλιματική αλλαγή αλλά προβλέπεται να υποφέρουν από τις συνέπειες της. Οι προστασία των παραπάνω και άλλων κατηγοριών προβλέπετε στο πλαίσιο της αρχής της ορθονομίας.

Μια άλλη αρχή που σχετίζεται με την περιβαλλοντική δικαιοσύνη και παίζει μεγάλο ρόλο στην Σύμβαση-Πλαίσιο είναι αυτή της ευθύνης. Η ευθύνη σχετίζεται με την συμβολή, στο παρελθόν και στο παρόν, του κάθε κράτους στην επιδείνωση του κλίματος. Η αρχή της ευθύνης υποδεικνύει πως τα κράτη με τη μεγαλύτερη συμβολή στην επιδείνωση του κλίματος θα πρέπει να σηκώσουν το βάρος για την αποφυγή ή τον μετριασμό της αλλαγής του κλίματος. Αυτή η διαφοροποίηση στη λήψη δράσης και ανάληψης του κόστους, σύμφωνα με τη Σύμβαση-Πλαίσιο θα πρέπει να εφαρμοστεί τόσο ανάμεσα στα κράτη όσο και στο εσωτερικό τους.

Τα κράτη, φυσικά, έχουν διαφοροποιημένες απόψεις αναφορικά με την έκταση της αρχής της κοινής αλλά διαφοροποιημένης ευθύνης. Η Ινδία υιοθετεί την ιδέα της υπαρξης ενός «κλιματικού χρέους»¹⁵⁸, καθώς τοποθετεί την κύρια ευθύνη για την λήψη δράσης στα πιο ανεπτυγμένα και τα πρώτα βιομηχανοποιημένα κράτη. Από την άλλη πλευρά οι ΗΠΑ απορρίπτουν την αρχή των διαφοροποιημένων ευθυνών ακόμα και όταν βασίζεται στο παρόν ή στο πρόσφατο παρελθόν. Άλλα κράτη λαμβάνουν υπόψη τους μόνο τις παρούσες ή του πρόσφατου παρελθόντος, εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου, χωρίς να συμπεριλαμβάνουν οτιδήποτε πριν από την πρώτη Έκθεση του IPCC το 1990.

¹⁵⁸Το «κλιματικό χρέος» αποτελεί επιχείρημα των αναπτυσσόμενων για την ιστορική ευθύνη των αναπτυγμένων απέναντι τους. Βλ. περισσότερες λεπτομέρειες στην παρουσίαση της Βολιβίας σε ad hoc working group των ΗΕ, διαθέσιμη στο https://unfccc.int/files/meetings/ad_hoc_working_groups/lca/application/pdf/4_bolivia.pdf

Ο τρόπος καθορισμού της ευθύνης και πως αυτή θα ανταποκρίνεται στις υποχρεώσεις του κάθε κράτους είναι ζητούμενο να καθοριστεί από τη νέα Συμφωνία για το κλίμα.¹⁵⁹

Η κοινωνική δικαιοσύνη στο πλαίσιο της αλλαγής του κλίματος έχει τρεις πτυχές: την αναδιανεμητική, την ανταποδοτική και τη διαδικαστική. Αυτές οι διαστάσεις έχουν τοπικές, εθνικές και διεθνείς επιπτώσεις και εφαρμόζονται τόσο μεταξύ όσο και εντός των γενεών.¹⁶⁰

Μέχρι στιγμής η συσχέτιση της κοινωνικής δικαιοσύνης με την κλιματική αλλαγή έχει γίνει αντικείμενο διαπραγμάτευσης σε διεθνές επίπεδο και έχει κατά κύριο λόγο επικεντρωθεί σε μία προσπάθεια να ανακαλυφθεί ένας δίκαιος τρόπος κατανομής του κόστους και της προσπάθειας για μετριασμό (mitigation) της κλιματικής αλλαγής ανάμεσα στα αναπτυσσόμενα και τα ανεπτυγμένα κράτη. Η διεθνής αυτή συζήτηση έχει αναδείξει πως η πολιτικές που διαπερνώνται από μια λογική απόλυτης ισότητας, που προτρέπει την ισοκατανομή κατά κεφαλήν των εκπομπών ή του κόστους της προσαρμογής και της αντιμετώπισης, δεν λαμβάνουν υπόψη τους της ιστορικές ή σύγχρονες ανισότητες στην παραγωγή αερίων του θερμοκηπίου και το σχετικό χάσμα της δυνατότητας πληρωμής (capacity to pay) μεταξύ των κρατών.¹⁶¹

Τα φτωχά κράτη και οι φτωχές κοινότητες, τα οποία είναι πιο ευάλωτα στις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής, δεν έχουν τη δυνατότητα να υποστηρίξουν πολιτικές και δράσεις για την αντιμετώπιση και την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή, όταν αυτά έχουν υπερβολικό, για την οικονομία τους, κόστος ή όταν επιδεινώνουν τις ήδη υπάρχουσες ανισότητες. Στο διεθνές καθεστώς για την κλιματική αλλαγή γίνεται μια προσπάθεια να οικοδομηθεί μια πολιτική συνεργασίας, συμμετοχής και συναίνεσης ταυτόχρονα με τη δημιουργία δεσμευτικών ρυθμιστικών μηχανισμών για την προστασία του κλιματικού συστήματος και των κοινών ατμοσφαιρικών αγαθών.

¹⁵⁹ Βλ. Vanderheiden Steve, Climate change mitigation, a problem of injustice, World Social Science Report 2013, Changing Global Environments, UNESCO, 2013, σελ. 22-23, διαθέσιμο στο <http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002233/223388e.pdf>

¹⁶⁰ Βλ. Fritze Jess, Wiseman John, Climate Justice: Key Debates, Goals and Strategies, στο Moss Jeremy, Climate Change and Social Justice, Melbourne University Press, Melbourne, 2009, σελ 188

¹⁶¹ Ibid

Παρά ταύτα η διαδικαστική δικαιοσύνη, σε διεθνές επίπεδο, αντιμετωπίζει φραγμούς που προέρχονται από τις τεράστιες διαφορές στη δυνατότητα των κρατών να συμμετέχουν στις διαπραγματεύσεις. Κάποια κράτη μπορούν να υποστηρίξουν μεγάλες και καλά εφοδιασμένες διαπραγματευτικές ομάδες ενώ κάποιες άλλες δίνουν αγώνα για να συμμετέχουν και να ξεπεράσουν οικονομικούς και γλωσσικούς φραγμούς. Παρόμοια ζητήματα επικρατούν και στο εσωτερικό των κρατών όπου η έλλειψη δημοκρατικής συμμετοχής στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία πολιτικών που ευνοούν της ομάδες με τη μεγαλύτερη επιρροή και τις περισσότερες δυνατότητες συμμετοχής.¹⁶²

¹⁶² Ibid

3.1.2 Στόχοι για την Κλιματική Δικαιοσύνη και Στρατηγικές

Έχοντας εξετάσει την πορεία της κλιματικής πολιτικής και τον τρόπο με τον οποίο η ίδια η κλιματική αλλαγή δημιουργεί ή ενισχύει της ανισότητες ανάμεσα σε ανθρώπους, κοινότητες και κράτη, θα πρέπει να εξετάσουμε πως μπορεί να προχωρήσει μπροστά η διεθνής κλιματική πολιτική με γνώμονα την κλιματική δικαιοσύνη.

Η ενσωμάτωση της έννοιας της κλιματικής δικαιοσύνης στο διεθνές πλαίσιο για την κλιματική αλλαγή μπορεί να επιτευχθεί θέτοντας τέσσερις στόχους.

8. Να περιοριστεί η επικίνδυνη κλιματική αλλαγή (mitigation),
9. Η ανάληψη ευθύνης από τα κράτη να γίνει με γνώμονα το μέλλον,
10. Να φροντίσουμε πρώτα τους πιο ευάλωτους,
11. Να καθιερωθεί και να διασφαλιστεί η δίκαια συμμετοχή όλων.

Αυτοί οι στόχοι ενσωματώνουν τις αρχές της πρόληψης, της διαγενεακής ισότητας, της προστασίας των πιο αδύναμων και της δίκαιης συμμετοχής και προσανατολίζονται στην εκπλήρωση όλων των πτυχών της κλιματικής δικαιοσύνης, τη διανεμητική, τη διαγενεακή και τη διαδικαστική.¹⁶³

Η πρώτη αρχή μιας δίκαιης απάντησης στην κλιματική αλλαγή είναι η πρόληψη. Τα κράτη πρέπει να λάβουν δραστικά μέτρα ώστε να αποφευχθεί μια καταστροφικού μεγέθους αλλαγή του κλίματος. Τα κράτη θα πρέπει πραγματικά να μειώσουν τις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου σε παγκόσμιο επίπεδο καθώς η απλή «μεταφορά» δικαιωμάτων εκπομπών από το ένα κράτος στο άλλο δεν μπορεί να αποτρέψει την αλλαγή του κλίματος.

Το επόμενο βήμα μιας ολοκληρωμένης κλιματικής πολιτικής βασισμένης σε δραστικές κινήσεις μετριασμού, θα ήταν η δόμηση πολιτικών επιλογών προσανατολισμένων στην προστασία των πιο αδύναμων, Αυτό μπορεί να γίνει με τη μείωση των παραγόντων που τους καθιστούν ευάλωτους και άρα αναπτύσσοντας τις δυνατότητες προσαρμογής τους και εξεύρεση τρόπων αποφυγής της επιδείνωσης των ήδη υπάρχοντων ανισοτήτων.

¹⁶³ Ibid

Η διαδικασία οικοδόμησης, εφαρμογής και ελέγχου της πολιτικής αυτής θα πρέπει να χαρακτηρίζεται από την ενεργή συμμετοχή όλων των ενδιαφερομένων μερών και ιδιαίτερα των πιο ευάλωτων και περιθωριοποιημένων. Χωρίς την δημοκρατική συμμετοχή όλων των πολιτών στην διαδικασία λήψης αποφάσεων, δεν μπορούμε να έχουμε αποδοχή και αποτελεσματική –και δίκαια- εφαρμογή των πολιτικών και του θεσμικού πλαισίου για την κλιματική αλλαγή.¹⁶⁴

¹⁶⁴ Ibid

3.2 Η περιβαλλοντική και κλιματική δικαιοσύνη μέσα από τα κινήματα

3.2.1 Ορίζοντας την περιβαλλοντική δικαιοσύνη

Τα τελευταία χρόνια βρίσκουμε συνεχώς αποδείξεις για το γεγονός πως υπάρχει άμεση συσχέτιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων με τις κοινωνικές αδικίες. Η έννοια της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης που εκφράζει αυτή τη συσχέτιση γεννήθηκε, όπως θα δούμε αναλυτικότερα παρακάτω, στις ΗΠΑ κατά την δεκαετία του '70. Ενισχύθηκε και μεγεθύνθηκε σημαντικά μέσα από κινήματα ευάλωτων κοινοτήτων ενάντια στον άδικο καταμερισμό της περιβαλλοντικής υποβάθμισης εξαιτίας συγκεκριμένων έργων. Βέβαια όπως είδαμε και στο πρώτο Κεφάλαιο, τα ζητήματα δικαιοσύνης έχουν τις ρίζες τους πολύ παλιότερα. Η δίκαιη κατανομή των πόρων απασχολεί την ανθρωπότητα από τα βάθη της ιστορίας της. Ζητήματα περιβαλλοντικής δικαιοσύνης μπορούν να εμφανιστούν ή να ερμηνευθούν ως τέτοια σε πληθώρα θεμάτων που αφορούν τους πόρους, το ίδιο το περιβάλλον ή και τη δημόσια υγεία.¹⁶⁵

Αναζητώντας έναν ικανοποιητικό ορισμό της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης, την είδαμε στο μεγαλύτερο μέρος της βιβλιογραφίας να πηγάζει από περιβαλλοντικά κινήματα κοινωνικής βάσης.¹⁶⁶

Τα κινήματα για την περιβαλλοντική δικαιοσύνη ξεκίνησαν στις ΗΠΑ την δεκαετία του 1970 και του 1980 και βασίστηκε κυρίως στον «περιβαλλοντικό ρατσισμό» στην αναπτυξιακή και περιβαλλοντική πολιτική. Φάνηκε πως όχι μόνο τα περιβαλλοντικά κόστη από έργα και δραστηριότητες βάραιναν συγκεκριμένες ομάδες ατόμων αλλά και πως αυτές στερούνταν το δικαίωμα της ουσιαστικής συμμετοχής στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Από τότε η έννοια και το αίτημα της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης έχει εξαπλωθεί σε πληθώρα κρατών και επιμέρους περιοχών σε όλο τον πλανήτη και παρόλο που οι παράγοντες που καθορίζουν τις αδικίες και τις ανισότητες διαφέρουν, το αίτημα για την αναγνώριση και την αλλαγή στα άδικα κοινωνικά

¹⁶⁵ Βλ. Karageorgou V., How the notion of environmental justice can transform environmental law, Νομος+Φύση, 2012, σελ. 1

¹⁶⁶ Συχνά αναφέρονται ως “grassroots movements” και αποτελούν το πιο βασικό επίπεδο μιας δραστηριότητας ή οργανισμού, βλ. <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/grass-roots>, τελευταία πρόσβαση 3/8/2015

πρότυπα είναι ίδιο. Ακολούθως το ίδιο συμβαίνει και με το διεθνές περιβαλλοντικό δίκαιο και το δίκαιο της ανάπτυξης.¹⁶⁷

Για τα κινήματα περιβαλλοντικής δικαιοσύνης, αυτή δεν καθορίζεται αποκλειστικά διανεμητικά, όπως συμβαίνει από τους περισσότερους θεωρητικούς αναλυτές της, αλλά τις περισσότερες φορές συνοδεύεται από την αναγνώριση των αδικιών και των αιτιών τους και της χρησιμότητας της συνεισφοράς των ενδιαφερόμενων μερών στη λήψη των αποφάσεων καθώς και την πολιτική συμμετοχή των ατόμων στην διαδικασία διεκδίκησης και εφαρμογής της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης.¹⁶⁸

Είναι προφανές από το εύρος των διαφορών σε «ποσότητα» και ποιότητα των περιβαλλοντικών αγαθών που απολαμβάνουν οι φτωχές, αυτόχθονες, και φυλετικά διαφορετικές κοινότητες, το πόσο έντονα διανεμητική είναι η έννοια της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης. Η ανάγκη για αυτή αντικατοπτρίζεται στην ταυτοσημία της άδικης κατανομής των περιβαλλοντικών κινδύνων και βαρών με την άδικη κοινωνικοοικονομική τάξη. Στο κέντρο όμως των αιτημάτων των κινήματων για την περιβαλλοντική δικαιοσύνη βρίσκεται και η δημιουργία περιεκτικών και συμμετοχικών διαδικασιών λήψης αποφάσεων. Οι ακτιβιστές που υπερασπίζονται την περιβαλλοντική δικαιοσύνη ζητούν την ύπαρξη διαδικασιών λήψης αποφάσεων που ενθαρρύνουν την εμπλοκή του κοινού, την επίσημη θέσπιση της δημόσιας συμμετοχής, την αναγνώριση των ιδιαίτερων γνώσεων των κοινοτήτων και την χρήση μορφότυπων διαδικασιών που διευκολύνουν την διαπολιτισμική συμμετοχή όλων των ομάδων που συνυπάρχουν σε κάθε κοινότητα. Οι ομάδες που τάσσονται υπέρ της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης απαιτούν μια θέση στο τραπέζι των συζητήσεων και των αποφάσεων και το δικαίωμα να μιλούν οι ίδιοι για τα συμφέροντά τους. Πολλές φορές, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις όπως οι ΗΠΑ και το ιδιόμορφο παρελθόν τους αναφορικά με τα δικαιώματα συγκεκριμένων φυλετικών ομάδων, η απαίτηση για αυτή την συμμετοχικότητα πηγάζει σε στερήσεις πολιτικών δικαιωμάτων στο παρελθόν. Στοχεύουν στην αμφισβήτηση κοινωνικών, πολιτικών και δομικών εμποδίων που έχουν προκύψει από την πολιτιστική υποβάθμιση, την πολιτική

¹⁶⁷ Βλ. Ebbesson J., Introduction: dimensions of justice in environmental law, in, Ebbesson J., Okowa P. (eds), *Environmental Law and Justice in Contest*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, σελ. 2-3

¹⁶⁸ Βλ. Schlosberg D., *Reconceiving environmental Justice*, in *Environmental Values in a Globalising World, Nature, justice and governance*, Paavola J. και Ian L. (eds), Routledge, New York, 2005, σελ 45

καταπίεση και την έλλειψη πολιτικής πρόσβασης και τελικά στην πραγματική συμμετοχή τους.¹⁶⁹

Η ορθονομία βρίσκεται στο επίκεντρο της διαμαρτυρίας για τους παγκόσμιους οικονομικούς και εμπορικούς θεσμούς, την παγκοσμιοποίηση του συστήματος των τροφίμων και για τα δικαιώματα των ιθαγενών πληθυσμών. Η κύρια κριτική βασίζεται στο ότι το παρόν μοντέλο ανάπτυξης οξύνει την ανισότητα μεταξύ Βορρά και Νότου και μεταξύ των ελίτ και των φτωχοποιημένων πληθυσμών του Νότου, όχι μόνο με οικονομικούς όρους αλλά και αναφορικά με περιβαλλοντικά οφέλη και κινδύνους. Η κριτική αυτή γίνεται ξεκάθαρη από το Public Citizen's Global Trade Watch, μια από τις κυριότερες οργανώσεις που συμμετείχαν στις διοργανώσεις γύρω από τη συνάντηση του ΠΟΕ στο Σιάτλ το 1999:

«ο ΠΟΕ έχει συμβάλει στην συγκέντρωση του πλούτου στα χέρια των λίγων πλουσίων, αυξάνοντας την φτώχεια για την πλειονότητα του παγκόσμιου πληθυσμού»¹⁷⁰

Ιδιαίτερα σημαντικά για αυτά τα κινήματα είναι οι απαντήσεις στο ποιος επωφελείται, εις βάρος ποιου και ποιος είναι ο πραγματικός και συνολικός αντίκτυπος του εμπορίου στις κοινότητες, τους εργαζόμενους και την φύση. Αυτό γίνεται ξεκάθαρο στους «Δέκα Λόγοι Ενάντια στο ΔΝΤ» του Global Exchange, όπου υποστηρίζεται ότι το ΔΝΤ:

« (το ΔΝΤ)... υπηρετεί τις πλούσιες χώρες και την Wall Street ενώ αυξάνει τη φτώχεια, βλάπτοντας τους εργαζόμενους, τις γυναίκες και το περιβάλλον»¹⁷¹

Παρομοίως τα κινήματα που υπερασπίζονται την δημοκρατική διατροφική ασφάλεια και τα δικαιώματα των αυτοχθόνων, ασκούν κριτική στα συστήματα και τις διαδικασίες που στερούν από τους ανθρώπους τα εισοδήματα που πηγάζουν από τον

¹⁶⁹ Βλ. Schlosberg D., όπως υποσημείωση 168

¹⁷⁰ Βλ. Public Citizen's Global Trade Watch, Διαθέσιμο στο: <http://www.citizen.org/Page.aspx?pid=3147>, τελευταία πρόσβαση 27/10/2015

¹⁷¹ Βλ. Global Exchange, 'Top Ten Reasons to Oppose the IMF', Διαθέσιμο στο: www.globalexchange.org/campaigns/wbimf/TopTenIMF.html, τελευταία πρόσβαση 27/10/2015

τόπο τους, ενώ κάνουν άλλους να πλουτίζουν. Η κριτική τους στρέφεται κυρίως ενάντια σε μεγάλες επιχειρήσεις με βάση στον Βορρά. Σημειώνουν πως οι βασικοί θεσμοί της νέας παγκόσμιας οικονομίας προωθούν ένα άδικο σύστημα καταμερισμού του οικονομικού, κοινωνικού και περιβαλλοντικού πλούτου. Υπάρχει ένας ισχυρός δεσμός της κοινωνικής, περιβαλλοντικής και οικολογικής δικαιοσύνης σε αυτές της απόψεις που εκφράζονται από τα κινήματα αυτά. Η κοινωνική και η περιβαλλοντική δικαιοσύνη συνυπάρχουν στην κριτική που ασκείται από αυτά τα κινήματα καθώς οι φτωχότεροι υποφέρουν τόσο από κοινωνικές όσο και από περιβαλλοντικές αδικίες και οι φυσικοί πόροι αποστραγγίζονται με στόχο το οικονομικό όφελος. Το διανεμητικό κομμάτι της αδικίας που προκύπτει από την παγκοσμιοποίηση της οικονομίας είναι ξεκάθαρο.¹⁷²

Αλλά η ορθονομία δεν είναι η μόνη πτυχή της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης που προβάλλεται από τα κινήματα της υπεράσπισης της. Άλλες κριτικές συνδέουν τις περιβαλλοντικές και κοινωνικές αδικίες με την έλλειψη δημοκρατίας και της θεσμοθετημένης συμμετοχής στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Υπάρχουν πολλές φωνές στη διεθνή κοινότητα που διαμαρτύρονται για την τάση δημιουργίας μιας και μόνης παγκόσμιας «κουλτούρας».¹⁷³ Το αίτημα για δικαιοσύνη περιλαμβάνει και την αναγνώριση και διατήρηση των διαφορετικών πολιτισμών, ταυτοτήτων και της παραδοσιακής γνώσης. Το επιχείρημά τους είναι πως μια ομογενοποίηση της παγκόσμιας κουλτούρας συμβάλει στην αποδόμηση των κοινωνικών δικτύων και καταστρέφει την ουσία των τοπικών τρόπων ζωής. Η έλλειψη αναγνώριση και ως επέκταση η καταστροφή των τοπικών πολιτιστικών ιδιαιτεροτήτων αποτελεί για αυτά τα κινήματα ένα μεγάλο πρόβλημα που κατά την άποψή τους εντείνει τις αδικίες και τις ανισότητες. Η άγνοια για τις τοπικές ιδιαιτερότητες, πολλές φορές σχετίζεται και με την επισιτιστική ασφάλεια καθώς η τροφή αποτελεί το στοιχείο διαφορετικότητας για πολλούς λαούς. Η παγκοσμιοποίηση του τομέα των τροφίμων επηρεάζει αρνητικά τα τοπικά μοντέλα παραγωγής και κατανάλωσης της τροφής βάζοντας περιορισμούς

¹⁷² Βλ. Schlosberg D., όπως υποσημείωση 168, σελ. 46

¹⁷³ “A global monoculture”, μία και μόνη παγκόσμια κουλτούρα. Ορισμός στο <http://www.thefreedictionary.com/monoculture>. Για περισσότερες λεπτομέριες βλ. Keniston K., Cultural Diversity or Global Monoculture The Impacts of the Information Age, Paper Prepared for Conference on "The Global Village" Bangalore, Karnataka, India, Massachusetts Institute of Technology, 1998, διαθέσιμο στο <http://www.mit.edu/people/kken/papers1/Cultural%20Diversity.htm>

και αλλάζοντας τα δραματικά. Επίσης η παγκοσμιοποίηση του τομέα των τροφίμων τείνει να ευνοεί τις μεγάλες πολυεθνικές επιχειρήσεις που προωθούν την μονοκαλλιέργεια και το μονοπώλιο των σπόρων, γεγονός το οποίο έχει καταστρεπτικά αποτελέσματα για τους μικρούς τοπικούς παραγωγούς και τον τρόπο ζωής τους συνολικά. Μέσα από αυτό το πρίσμα η παγκοσμιοποίηση προωθεί την ανάπτυξη και την οικονομική μεγέθυνση εις βάρος του τοπικού περιβάλλοντος και του βιώσιμου τρόπου ζωής.¹⁷⁴

Η αναγνώριση της διαφορετικότητας της κουλτούρας είναι πολύ σημαντική στην αναζήτηση της κοινωνικής και περιβαλλοντικής δικαιοσύνης και χαρακτηρίζεται ως το πρώτο βήμα για την κατάκτησή τους. Στο σκεπτικό που αναπτύχθηκε παραπάνω όμως η δικαιοσύνη πάντα περιλαμβάνει και την δίκαιη συμμετοχή σε περιβαλλοντικά και άλλα ζητήματα. Στο κέντρο της κριτικής που ασκείται στον ΠΟΕ, το ΔΝΤ και την Παγκόσμια τράπεζα υπάρχει το αίτημα για την ουσιαστική συμμετοχή του κοινού, των διάφορων ομάδων συμφερόντων και ιδιαίτερα των χωρών του Νότου τόσο στην καθημερινή λειτουργία των οργανισμών όσο και στις συναντήσεις και τις διαπραγματεύσεις που λαμβάνουν χώρα στο πλαίσιο τους.

Από τα παραπάνω όχι μόνο συμπεραίνουμε ότι το αίτημα για κοινωνική και περιβαλλοντική δικαιοσύνη περιλαμβάνει στοιχεία ορθονομίας, αναγνώρισης και συμμετοχής αλλά και ότι αυτά τα στοιχεία είναι άρρηκτα συνδεδεμένα μεταξύ τους. Δεν τα περιλαμβάνει απλά αλλά αντιπροσωπεύει την ανάγκη για την ενσωμάτωσή τους σε ένα ευρύτερο αίτημα για δικαιοσύνη.¹⁷⁵

Οι τρόποι που οι ιθαγενείς πληθυσμοί γνωρίζουν τη φύση, όταν εισάγονται στην διαδικασία συζήτησης και λήψης αποφάσεων όχι μόνο διευρύνουν τη συμμετοχή αλλά και καταδεικνύουν και τους τρόπους με τους οποίους οι κατά τόπους κοινότητες αντιλαμβάνονται τον χώρο. Με άλλα λόγια η διεύρυνση της συμμετοχής μπορεί να φέρει μεγαλύτερο ποσοστό αναγνώρισης των τοπικών τρόπων ζωής και αντίληψης και εκτίμησης της γης. Το ίδιο ισχύει και στην μετατροπή των τρόπων παραγωγής τροφής. Η έλλειψη τοπικής συμμετοχής, η έλλειψη δημοκρατίας στη λήψη

¹⁷⁴ Βλ. Schlosberg D., όπως υποσημείωση 168, σελ. 47

¹⁷⁵ Ibid

αποφάσεων και η αποδόμηση των τοπικών τρόπων παραγωγής είναι στενά συνδεδεμένες.¹⁷⁶

Αναφορικά με την περίπτωση του ΠΟΕ, του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας, η κριτική που δέχονται βασίζεται και εκείνη στη τριπλή φύση της δικαιοσύνης που αναλύσαμε παραπάνω. Η ορθονομία βρίσκεται, φυσικά, στο επίκεντρο αυτής της κριτικής, αλλά περιλαμβάνει επίσης την καταστροφή του περιβάλλοντος της κουλτούρας και τη σχέση μεταξύ των δύο, καθώς επίσης και την έλλειψη δημοκρατικής συμμετοχής στο σχεδιασμό της ανάπτυξης. Τα κινήματα που αναπτύσσονται γύρω από αυτούς τους οργανισμούς έχουν ως πάγιο αίτημά τους τη δημοκρατική συμμετοχή τους στις συζητήσεις καθώς υποστηρίζουν πως το παρόν αναπτυξιακό μοντέλο δεν μπορεί να διορθωθεί απλώς βάζοντας μερικούς εκπροσώπους τους να μιλήσουν σε μερικές συναντήσεις των οργανισμών. Δεδομένης της στενής και άμεσης σχέσης μεταξύ των τριών πτυχών που αναλύθηκαν παραπάνω, αν επικεντρωθεί κανείς σε μία από αυτές, αδυνατεί να ικανοποιήσει το αίτημα για αυτή την τριαδικής φύσης δικαιοσύνη που αποζητούν αυτά τα κινήματα.¹⁷⁷

Η ουσία της κριτικής αυτής είναι πως οι μορφές της αδικίας είναι και αυτές άρρηκτα συνδεδεμένες και έτσι θα πρέπει να αντιμετωπιστούν ταυτόχρονα. Οι βελτιωμένοι μηχανισμοί συμμετοχής μπορούν να βελτιώσουν και άλλες μορφές αδικιών αλλά αυτές θα πρέπει επίσης να αντιμετωπιστούν ώστε να βελτιωθεί η δυνατότητα συμμετοχής. Για να επιτευχθεί η δικαιοσύνη δεν αρκεί να κατανοήσει κανείς την διανεμητική αδικία ή την έλλειψη αναγνώρισης, αλλά τον τρόπο που αυτές συνδέονται στις κοινωνικές και πολιτικές διαδικασίες.

Οι παραπάνω μορφές έκφρασης της αδικίας δεν είναι αντικρουόμενες μεταξύ τους αλλά συνυπάρχουν, όπως και τα αιτήματα για την αντιμετώπιση τους σε κάθε επίπεδο στο διεθνές περιβαλλοντικό κίνημα.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Ibid

¹⁷⁷ Ibid

¹⁷⁸ Ibid

Τα μέλη των κινημάτων για την περιβαλλοντική δικαιοσύνη χρησιμοποιούν μια κοινή γλώσσα για να εκφράσουν προβλήματα και λύσης για την κοινωνική αλλαγή. Τα πρώτα κινήματα που αναφέρονταν στην περιβαλλοντική δικαιοσύνη αφορούσαν αθέμιτες χρήσεις γης σε περιοχές πληθυσμών με χαμηλά εισοδήματα ή περιοχές φυλετικών μειονοτήτων. Με τον καιρό η τάση της κρατική εξουσίας να τοποθετεί έργα υψηλού περιβαλλοντικού κόστους σε αυτές της περιοχές αναγνωρίστηκε και χαρακτηρίστηκε ως περιβαλλοντική αδικία τόσο από τα κινήματα όσο και από την ακαδημαϊκή κοινότητα.¹⁷⁹

Στο κίνημα για την περιβαλλοντική δικαιοσύνη, όπως αυτό αναπτύχθηκε και αναδείχθηκε στις ΗΠΑ μπορούμε να εντοπίσουμε ορισμένα χαρακτηριστικά που του έδωσαν τη δυνατότητα να εξελιχθεί σε ένα παγκόσμιο φαινόμενο που έχει πλέον εφαρμογή σε κάθε πτυχή της παγκόσμιας περιβαλλοντικής πολιτικής.

7. Οι ρίζες του στην φυλετική κοινωνική δικαιοσύνη του δίνουν μια καινοτόμα και ριζοσπαστική χροιά και το μετατρέπουν σε ένα νέο είδος οικολογίας το οποίο περιέχει ένα πολύ ευρύτερο φάσμα ακτιβιστών από ότι το παραδοσιακό οικολογικό κίνημα, στο οποίο περιέχονται ακτιβιστές από μια πλειάδα φυλετικών, εθνικών και κοινωνικών ομάδων. Παρά τις φυλετικές του ρίζες δεν μπορούμε να περιορίσουμε τον χαρακτήρα αυτού του κινήματος για την περιβαλλοντικής δικαιοσύνης στις ΗΠΑ σε μονάχα αυτή του την πτυχή. Στην πορεία του έχει συμπεριλάβει και άλλες μορφές αδικίας αναφορικά τόσο με την κοινωνική και οικονομική τάξη όσο και το φύλο, γεγονός το οποίο καταδεικνύει την μια ευρύτερη κριτική προς την ανισότητα και το ρατσισμό κάθε είδους στη σύγχρονη εποχή.
8. Το κίνημα αυτό είναι κατά κύριο λόγο ανθρωποκεντρικό. Δεν ασχολείται με την δικαιοσύνη για τη φύση(οικολογική δικαιοσύνη) αλλά με τη δικαιοσύνη για τους ανθρώπους στο περιβάλλον. Αυτή η ανθρωποκεντρική αντίληψη που τοποθετεί τους ανθρώπους στη μέση του κάδρου, ιδιαίτερα δε τους περιθωριοποιημένους οικονομικά, κοινωνικά, πολιτικά και περιβαλλοντικά,

¹⁷⁹ Βλ. Lievanos R. S., Certainty, Fairness, and Balance: State Resonance and Environmental Justice Policy Implementation, Sociological Forum, Vol. 27, No. 2, June 2012, σελ 483

έκανε την περιβαλλοντική δικαιοσύνη να ξεχωρίσει από το παραδοσιακό πλαίσιο των οικολογικών κινημάτων στις ΗΠΑ (κα αλλού) που επικέντρωναν τη δράση τους σε ζητήματα που αφορούν στην άγρια ζωή και τη διατήρηση της φύσης.

9. Στην αρχική τους μορφή τα αιτήματα για περιβαλλοντική δικαιοσύνη αφορούσαν στενά ζητήματα όπως η τοποθέτηση σε ορισμένες περιοχές επικίνδυνων εγκαταστάσεων (όπως τόπους απορρίψεως επικίνδυνων λυμάτων, χημικά εργοστάσια κλπ). Από τότε, τα αιτήματα αυτά εξελίχθηκαν και διευρύνθηκαν για να περιλαμβάνουν πλέον πέρα από τα περιβαλλοντικά κόστη και την πρόσβαση σε περιβαλλοντικά αγαθά.
10. Ξεπερνά το αίτημα για διανεμητική δικαιοσύνη, που ήταν ιδιαίτερα έντονο στα αρχικά του βήματα, και συμπεριλαμβάνει στη ρητορική του τη δημοκρατική συμμετοχή ως στοιχείο της δικαιοσύνης.
11. Αναζητώντας τα αίτια των αδικιών, δίνει έμφαση στους ιδιώτες δρώντες (επιχειρήσεις, βιομηχανία) αλλά δεν παραβλέπει τη θεσμοποίηση των αδικιών στα πλαίσια του κρατικού μηχανισμού τόσο στη διαδικασία λήψης αποφάσεων όσο και στην κανονιστική λειτουργία του.
12. Αναγνωρίζει την διασύνδεση μεταξύ αιτημάτων και κινημάτων. Αρχικά κυρίως σε εθνικό επίπεδο, στο πλαίσιο της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης, τα κινήματα έρχονται σε επαφή δρουν μαζί τόσο οριζόντια (τοπικά κινήματα βάσης) όσο και κάθετα (τοπικά κινήματα με εθνικά). Αυτό το χαρακτηριστικό του δίνει την δυναμική της παγκοσμιοποίηση των κινημάτων πάνω σε κάποιες βασικές αρχές.
13. Ενώ βασίζεται σε ένα ευρύ και ζωντανό κοινωνικό κίνημα και στην ακαδημαϊκή έρευνα γύρω από αυτό, αποτέλεσε τη βάση για να προωθηθεί η θεσμοποίηση της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης στο πλαίσιο του κρατικού μηχανισμού. Έτσι δημιουργήθηκε ένα χαρτοφυλάκιο για την περιβαλλοντική δικαιοσύνη στο πλαίσιο της Υπηρεσίας για την Προστασία του Περιβάλλοντος στις ΗΠΑ, το οποίο έχει ως σκοπό την συμπερίληψη της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης σε όλες τις πρακτικές των υπηρεσιών της ομοσπονδιακής κυβέρνησης. Ως αποτέλεσμα έχει αρχίσει να αναδύεται και μια διαχειριστική πτυχή της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης και αδικίας η οποία

όμως δεν παύει να χαρακτηρίζεται από προβληματική λειτουργία στην εφαρμογή της.¹⁸⁰

Μια άλλη σημαντική πτυχή των αιτημάτων για περιβαλλοντική δικαιοσύνη βασίζεται στην αρχή της προφύλαξης. Σύμφωνα με αυτή, η επιστημονική αβεβαιότητα όταν υπάρχει η πιθανότητα περιβαλλοντικού κινδύνου από κάποιο έργο ή δραστηριότητα δεν μπορεί να αποτελέσει αιτία μη λήψης των απαραίτητων μέτρων ώστε να διαφυλαχτεί το περιβάλλον. Αντίστοιχα στην περίπτωση της εφαρμογής της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης σε τομείς που ρυθμίζονται από το κράτος δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν αυστηροί επιστημονικοί κανόνες ώστε να τεθούν τα πλαίσια λήψης αποφάσεων και εφαρμογής τους. Αυτό φυσικά είναι ιδιαίτερα δύσκολο και θέτει σημαντικές προκλήσεις για τα θεσμικά όργανα του κράτους.¹⁸¹

Όπως καταδεικνύεται και από τα παραπάνω, η περιβαλλοντική δικαιοσύνη είναι τόσο διανεμητικό όσο και συμμετοχικό ζήτημα. Από τη μία η διανεμητική δικαιοσύνη περιλαμβάνει τη δίκαιη κατανομή των περιβαλλοντικών κινδύνων (όπως η χαμηλή ποιότητα του αέρα, οι επικίνδυνοι χώροι εργασίας και τα τοξικά απόβλητα) και αγαθών (όπως ο καθαρός αέρας και το νερό, δημόσιοι χώροι με μη-τοξικά υλικά κ.α.) στους χώρους ζωής, δουλειάς και ψυχαγωγίας των ανθρώπων ανεξάρτητα από την κοινωνική τους τάξη, τη φυλή τους κλπ. Από την άλλη πλευρά η συμμετοχική δικαιοσύνη περιλαμβάνει την ουσιαστική συμπερίληψη όλων των ενδιαφερομένων μερών στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, από την αναγνώριση των αναγκών μέχρι το σχεδιασμό, την υλοποίηση, τη διατήρηση και την επιβολή κανόνων επίσης χωρίς καμία διάκριση.¹⁸²

¹⁸⁰ Βλ. Walker G., Globalizing Environmental Justice: The Geography and Politics of Frame Contextualization and Evolution, *Global Social Policy*, 9, 2009, σελ. 355-382

¹⁸¹ Βλ. Lievanos R. S., όπως υποσημείωση 180, σελ. 490

¹⁸² MacWilliam D. H., *Achieving Environmental Justice: Applying Civil Rights Strategies to Environmental Justice*, Georgetown University Washington, D.C., 2009, σελ. 9

3.2.2 Το αίτημα για κλιματική δικαιοσύνη όπως εκφράστηκε από τα κινήματα

Η πρώτη αναγνωρισμένη αναφορά στην έννοια της κλιματικής δικαιοσύνης εμφανίζεται το 1999 σε μια έκθεση του Corporate Watch group στο Σαν Φρανσίσκο, με τίτλο *Greenhouse Gangsters vs. Climate Justice*. Η έκθεση εξέταζε την βιομηχανία πετρελαίου και την δυσανάλογη επιρροή της στην πολιτική ζωή των ΗΠΑ αλλά έκανε και μια πρώτη προσπάθεια να ορίσει την κλιματική δικαιοσύνη με μια πολυδιάστατη προσέγγιση./

Η προσέγγιση αυτή περιελάμβανε:

14. Τον εντοπισμό και την αντιμετώπιση των ριζών του προβλήματος της κλιματικής αλλαγής και την λογοδοσία των επιχειρήσεων για τις ευθύνες τους,
15. Την εναντίωση στις καταστροφικές συνέπειες της βασισμένης στο πετρέλαιο ανάπτυξης και την υποστήριξη των κοινοτήτων που υποφέρουν από αυτές, συμπεριλαμβανομένων αυτών που υποφέρουν περισσότερο από συνεχώς αυξανόμενες καταστροφές που σχετίζονται με το νερό,
16. Την μελέτη των στρατηγικών της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης και την χρήση τους για την μετάβαση σε μια ανάπτυξη χωρίς υδρογονάνθρακες
17. Την αμφισβήτηση της παγκοσμιοποίησης με κέντρο τις επιχειρήσεις και της δυσανάλογης επιρροής οικονομικών θεσμών όπως η Παγκόσμια Τράπεζα και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου.

Τα συμπεράσματα της έκθεσης αυτής, τα χρόνια που ακολούθησαν, άρχισαν να συζητούνται και σε άλλες συνδιασκέψεις σε ολόκληρο τον κόσμο.

Οι συγγραφείς της έκθεσης συμμετείχαν στο κίνημα για την περιβαλλοντική δικαιοσύνη στις ΗΠΑ, το οποίο όπως περιγράψαμε στο πρώτο κεφάλαιο άρχισε τη δεκαετία του 1970 και επικεντρωνόταν στις ανισότητες και το έλλειμα δικαιοσύνης στην κατανομή περιβαλλοντικών βαρών και ωφελειών εις βάρος συγκεκριμένων φυλετικών ομάδων ή οικονομικών τάξεων. Το κίνημα για την περιβαλλοντική δικαιοσύνη, από το 1990, καταπιάστηκε και με το ζήτημα της κλιματικής αλλαγής και έτσι γεννήθηκε η έννοια της κλιματικής δικαιοσύνης. Την ίδια περίοδο πολλοί περιβαλλοντικοί ΜΚΟ άρχισαν καμπάνιες ενημέρωσης για τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι ιθαγενείς και άλλοι αγροτικοί πληθυσμοί του Νότου, εξαιτίας της δράσης των επιχειρήσεων στις περιοχές τους.

Όλοι οι παραπάνω δρώντες ένωσαν τις δυνάμεις τους το 2002 σε μια συνάντηση στο Μπαλί όπου συνέταξαν ένα κείμενο με τίτλο «Αρχές του Μπαλί για την κλιματική δικαιοσύνη»¹⁸³, το οποίο περιέχει ένα πρόγραμμα 27 σημείων που στοχεύει στην οικοδόμηση ενός παγκόσμιου κινήματος όλων των λαών για την κλιματική δικαιοσύνη.

Το 2004 στο Ντερμπαν, έγινε ακόμα μια συνάντηση με θέμα την αποτελεσματικότητα των συστημάτων εμπορίας εκπομπών που καθιερώθηκαν μετά το πρωτόκολλο του Κιότο. Αυτή τη φορά προέκυψε ένα κείμενο με τίτλο «Διακήρυξη του Ντέρμπαν για το εμπόριο άνθρακα»¹⁸⁴ το οποίο εντόπιζε τις αδυναμίες του συστήματος και εξέφραζε τα αιτήματα των συμμετεχόντων. Το κείμενο συνέλεξε πάνω από 300 υπογραφές από οργανισμούς σε όλο τον πλανήτη.

Οι ίδιοι οργανισμοί ξανασυναντήθηκαν στο Μπαλί το 2007, κατά τη διάρκεια της Συνδιάσκεψης των ΗΕ, μαζί με συμμάχους τους από όλο τον κόσμο και συμμετείχαν στις δράσεις της κοινωνίας των πολιτών γύρω από τη συνδιάσκεψη. Το σύνθημά τους ήταν “Climate Justice Now!” και τα αιτήματά τους περιλάμβαναν:

- Τη μείωση της κατανάλωσης στο Βορρά,
- Οικονομική στήριξη του Νότου από το Βορρά με βάση την ιστορική ευθύνη του και το οικολογικό του χρέος.¹⁸⁵ Η οικονομική στήριξη να προέρχεται από τη μείωση των στρατιωτικών δαπανών, καινοτόμους φόρους και την διαγραφή χρεών,
- Επενδύσεις σε ανανεώσιμες πηγές ενέργειες και παύση της χρήση ορυκτών καυσίμων,

¹⁸³ Bali Principles of Climate Justice, διαθέσιμο στο: <http://www.ejnet.org/ej/bali.pdf>, τελευταία πρόσβαση 30/10/2015

¹⁸⁴ Durban Declaration on Carbon Trading, διαθέσιμο στο: <http://ccs.ukzn.ac.za/files/Durban%20Declaration.pdf>, τελευταία πρόσβαση 30/10/2015

¹⁸⁵ Οι δραστηριότητες του ανθρώπου στον πλανήτη, καταναλώνουν πόρους με μη βιώσιμους ρυθμούς. Το αποτέλεσμα αυτής της δραστηριότητας είναι η δημιουργία ενός «οικολογικού χρέους» προς τους λιγότερο υπεύθυνους, τα άλλα είδη ζωής και την ίδια τη Γη. Βλ περισσότερα στο <http://www.ejolt.org/2013/05/ecological-debt/>

- Διατήρηση των φυσικών πόρων και επανάκτηση της ιδιοκτησίας τους από τους ιθαγενείς πληθυσμούς. Κυριαρχία των λαών στους φυσικούς πόρους όπως η ενέργεια, τα δάση, η γη και το νερό,
- Στήριξη της βιώσιμης οικογενειακής γεωργίας και κυριαρχία των λαών στην τροφή.

Με ακόμα περισσότερους υποστηρικτές, το κίνημα για την κλιματική δικαιοσύνη ακολουθεί τις συνδιασκέψεις των ΗΕ, οργανώνοντας δράσεις και συζητήσεις της κοινωνίας των πολιτών, αρθρώνοντας τα αιτήματά της και ασκώντας πίεση στους διεθνείς δρώντες για αποφάσεις που θα αλλάξουν την πορεία της κλιματικής αλλαγής και τον τρόπο που την αντιμετωπίζει η ανθρωπότητα.¹⁸⁶

¹⁸⁶ Βλ. Tokar B., Movements for Climate Justice, στο Routledge Handbook of the Climate Change Movement, Dietz M., Garrelts H. (eds.), , Routledge, 2013, σελ. 8

3.2.3. Το μέλλον του κινήματος για την κλιματική δικαιοσύνη

Στην αρχή του παρόντος κεφαλαίου είδαμε την εξέλιξη του κινήματος για την κλιματική δικαιοσύνη. Που βρίσκεται όμως αυτό το κίνημα σήμερα; Πολλές ομάδες εξακολουθούν να δρουν στο πλαίσιο των εξελίξεων στα ΗΕ παρά την απογοήτευση που κυριαρχεί σε αυτούς τους κύκλους τα τελευταία χρόνια και η οποία οφείλεται κυρίως στους αργούς ρυθμούς της προόδου των πολιτικών αποφάσεων για την κλιματική αλλαγή. Το πιο σημαντικό όμως είναι πως οι τοπικές πρωτοβουλίες συνεχίζουν και εντείνουν τις προσπάθειές τους να εντάξουν το αίτημα για κλιματική δικαιοσύνη στους αγώνες τους. Κάποιοι ακτιβιστές ανησυχούν πως το θέμα της κλιματικής δικαιοσύνης μονοπωλείται πλέον από μεγάλους ΜΚΟ, κυβερνήσεις κρατών και αναπτυξιακές πρωτοβουλίες. Άλλοι επικροτούν αυτές τις προσπάθειες καθώς φαίνεται να παράγουν αποτελέσματα – όπως για παράδειγμα τα 3 εκατομμύρια λίρες που δόθηκαν από την Σκωτσέζικη κυβέρνηση για τη δημιουργία υποδομών ύδρευσης στην ανατολική και κεντρική Αφρική. Καθώς η ενημέρωση για την κλιματική αλλαγή εξαπλώνεται και τα ακραία καιρικά φαινόμενα αυξάνονται, γίνεται όλο και πιο δύσκολο να αγνοηθούν από τους φορείς λήψης αποφάσεων οι κοινωνικές προεκτάσεις της κλιματικής αλλαγής.¹⁸⁷

Ένα πρόσφατο θετικό δείγμα της ενεργητικότητας του περιβαλλοντικού κινήματος είναι η ενότητα που έδειξαν όσοι εναντιώθηκαν στους ταχείς ρυθμούς άντλησης πετρελαίου στην Αλμπέρτα του Καναδά –έργο που έχει χαρακτηριστεί ως από τα πιο ζημιογόνα για το κλίμα έργα του κόσμου. Οι σύμμαχοι που δημιουργήθηκαν εναντίον αυτού του έργου βρέθηκαν το 2011 στην Ουάσιγκτον σε μια ένθερμη διαμαρτυρία που κατέληξε να έχει πάνω από 1200 συλληφθέντες. Οι ίδιοι ακτιβιστές που εναντιώθηκαν στο έργο της Αλμπέρτα, βρέθηκαν και σε άλλες διαμαρτυρίες ενάντια στην εξόρυξη πετρελαίου στο Τέξας και ένταση των επιχειρημάτων τους τα ανέβασε μέχρι την ατζέντα του προεκλογικού αγώνα για την Προεδρία των ΗΠΑ το 2012. Παρά τις ανησυχίες για την αδρανοποίηση του κινήματος για την κλιματική δικαιοσύνη, τέτοια παραδείγματα συνεχίζουν να εκφράζουν και να εμπνέουν πρωτοβουλίες σε ολόκληρο τον κόσμο.¹⁸⁸

¹⁸⁷ Βλ. Tokar B., όπως υποσημείωση 187, σελ. 9

¹⁸⁸ Βλ. Tokar B., όπως υποσημείωση 187, σελ. 9-10

Τα κινήματα για την κλιματική δικαιοσύνη εξακολουθούν να είναι πολύπλευρα και πρωτοποριακά ως προς τον πλουραλισμό τους σε επίπεδο οπτικής και στρατηγικής. Η πολυπλοκότητα τους αυτή είναι η δύναμή τους, καθώς σε αυτά συμμετέχουν άτομα με πολλά διαφορετικά χαρακτηριστικά οι οποίοι επηρεάζονται ήδη από τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής και της κλιματικής πολιτικής. Εξάλλου η πολυμορφία είναι χαρακτηριστικό όχι μόνο των λαών αλλά και της ίδιας της κλιματικής αλλαγής. Ανάγκες του κινήματος πλέον αποτελούν ο καλύτερος συντονισμός και η σύμπνοια σε επίπεδο στόχων. Το μέλλον της ανθρωπότητας μπορεί να εξαρτάται σε κάποιο βαθμό στους τρόπους που θα βρουν, οι άνθρωποι που αγωνίζονται, γι' αυτό θα πρέπει να βρουν τρόπους να αγωνιστούν ενωμένοι.¹⁸⁹

¹⁸⁹ Βλ. Tokar B., όπως υποσημείωση 187, σελ. 10

Συμπεράσματα Κεφάλαιο 3

Σε αυτό το κεφάλαιο προσπαθήσαμε να περιγράψουμε την έννοια της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης, όπως αυτή εξελίχθηκε μέσα από τα κινήματα, να εντοπίσουμε τις ρίζες της και τον τρόπο με τον οποίο συνδέεται με την διεθνή περιβαλλοντική πολιτική.

Οι αγώνες για ισότητα των έγχρωμων πληθυσμών στις ΗΠΑ έδωσαν ώθηση σε μια σειρά από κινήματα που έχουν ως στόχο την κοινωνική δικαιοσύνη και την εξαφάνιση των διακρίσεων. Ένα από αυτά τα κινήματα ήταν αυτό για την περιβαλλοντική δικαιοσύνη. Οι ανισότητες διαπερνούν κάθε πτυχή της ζωής των ανθρώπων και το περιβάλλον δεν θα μπορούσε να αποτελεί εξαίρεση. Η φτώχεια, η άνιση αντιμετώπιση των φύλων και των φυλών και σε μεγαλύτερη κλίμακα η ανισότητα μεταξύ ανεπτυγμένων και αναπτυσσόμενων κρατών μέχρι σήμερα επηρεάζει τον τρόπο που κατανέμονται τα περιβαλλοντικά κόστη και κίνδυνοι και τα ποσοτικά και ποιοτικά χαρακτηριστικά των περιβαλλοντικών αγαθών που κάθε ένας από εμάς απολαμβάνει.

Η κλιματική αλλαγή, οι συνέπειες της και το κόστος της αντιμετώπισης αλλά και της προσαρμογής σε αυτή είναι ένα από τα βάρη που οφείλει να κατανείμει δίκαια η διεθνής κοινότητα. Λόγω των δυσανάλογων συνεπειών της κλιματικής αλλαγής, όπως περιεγράφηκαν στο Δεύτερο Κεφάλαιο, αναδύθηκε από τις διεργασίες της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης και η πιο συγκεκριμένη έννοια της κλιματικής δικαιοσύνης.

Όπως και η κλιματική πολιτική έτσι και τα κινήματα που αναπτύσσονται στο περιθώριο της εξελίσσονται συνεχώς, συμβαδίζοντας με τις επιστημονικές, τεχνολογικές και πολιτικές εξελίξεις. Βασικό χαρακτηριστικό της πορείας των κινήματων για την περιβαλλοντική και κλιματική δικαιοσύνη είναι η ολοένα και μεγαλύτερη έμφαση στην έννοια της ανθρωπότητας, της αλληλεξάρτησης και της ολιστικότητας της αντιμετώπισης των περιβαλλοντικών ζητημάτων. Τα κινήματα βάσης βλέπουν πέρα από τα σύνορα των κρατών και τα οικονομικά τους συμφέροντα και γι' αυτό θεωρήσαμε απαραίτητο να συμπεριλάβουμε και τη δική τους οπτική στην παρούσα εργασία.

4 Μηχανισμοί εξισορρόπησης των αδικιών

Οι μηχανισμοί και τα εργαλεία του θεσμικού πλαισίου

Στην τρίτη συνάντηση των μερών στη Σύμβασης-Πλαίσιο για την κλιματική αλλαγή (COP-3) στο Κιότο της Ιαπωνίας, το Δεκέμβρη του 1997 πάνω από 150 κράτη υπέγραψαν το αποτέλεσμά της, το Πρωτόκολλο του Κιότο. Τα βιομηχανικά κράτη για άλλη μια φορά αναφέρθηκαν στην κοινή αλλά διαφοροποιημένη ευθύνη και δεσμεύτηκαν σε μειώσεις της τάξης του 5%, κατά μέσο όρο, των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου από το έτος-βάσης, το 1990, μέχρι το 2012. Αυτές οι δεσμεύσεις περιείχαν ένα μεγάλο εύρος διαφοροποιημένων ορίων (από 28% μείωση για το Λουξεμβούργο μέχρι 27% αύξηση για την Ελλάδα). Όλες μαζί οι μειώσεις αφορούσαν 38 κράτη που ήταν υπεύθυνα για το 75% των παγκόσμιων εκπομπών και τις μείωναν κατά 5,2% σε σχέση με το 1990 μέχρι το 2012.

Λόγω, κυρίως, της επιμονής των ΗΠΑ, στο Πρωτόκολλο του Κιότο υιοθετήθηκαν τρεις ευέλικτοι μηχανισμοί αγορά ώστε τα κράτη να μπορέσουν να «πιάσουν» τους στόχους τους χωρίς να μειώσουν δραστικά τις εγχώριες εκπομπές τους.¹⁹⁰ Οι μηχανισμοί αυτοί ήταν ο μηχανισμός καθαρής ανάπτυξης, από κοινού εφαρμογής και το σύστημα εμπορεύσιμων δικαιωμάτων ρύπων. Τέλος, επίσης λόγω της πίεσης από πλευράς των ΗΠΑ συμφωνήθηκε οι εκπομπές να υπολογίζονται με τρόπο που να περιλαμβάνει τις μεικτές εκπομπές κάθε κράτους, πράγμα που σήμαινε πως θα συνυπολογίζονταν έργα που δεν μείωναν τις εκπομπές αλλά αύξαναν τη δυνατότητα του κράτους να τις απορροφά (όπως τα έργα αναδάσωσης). Ο υπολογισμός αυτός ευνοούσε χώρες όπως οι ΗΠΑ και ο Καναδάς που διαθέτουν μεγάλες εκτάσεις δασών.¹⁹¹

Στον πρώτο αυτό γύρο δεσμεύσεων δεν προβλέφθηκαν όρια στις εκπομπές των αναπτυσσόμενων κρατών, ούτε και των αναδυόμενων κρατών όπως η Κίνα, η Ινδία και η Βραζιλία, καθώς οι κατά κεφαλήν εκπομπές τους είναι κατά πολύ χαμηλότερες από αυτές των αναπτυγμένων κρατών παρόλο που ο ρυθμός της αύξησης των

¹⁹⁰ Βλ. Vanderheiden S., *Atmospheric Justice-A Political Theory of Climate Change*, Oxford University Press, 2008, σελ 11

¹⁹¹ Βλ. Vanderheiden S., όπως υποσημείωση 191, σελ 13

εκπομπών τους ήταν ο υψηλότερος στο κόσμο. Η Γερουσία των ΗΠΑ απειλούσε τότε πως, αν δεν υπάρξουν δεσμεύσεις και για αυτά τα κράτη, οι ΗΠΑ δεν θα επικύρωναν το Πρωτόκολλο. Η μη δέσμευση όπως του μεγαλύτερου παραγωγού αερίων του θερμοκηπίου θα υποβάθμιζε κατά πολύ την αποτελεσματικότητα του Πρωτοκόλλου. Έτσι συμφωνήθηκε πως το Πρωτόκολλο θα θέτονταν σε ισχύ μόλις το επικύρωναν τουλάχιστον 55 κράτη που θα αντιπροσώπευαν τουλάχιστον το 55% των παγκόσμιων εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου. Με αυτό τον τρόπο, παρόλο που η μη επικύρωση από το κράτος που εξέπεμπε το 25% των παγκόσμιων εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου θα υποβάθμιζε την αποτελεσματικότητά του, το Πρωτόκολλο θα μπορούσε να τεθεί σε ισχύ και χωρίς τις ΗΠΑ.¹⁹²

¹⁹² Βλ. Vanderheiden S., όπως υποσημείωση 191, σελ 14

4.1 Μηχανισμός Καθαρής Ανάπτυξης (CDM) – άρθρο 12

Ο Μηχανισμός Καθαρής Ανάπτυξης (CDM), επέτρεπε στα κράτη του παραρτήματος Β του Πρωτοκόλλου να επιτύχουν ένα κομμάτι των στόχων τους επενδύοντας σε έργα που μείωναν της εκπομπές αναπτυσσόμενων κρατών, τα οποία εξαιρούνταν από τις δεσμευτικές μειώσεις υπό τη Σύμβαση.¹⁹³

4.2 Από Κοινού Εφαρμογή (Joint Implementation) – άρθρο 6

Ένας άλλος ευέλικτος μηχανισμός που υιοθετήθηκε στο Πρωτόκολλο ήταν ο μηχανισμός Κοινής Εφαρμογής (Joint Implementation), ο οποίος επέτρεπε στα κράτη του Παραρτήματος Β να επιτύχουν ένα κομμάτι των στόχων τους επενδύοντας σε έργα εμπορίας ρύπων σε άλλα βιομηχανικά κράτη (την εποχή εκείνη με αυτό υποδείκνυαν κράτη της ανατολικής Ευρώπης και της Πρώην Σοβιετικής Ένωσης).¹⁹⁴

4.3 Εμπορία δικαιωμάτων/αδειών εκπομπών (emissions trading) – άρθρο 17

Στο Πρωτόκολλο επίσης υιοθετήθηκε και ένας τρίτος ευέλικτος μηχανισμός, μετά από πίεση των ΗΠΑ, που αφορούσε στη δημιουργία ενός συστήματος εμπορεύσιμων δικαιωμάτων ρύπων, το οποίο πρόσφερε τη δυνατότητα στα βιομηχανικά κράτη να επιτύχουν τους στόχους τους χωρίς να μειώσουν τις εγχώριες εκπομπές τους. Με αυτό τον μηχανισμό τα βιομηχανικά κράτη είχαν τη δυνατότητα να αγοράσουν μη χρησιμοποιημένα δικαιώματα εκπομπών από χώρες που είχαν ήδη επιτύχει και ξεπεράσει τους στόχους τους.¹⁹⁵

¹⁹³ Βλ. Vanderheiden S., όπως υποσημείωση 191, σελ 15

¹⁹⁴ Βλ. Vanderheiden S., όπως υποσημείωση 192

¹⁹⁵ Βλ. Vanderheiden S., όπως υποσημείωση 194

4.4 Capacity building

Αρκετά άρθρα της Σύμβασης-Πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή (UNFCCC) (το 4.1, το 4.5 και 6 και το 9.2) και του Πρωτοκόλλου του Κιότο (άρθρο 10), αναγνωρίζουν το ρόλο της οικοδόμησης δυνατοτήτων (capacity building) στην προώθηση συλλογικής δράσης για την κλιματική αλλαγή. Ενώ τα παραπάνω κείμενα δίνουν έμφαση στην ανάγκη για την οικοδόμηση δυνατοτήτων στις αναπτυσσόμενες χώρες, δεν παραλείπουν να αναφερθούν και στην ανάγκη βελτίωσης των πολιτικών, του σχεδιασμού και της εκπαίδευσης για την κλιματική αλλαγή σε όλα τα κράτη.¹⁹⁶

Πληθώρα δημόσιων, ιδιωτικών και μη κυβερνητικών πρωτοβουλιών έχουν εργαστεί για το έργο της οικοδόμησης δυνατοτήτων τόσο στο πλαίσιο της Σύμβασης όσο και ανεξάρτητα από αυτή, εστιάζοντας κυρίως στα ακόλουθα ζητήματα:

1. Πολιτικές και σχεδιασμός για την προσαρμογή στις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής,
2. Πολιτικές και σχεδιασμός μετριασμού της κλιματικής αλλαγής, και
3. Μέτρηση, έλεγχος και επαλήθευση των δράσεων για τον περιορισμό της κλιματικής αλλαγής.

Η οικοδόμηση δυνατοτήτων για την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή περιλαμβάνει:

1. Πολιτικές διαχείρισης των κινδύνων που προκύπτουν από τις ποικιλόμορφες συνέπειες της κλιματικής αλλαγής,
2. Διατήρηση και αναθεώρηση μια βάσης δεδομένων για τις τοπικές στρατηγικές προσαρμογής, και
3. Διατήρηση και αναθεώρηση των μεθόδων διασύνδεσης αυτών των στρατηγικών.¹⁹⁷

¹⁹⁶ Βλ. IPCC, 2014: Climate Change 2014: Mitigation of Climate Change. Contribution of Working Group III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, Edenhofer, O., R. Pichs-Madruga, Y. Sokona, E. Farahani, S. Kadner, K. Seyboth, A. Adler, I. Baum, S. Brunner, P. Eickemeier, B. Kriemann, J. Savolainen, S. Schlömer, C. von Stechow, T. Zwickel and J.C. Minx (επιμέλεια), Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA, 2014, σελ. 553

¹⁹⁷ Ibid

Σε επίπεδο κοινοτήτων τα έργα προσαρμογής χρειάζονται χρόνο και υπομονή και μπορούν να θεωρούνται πετυχημένα όταν αυξάνουν το επίπεδο ενημέρωσης, δημιουργούν και χρησιμοποιούν συνέργιες, συνδυάζουν διάφορες προσεγγίσεις και συμβαδίζουν με το τοπικό πεδίο αναφοράς.

Η οικοδόμηση δυνατοτήτων για τον μετριασμό περιλαμβάνει την τεχνική βοήθεια και την υποστήριξη στον σχεδιασμό των πολιτικών. Στο πλαίσιο του μηχανισμού καθαρής ανάπτυξης (CDM), η οικοδόμηση δυνατοτήτων εστιάζεται στην δημιουργία των κατάλληλων κρατικών αρχών (Designated National Authorities), την εκπαίδευση ιδιωτικού και δημοσίου προσωπικού και την υποστήριξη συγκεκριμένων έργων.¹⁹⁸

Σημαντικές δραστηριότητες στο πλαίσιο της οικοδόμησης δυνατοτήτων αποτελούν ο έλεγχος και η αξιολόγηση, ώστε να εξασφαλίζεται η αποτελεσματική εφαρμογή του εν λόγω πλαισίου, να γίνονται κατανοητά τα κενά και οι περεταίρω ανάγκες για οικοδόμηση δυνατοτήτων, να γίνονται γνωστές οι καλές πρακτικές και να προωθείται η αποτελεσματική χρήση των πόρων.¹⁹⁹

¹⁹⁸ Βλ. IPCC, 2014, όπως υποσημείωση 197, σελ. 1037

¹⁹⁹ Ibid

4.5 Μεταφορά τεχνολογίας

Ένα ζήτημα που εφάπτεται της οικοδόμησης δυνατοτήτων, είναι η μεταφορά τεχνολογίας. Οι, σχετικές με την τεχνολογία, πολιτικές μπορούν να παίξουν σημαντικό ρόλο στο διεθνές καθεστώς για την κλιματική αλλαγή. Αυτές οι πολιτικές μπορούν να μειώσουν το κόστος του μετριασμού και της προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή και να αυξήσουν την πιθανότητα δέσμευσης των κρατών σε μειώσεις εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου. Μειώνοντας το κόστος περιβαλλοντικά φιλικών τεχνολογιών, οι τεχνολογικές πολιτικές μπορούν να αυξήσουν τις πρωτοβουλίες συμμόρφωσης των κρατών με τις διεθνείς κλιματικές δεσμεύσεις τους και έτσι μπορούν να επιφέρουν θετικά αποτελέσματα για τη βιωσιμότητα των διεθνών καθεστώτων. Αυτές οι πολιτικές μπορούν να ενθαρρύνουν την συμμετοχή σε διεθνείς συμφωνίες διευκολύνοντας την πρόσβαση σε τεχνολογίες μετριασμού της κλιματικής αλλαγής ή σε χρηματοδότηση που θα καλύψει το κόστος τέτοιων τεχνολογιών.²⁰⁰

Η Σύμβαση αναγνωρίζει το ρόλο στην διεθνούς συνεργασίας στη διευκόλυνση της μεταφοράς τεχνολογίας στα άρθρα 4.1, 4.5, 4.7, 4.8, και 4.9.

“The developed country Parties and other developed Parties included in Annex II shall take all practicable steps to promote, facilitate and finance, as appropriate, the transfer of, or access to, environmentally sound technologies and know-how to other Parties, particularly developing country Parties....” (Άρθρο 4.5)

Το ζήτημα της μεταφοράς τεχνολογίας αποτελεί υψηλή προτεραιότητα των αναπτυσσόμενων κρατών. Αυτή η προτεραιότητα συνήθως εκφράζεται σε συζητήσεις που αφορούν την οικοδόμηση δυνατοτήτων γενικότερα, τη βιώσιμη ανάπτυξη και ζητήματα ευθυδικίας και δικαιοσύνης.²⁰¹

Συμφωνίες προσανατολισμένες στην τεχνολογία θα μπορούσαν να περιλαμβάνουν δραστηριότητες σε ολόκληρο τον κύκλο ζωής της τεχνολογίας, από την έρευνα και την καινοτομία μέχρι την μεταφορά των ίδιων των τεχνολογικών αγαθών. Μια

²⁰⁰ Βλ. IPCC, 2014, όπως υποσημείωση 197, σελ. 1014-15

²⁰¹ Ibid

διεθνής συγκροτημένη πολιτική για την τεχνολογία μπορεί να ενισχύσει ήδη υπάρχουσες δραστηριότητες έρευνας και ανάπτυξης (R&D).²⁰²

4.6 Χρηματοδοτικά εργαλεία

4.6.1 Χρηματοδότηση των δράσεων περιορισμού της κλιματικής αλλαγής

Η χρηματοδότηση των του μετριασμού της κλιματικής αλλαγής, μεταξύ άλλων, διέπεται από την Σύμβαση-Πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή. Με τη Σύμβαση το ζήτημα της χρηματοδότησης των δράσεων μετριασμού διεθνοποιήθηκε ώστε να μπορέσει να υπάρξει ουσιαστική και ωφέλιμη για όλους πρόοδος.

Για να πραγματοποιηθεί η χρηματοδότηση με τρόπο αποτελεσματικό θα πρέπει να διεκπεραιωθεί από αξιόπιστους φορείς. Οι πόροι που διοχετεύονται στην χρηματοδότηση μέσω της Σύμβασης ελέγχονται από τις συνδιασκέψεις των μερών της.

Η Σύμβαση αναγνωρίζει πως η χρηματοδότηση του μετριασμού μπορεί να προέρχεται από πάνω από μία πηγές και μέσω ποικίλων καναλιών, πέρα από τον χρηματοδοτικό μηχανισμό που εκείνη έχει εγκαθιδρύσει, όπως από πολυμερείς και διμερείς φορείς που ασχολούνται με αναπτυξιακές δραστηριότητες.

Τα τελευταία χρόνια έχει σημειωθεί μεγάλη αύξηση του αριθμού των χρηματοδοτικών ταμείων για την κλιματική αλλαγή. Πολλά από αυτά λειτουργούν με βοήθεια από την Παγκόσμια Τράπεζα αλλά με δική τους δομή και διοίκηση.

Στο Πρωτόκολλο του Κιότο, όπως είδαμε δημιουργήθηκαν οι ευέλικτοι μηχανισμοί αγοράς οι οποίοι χρησιμοποιούν κάποια από τα ταμεία που δημιουργήθηκαν ώστε να φέρουν εις πέρας το έργο τους.

Τα ιδιωτικά ταμεία για το μετριασμό της κλιματικής αλλαγής έχουν ανάπτυξη τεράστια οικονομική δύναμη (που φτάνει τα τρισεκατομμύρια) αλλά δεν έχουν ενιαία και συντονισμένη δράση, εν αντιθέσει οι προσεγγίσεις τους πολλές φορές διαφέρουν δραματικά.²⁰³

²⁰² Βλ. IPCC, 2014, όπως υποσημείωση 197, σελ. 1035

²⁰³ Βλ. IPCC, 2014, όπως υποσημείωση 197, σελ. 1187

4.6.2 Χρηματοδότηση της προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή

Η χρηματοδότηση της προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή αποτέλεσε από την αρχή των διαπραγματεύσεων για το σχετικό θεσμικό πλαίσιο, βασικό αίτημα των αναπτυσσόμενων κρατών και ιδιαίτερα των Μικρών Νησιωτικών Κρατών και των Ελάχιστων Αναπτυγμένων Χωρών. Οι αναπτυσσόμενοι υποστήριζαν πως τα αναπτυγμένα κράτη έχουν ιστορική ευθύνη για την επιδείνωση της κλιματικής αλλαγής και άρα έχουν υποχρέωση να βοηθήσουν οικονομικά τους αναπτυσσόμενους, οι οποίοι συνέβαλαν ελάχιστα ή και καθόλου στην επιδείνωση της κλιματικής αλλαγής, στην προσπάθεια των τελευταίων να αναπτύξουν δράσεις για την προσαρμογή.

Η εγκαθίδρυση μηχανισμών για την χρηματοδότηση της προσαρμογής ξεκίνησε ήδη από την πρώτη Συνδιάσκεψη των Μερών της Σύμβασης-Πλαίσιο, στο Βερολίνο το 1995. Εκεί καθιερώθηκαν τρία στάδια στη διαδικασία παροχής χρηματοδότησης ώστε να γίνει η αναγνώριση:

1. των ιδιαιτέρως ευάλωτων περιοχών και χωρών,
2. των επιλογών πολιτικής για την προσαρμογή, και
3. των επιλογών για την ανάπτυξη δεξιοτήτων.

Μέσα από αυτή τη διαδικασία θα λαμβάνονταν μέτρα για την αντιμετώπιση της ευπάθειας.

Στην τέταρτη Συνδιάσκεψη των Μερών, στο Μπουένος Άιρες το 1998, υιοθετήθηκε αντίστοιχο πρόγραμμα δράσης που έκανε χρήση των τριών σταδίων για να χρηματοδοτήσει δράσεις προσαρμογής.

Το 2002, στην έβδομη Συνδιάσκεψη των Μερών, ιδρύονται δύο επίσημοι μηχανισμοί χρηματοδότησης. Το Special Climate Change Fund και το Least Developed Countries Fund. Η διαχείριση των οικονομικών των δύο νέων ταμείων ανατίθεται στο Παγκόσμιο Ταμείο για το Περιβάλλον (GEF).²⁰⁴

²⁰⁴ Βλ. Καραγεώργου Β., Ροδοθεάτος Γ., Η χρηματοδότηση της προσαρμογής, με έμφαση στο ταμείο προσαρμογής, στο Τσάλτας Γ., Κατσιμπάρδης Κ. (επιμέλεια), Διεθνής Κλιματική Πολιτική, Σιδέρης, 2009, σελ. 112

Special Climate Change Fund

Σκοπός του Special Climate Change Fund ήταν να χρηματοδοτήσει μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα μέτρα και δράσεις για:

1. την ενίσχυση της δυνατότητας προσαρμογής των κοινωνιών,
2. την ενίσχυση τομέων της οικονομίας των αναπτυσσόμενων κρατών,
3. τη μεταφορά τεχνολογίας, και
4. τη μείωση των εκπομπών των αναπτυσσόμενων κρατών.²⁰⁵

Least Developed Countries Fund

Σκοπός του Least Developed Countries Fund ήταν η χρηματοδότηση του επιπρόσθετου οικονομικού κόστους²⁰⁶ για την αντιμετώπιση της κλιματικής στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στις δράσεις προσαρμογής.

Η ιδιαιτερότητα του Ταμείου αυτού έγκειται στο ότι, πρώτον, εστιάζει στη δημιουργία NAPAs (National Adaptation Plans of Action-Εθνικά Σχέδια Δράσης για την Προσαρμογή) στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες ώστε να γίνει προσδιορισμός των τομέων προτεραιότητας και των πιο ευάλωτων περιοχών και κοινωνιών στο εσωτερικό αυτών των χωρών και εκεί να εστιαστούν τα μέτρα που θα ληφθούν και θα χρηματοδοτηθούν από το Ταμείο. Άλλη ιδιαιτερότητα του Ταμείου αυτού αποτελεί η αμεσότητα της χρηματοδότησης των δράσεων στο πλαίσιο των NAPAs.²⁰⁷

Αποτίμηση των ταμείων

Αποτιμώντας τη λειτουργία των δύο αυτών ταμείων, μπορούμε να βρούμε τόσο θετικά όσο και αρνητικά στοιχεία, με τα τελευταία δυστυχώς να υπερισχύουν.

Στα θετικά στοιχεία των ταμείων μπορούμε να αναφέρουμε την έστω και μερική υλοποίηση των δεσμεύσεων των αναπτυγμένων για παροχή βοήθειας στους

²⁰⁵ Ibid

²⁰⁶ Additional cost: Είναι το κόστος των δραστηριοτήτων πέραν των βασικών αναπτυξιακών δραστηριοτήτων (baseline development activities) που θα λάμβαναν χώρα ακόμα και αν δεν υπήρχαν οι συνέπειες της κλιματικής αλλαγής.

²⁰⁷ Βλ. Καραγεώργου Β., Ροδοθεάτος Γ., όπως υποσημείωση 205, σελ. 114-115

αναπτυσσόμενους και ως εκ τούτου τη συγκέντρωση πόρων για την προσαρμογή. Επίσης θετικά υπολογίζεται το γεγονός πως η διαχείριση των οικονομικών των ταμείων γίνεται από έναν διεθνή οργανισμό και άρα διασφαλίζεται η λειτουργία με βάση κανόνες διαφάνειας και χρηστής διακυβέρνησης. Τέλος, θετικά κρίνεται το γεγονός πως η ύπαρξη των ταμείων μπορεί να δρα ως ένα έμμεσο κίνητρο για τους αναπτυσσόμενους να βελτιώσουν ή ακόμα και να αναπτύξουν κατάλληλες διοικητικές δομές και τεχνογνωσία ώστε να μπορέσουν να έχουν πρόσβαση και να αξιοποιήσουν την προσφερόμενη χρηματοδότηση.²⁰⁸

Από την άλλη πλευρά μπορούμε να εντοπίσουμε αρκετά αρνητικά στοιχεία στην λειτουργία των ταμείων. Η κριτική αρχικά στρέφεται ενάντια στη λειτουργία του ίδιου του Παγκόσμιου Ταμείου για το Περιβάλλον (ΠΤΠ), στο οποίο υποστηρίζεται πως κυριαρχούν οι απόψεις των αναπτυγμένων. Το ΠΤΠ επίσης κατηγορείται για έλλειψη σε διαφανείς και ανοικτές διαδικασίες αποφάσεων καθώς και για δυσκολίες πρόσβασης στα σχετικά έγγραφα. Επιπλέον το ΠΤΠ θεωρείται από πολλούς ως βραχίονας της Παγκόσμιας Τράπεζας καθώς δεν λογοδοτεί επαρκώς ενώπιον της Συνδιάσκεψης των Μερών της Σύμβασης-Πλαίσιο.²⁰⁹

Το δεύτερο επίπεδο κριτικής στρέφεται στην ανεπάρκεια των διαθέσιμων πόρων για την προσαρμογή. Η ανεπάρκεια αυτή φαίνεται να οφείλεται αρχικά στην μη υλοποίηση των δεσμεύσεων των αναπτυγμένων κρατών και τις καθυστερήσεις τον ίδιον στην υλοποίηση των υποχρεώσεών τους αλλά και στην μη ύπαρξη αξιόπιστων μηχανισμών υποδοχής των πόρων στο εσωτερικό των αναπτυσσόμενων κρατών.²¹⁰

Προβλήματα φαίνονται να υπάρχουν και στην προσβασιμότητα των διαθέσιμων πόρων για τα αναπτυσσόμενα κράτη καθώς υπάρχει έλλειψη καθοδήγησης από μέρους του Ταμείου (κατευθυντήριες γραμμές, εγχειρίδια κλπ), δεν υπάρχουν συγκεκριμένοι και τυπικοί όροι σύμφωνα με τους οποίους ένα κράτος μπορεί να συμμετέχει στα προγράμματα, αντίθετα τα αναπτυσσόμενα κράτη υποχρεώνονται να

²⁰⁸ Βλ. Καραγεώργου Β., Ροδοθεάτος Γ., όπως υποσημείωση 205, σελ. 115-119

²⁰⁹ Ibid

²¹⁰ Ibid

συντάσσουν και να υποβάλουν μακροσκελείς και λεπτομερείς εκθέσεις. Τέλος, προβληματικός φαίνεται να είναι και ο ορισμός του επιπρόσθετου κόστους, τόσο στον προσδιορισμό του όσο και λόγω της αδυναμίας των αναπτυσσόμενων κρατών να καλύψουν το κόστος των βασικών αναπτυξιακών δραστηριοτήτων.²¹¹

²¹¹ Ibid

Adaptation Fund

Πρώτη αναφορά στη δημιουργία ενός νέου Ταμείου προσαρμογής γίνεται ήδη από την 7^η σύνοδο των μερών στο Μαρακές. Ιδιαίτερη ώθηση για τη δημιουργία του δόθηκε όταν τέθηκε σε ισχύ το Πρωτόκολλο του Κιότο. Ήδη από την 1^η Σύνοδο των Συμβαλλόμενων –στο Πρωτόκολλο- μερών καθορίστηκε το ποιες αναπτυσσόμενες περιοχές θεωρούνταν πιο ευάλωτες στην κλιματική αλλαγή και άρα θα ήταν αποδέκτες των χρηματοδοτήσεων του Ταμείου, αλλά και οι βασικές αρχές λειτουργίας του. Στην 2^η Σύνοδο των Συμβαλλόμενων μερών οι αρχές αυτές εξειδικεύτηκαν και στην 3^η ορίστηκε το Εκτελεστικό Συμβούλιο του Ταμείου. Στην 4^η Σύνοδο των Συμβαλλόμενων μερών οριστικοποιήθηκαν πολλά ζητήματα και ψηφίστηκαν αντίστοιχα κείμενα (οι κανόνες διαδικασίας του Εκτελεστικού Συμβουλίου, το μνημόνιο συνεργασίας μεταξύ των συμβαλλόμενων μερών του πρωτοκόλλου του Κιότο και του Συμβουλίου του Παγκόσμιου Ταμείου για το Περιβάλλον, το πλαίσιο με το οποίο η Παγκόσμια Τράπεζα προσφέρει τις υπηρεσίες της στο Ταμείο και οι στρατηγικές προτεραιότητες, οι πολιτικές και οι κατευθύνσεις για τη λειτουργία του Εκτελεστικού Συμβουλίου).²¹²

Σε αντίθεση με το Παγκόσμιο Ταμείο για το Περιβάλλον, η διαχείριση του Ταμείου Προσαρμογής γίνεται από το Εκτελεστικό Συμβούλιο, ένα σχετικά ανεξάρτητο όργανο, το οποίο λογοδοτεί στην Σύνοδο των Συμβαλλόμενων Μερών του Πρωτοκόλλου του Κιότο. Το Ταμείο επίσης είναι πιο ανεξάρτητο από την Παγκόσμια Τράπεζα, καθώς αποτελεί όργανο του Πρωτοκόλλου. Το τελευταίο σε συνδυασμό με την σημαντική εκπροσώπηση των αναπτυσσόμενων κρατών στο Εκτελεστικό Συμβούλιο, αναπτύσσει σχέσεις εμπιστοσύνης μεταξύ αναπτυγμένων και αναπτυσσόμενων.²¹³ Το εκτελεστικό συμβούλιο του ταμείου λειτουργεί υπό και λογοδοτεί στην σύνοδο των μερών του Πρωτοκόλλου του Κιότο. Το εκτελεστικό συμβούλιο έχει 16 μέλη (και άλλα 16 αναπληρωματικά), δύο που εκπροσωπούν τις πέντε περιφερειακές ομάδες των Ηνωμένων Εθνών, έναν που αντιπροσωπεύει τα μικρά νησιωτικά κράτη (SIDS), ένα για τις ελάχιστα αναπτυγμένες χώρες, δύο για τις χώρες του παραρτήματος 1 (τις αναπτυγμένες χώρες) και δύο για τις χώρες εκτός του

²¹² Βλ. Καραγεώργου Β., Ροδοθεάτος Γ., όπως υποσημείωση 205, σελ. 119-125

²¹³ Ibid

παραρτήματος 1 (τις αναπτυσσόμενες χώρες). Η σύνθεση αυτή αντικατοπτρίζει την αρχή των Η.Ε. για ορθόνομη και ισορροπημένη αντιπροσώπευση. Για πρώτη φορά στην ιστορία του θεσμικού καθεστώτος για την κλιματική αλλαγή, οι αναπτυσσόμενες χώρες παίρνουν τον έλεγχο μηχανισμού που τις αφορά, με την πλειοψηφία που έχουν στο συμβούλιο. Αυτό εξασφαλίζει πως οι χώρες που θα επηρεαστούν περισσότερο από τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής θα συμμετάσχουν πληρέστερα στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, και πως οι πόροι θα κατανεμηθούν αποτελεσματικά και με διαφάνεια.²¹⁴

Το συμβούλιο επιτηρεί και διαχειρίζεται το ταμείο. Οι αποφάσεις του παίρνονται με συναίνεση, όταν αυτό δεν είναι δυνατό, αρκεί πλειοψηφία δύο τρίτων των παρόντων μελών για να παρθεί απόφαση, με κάθε αντιπρόσωπο να έχει μία ψήφο. Χρέη γραμματείας εκτελεί το Global Environment Facility (GEF). Βέβαια η γραμματεία αυτή είναι συγκριτικά πολύ μικρή και ίσως χρειαστεί να επεκταθεί, όσο εισρέουν προτάσεις χρηματοδότης από τα μέρη.²¹⁵

Καινοτομία του Ταμείου αποτελεί το γεγονός πως το μεγαλύτερο μέρος των πόρων του προέρχεται από έναν «φόρο» 2% επί των δικαιωμάτων εκπομπών που κερδίζουν οι επενδυτές μέσα από το Πρόγραμμα Καθαρής Ανάπτυξης. Αυτό σημαίνει πως το ταμείο είναι αυτοχρηματοδοτούμενο και ανεξάρτητο από τη συνεισφορά των αναπτυγμένων κρατών. Αυτό το σύστημα χρηματοδότησης δίνει τη δυνατότητα ακριβούς πρόβλεψης των πόρων του Ταμείου με αποτέλεσμα τη σταθερότητα και την εξάρτηση μόνο από το εμπόριο άνθρακα. Οι πόροι όμως που προβλέπεται να συσσωρευθούν δεν θα είναι αρκετοί για να καλύψουν την χρηματοδότηση της προσαρμογής. Υπάρχει ξεκάθαρα η ανάγκη για αύξηση της χρηματοδότησης.²¹⁶

Ήδη από τον σχεδιασμό του Ταμείου αποτιμάται θετικά η δυνατότητα των αναπτυσσόμενων για άμεση χρηματοδότηση χωρίς μεσολάβηση άλλου διεθνούς

²¹⁴ Βλ. Chandani A., Harmeling S., Kalo A. O., The Adaptation Fund: a model for the future?, IIED Briefing, August 2009, σελ. 1-2, διαθέσιμο στο: <http://pubs.iied.org/pdfs/17068IIED.pdf>, τελευταία πρόσβαση 5/8/2015

²¹⁵ Ibid

²¹⁶ Ibid

οργανισμού ούτε διαπραγματεύσεις με τρίτες χώρες για τη χρηματοδότηση, Τουναντίον δίνεται η δυνατότητα στις αναπτυσσόμενες χώρες να ορίσουν ακόμα και μη κυβερνητικούς οργανισμούς ως συνεργαζόμενους φορείς για την υποβολή εκθέσεων στο Ταμείο.²¹⁷

Θετικά αποτιμάται επίσης η αποκλειστική χρηματοδότηση δράσεων προσαρμογής από το Ταμείο στις χώρες, περιοχές ή κοινότητες που είναι πιο ευάλωτες στην κλιματική αλλαγή. Τα κράτη μπορούν να υποβάλουν προτάσεις για αυτές τις συγκεκριμένες περιοχές αφού τις προσδιορίσουν στο Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Προσαρμογή.²¹⁸

Τέλος, η εμπειρία των δύο προηγούμενων ταμείων και η κριτική που δέχθηκαν, έκανε τα Συμβαλλόμενα Μέρη να καθορίσουν από την αρχή πως το Εκτελεστικό Συμβούλιο θα λειτουργεί με την αρχή της διαφάνειας τόσο αναφορικά με τον δημόσιο χαρακτήρα της διαδικασίας λήψης αποφάσεων όσο και με την πρόσβαση σε όλα τα σχετικά έγγραφα. Η εφαρμογή της αρχής της διαφάνειας θα είναι πάντα ζητούμενο.²¹⁹

Η αποτελεσματικότητα του Ταμείου θα κριθεί, όχι μόνο από την ικανότητά του να φέρει εις πέρας έργα μικρής και μεσαίας κλίμακας για την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή, αλλά ν το κάνει με γνώμονα την κλιματική δικαιοσύνη. Από τη σύστασή του καθοριστικές, όπως είδαμε παραπάνω, η δυνατότητα –και υποχρέωση– των αναπτυσσόμενων κρατών να μεριμνούν ιδιαίτερα για τις πιο ευάλωτες περιοχές, κοινότητες και πληθυσμούς στην επικράτεια τους, να τις συμπεριλαμβάνουν στα NAPAs τους και να κάνουν προτάσεις έργων προς χρηματοδότηση από το Ταμείο. Ζητούμενο για το Ταμείο αποτελεί η θέσπιση συγκεκριμένων όρων και προϋποθέσεων ώστε να διευκολυνθούν τα κράτη στην υλοποίηση των παραπάνω. Ιδιαίτερη σημασία για την αποτελεσματικότητα του Ταμείου θα έχει η ανάπτυξη της δυνατότητας πρόσβασης στη γνώση και την πληροφορία για τα αναπτυσσόμενα

²¹⁷ Βλ. Καραγεώργου Β., Ροδοθεάτος Γ., όπως υποσημείωση 213

²¹⁸ Ibid

²¹⁹ Ibid

κράτη ώστε να μπορούν να συντάσσουν προτάσεις και να υλοποιούν έργα αποτελεσματικά και βιώσιμα.²²⁰

Μια διάσταση του Ταμείου η οποία μας προβληματίζει είναι η αβεβαιότητες που αφορούν το Πρωτόκολλο του Κιότο και την αγορά εκπομπών. Οι φιλόδοξοι –μη δεσμευτικοί– στόχοι που τίθενται από τα κράτη μέχρι το 2020 θα μπορούσαν να βελτιώσουν και σταθεροποιήσουν τις τιμές των δικαιωμάτων εκπομπών με θετικά αποτελέσματα για το Ταμείο. Αν όμως οι στόχοι αυτοί δεν επιτευχθεί, η οικονομική και θεσμική βιωσιμότητα του ταμείου μπορεί να διαταραχθεί.²²¹

Η μεγαλύτερη πρόκληση, όπως φαίνεται και από τα παραπάνω, είναι η συγκέντρωση ικανοποιητικών πόρων για τη χρηματοδότηση της προσαρμογής. Οι πόροι των προηγούμενων ταμείων έχουν αποδειχθεί ήδη ανεπαρκείς και ο «φόρος» στα προγράμματα καθαρής ανάπτυξης, δεν αρκεί για να καλύψει το τεράστιο κόστος της προσαρμογής. Στο πλαίσιο αυτό έχουν διατυπωθεί πολλές προτάσεις όπως, η διεύρυνση του «φόρου» και στις δράσεις στο πλαίσιο του μηχανισμού από κοινού εφαρμογής, την θέσπιση φόρου 3% στις αερομεταφορές και στις θαλάσσιες μεταφορές, διαχωρισμό της αναπτυξιακής βοήθειας ως ποσοστό του ΑΕΠ και την συνεισφοράς στο Ταμείο και τέλος την καταβολή εισφορών στο Ταμείο από χώρες που δεν είναι μέλη του Πρωτοκόλλου (πχ ΗΠΑ).

²²⁰ Βλ. TANGO International in association with the Overseas Development Institute, First Phase Independent Evaluation of the Adaptation Fund, World Bank, Washington D.C., 2015, σελ. 14-15

²²¹ Ibid

Συμπεράσματα Κεφάλαιο 4

Σε αυτό το κεφάλαιο εντοπίσαμε τους μηχανισμούς εξισορρόπησης των αδικιών που προκύπτουν από τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής σε συνδυασμό με τις υπάρχουσες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που επικρατούν στον πλανήτη, όπως αυτοί θεσπίστηκαν από το θεσμικό καθεστώς για την κλιματική αλλαγή.

Περιγράψαμε συνοπτικά τους μηχανισμούς αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής, όπως τον Μηχανισμό Καθαρής Ανάπτυξης, το Εμπόριο Ρύπων και την Από Κοινοῦ Εφαρμογή, αλλά και τα χρηματοδοτικά εργαλεία, εστιάζοντας κυρίως στο Ταμείο Προσαρμογής.

Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε πως το Συμβατικό Πλαίσιο προσφέρει ποικίλους τρόπους τόσο αντιμετώπισης του φαινομένου όσο και προσαρμογής σε αυτό. Κάποιοι από τους μηχανισμούς εφαρμόζονται με σχετική επιτυχία εδώ και χρόνια και κάποιοι φάνηκαν ελλειπείς μπροστά στο μέγεθος των αναγκών. Οι ιδιαίτερες συνθήκες που επικρατούν στα πιο ευάλωτα κράτη της διεθνούς κοινότητας, η απροθυμία των αναπτυγμένων να θυσιάσουν την οικονομική τους μεγέθυνση, η άρνηση των αναδυόμενων να δεσμευτούν με επιχείρημα το μη ζημιογόνο παρελθόν τους και η πρωτοκαθεδρία των οικονομικών συμφερόντων σε κάθε πολιτική ατζέντα, καθιστά την πρόοδο της εξέλιξης του θεσμικού πλαισίου εξαιρετικά αργή. Παρά τα θετικά βήματα που έχουν γίνει, ιδιαίτερα μέσω των δεσμευτικών διεθνών κειμένων, τα αναπτυσσόμενα κράτη εξακολουθούν να βρίσκονται πολύ μακριά από τους στόχους της βιώσιμης ανάπτυξης και της ενίσχυσης των δυνατοτήτων τους, αναφορικά με την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή.

Από την άλλη τα αναπτυγμένα κράτη, παρόλο που διαθέτουν τα οικονομικά, τεχνολογικά και κοινωνικά εφόδια για να κάνουν όχι μόνο βήματα αλλά άλματα προς την βιώσιμη ανάπτυξη και την μεταβολή της οικονομίας τους και του τρόπου ζωής και συμπεριφοράς τους, εμμένουν στην διατήρηση του σημερινού ζημιογόνου τρόπου ζωής τους, προωθώντας μη βιώσιμα μοντέλα παραγωγής και κατανάλωσης.

Μένει πολύς δρόμος μπροστά στα κράτη για την επίτευξη των στόχων του θεσμικού καθεστώτος για την αντιμετώπιση και την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή, αλλά δυστυχώς δεν μένει πολύς χρόνος. Πέρα από τα τυπικά δεσμευτικά χρονικά πλαίσια

του θεσμικού πλαισίου, η κλιματική αλλαγή είναι εδώ και κοιτάει κατάματα την ανθρωπότητα. Οι καταστροφές που σχετίζονται με το κλίμα αυξάνονται συνεχώς και οι τραγικές τους συνέπειες έρχονται να προστεθούν σε μια ήδη δυσχερή κατάσταση για το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού του πλανήτη.

Συμπεράσματα

Καθώς γράφεται αυτή η εργασία, οι διεργασίες για την Σύνοδο των Μερών της Σύμβαση-Πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή συνεχίζονται, οι κάτοικοι των αναπτυγμένων κρατών περνούν την καθημερινότητά τους εθισμένοι ακόμα στον καταναλωτισμό, ο αναπτυσσόμενος κόσμος μαστίζεται από τη φτώχεια, την πείνα και τον πόλεμο, αναπτυγμένα κράτη χάνουν το παιχνίδι με τις «αγορές» και αναδυόμενες «τίγρεις» ανεβαίνουν πιο ψηλά από τους «αετούς» της Δύσης.

Πολλά έχουν αλλάξει από τη δεκαετία του '90 αναφορικά με την κλιματική αλλαγή, όμως δύο δεκαετίες πολιτικών διαδικασιών και τεχνολογικής προόδου δεν στάθηκαν ικανές να ωριμάσουν τις συνθήκες για την εξισορρόπηση των αδικιών που υφίστανται στον πλανήτη.

Το αίτημα για δικαιοσύνη αποτελεί ίσως το πιο διαχρονικό της ανθρώπινης κοινωνίας. Αντίστοιχα αυτό της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης αποτελεί την έκφραση της αγανάκτησης των αδικημένων του παρελθόντος για την υποθήκευση του μέλλοντος τους. Εξετάζοντας την περιβαλλοντική δικαιοσύνη από μια θεωρητική σκοπιά, βλέπουμε πως επιδέχεται πολλαπλών ερμηνειών. Τα κριτήρια που καθορίζουν σε κάθε περίπτωση το δίκαιο είναι κατά κάποιο τρόπο «υποκειμενικά», καθώς χρειάζεται περιπτωσιολογική ανάλυση της κάθε συγκυρίας ώστε να βρεθεί η χρυσή τομή και να επιτευχθεί ο στόχος της ορθονομίας.

Όπως αναλύσαμε στο Δεύτερο Κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, εκείνοι που ευθύνονται λιγότερο για την επιδείνωση της κλιματικής αλλαγής καλούνται να πληρώσουν το τίμημα, καθώς απειλούνται περισσότερο από τις συνέπειές της. Τα αναπτυσσόμενα κράτη, οι φτωχοί, οι μειονότητες, οι γυναίκες και κάθε άλλη ευάλωτη ομάδα υφίσταται με τη μεγαλύτερη σφοδρότητα τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής. Αυτή η κατάσταση δημιουργεί την ανάγκη για περαιτέρω ενσωμάτωση της αρχής της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης στο θεσμικό πλαίσιο για την κλιματική αλλαγή. Αναλύοντας αυτό το πλαίσιο, είδαμε πως υπάρχουν ήδη στοιχεία της τόσο στον κορμό του όσο και στους μηχανισμούς που δημιουργήθηκαν από αυτό. Οι δεσμεύσεις των αναπτυγμένων, τόσο για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, με μέτρα που στοχεύουν στην συγκράτηση της ανόδου της παγκόσμιας θερμοκρασίας

στους 2°C, όσο και για την παροχή βοήθειας στους αναπτυσσόμενους επιδεικνύει την συνειδητοποίηση της πραγματικότητας από τη διεθνή κοινότητα.

Παρά ταύτα, θα πρέπει να τονίσουμε πως, παρόλο που το ζήτημα της δέσμευσης για μείωση των εκπομπών από τα κράτη είναι εξαιρετικής σημασίας, δεν θα πρέπει να παραβλέπουμε την αξία των δράσεων για την προσαρμογή, ιδιαίτερα για τις αναπτυσσόμενες και πιο ευάλωτες χώρες. Βήματα προς αυτή την κατεύθυνση γίνονται συνεχώς, και ένα από αυτά αποτελεί και το Ταμείο Προσαρμογής, το οποίο ενσωματώνει περισσότερο από κάθε μηχανισμό την αρχή της ισότιμης εκπροσώπησης δίνοντας τον έλεγχο στους ίδιους τους αποδέκτες της λειτουργίας του, τα αναπτυσσόμενα κράτη. Με το βλέμμα στο Παρίσι, δεν μπορούμε να μη λάβουμε υπόψη μας τις αρχές τις κλιματικής δικαιοσύνης για την αναβάθμιση του θεσμικού πλαισίου για την κλιματική αλλαγή, συμπεριλαμβανομένων των αρχών της ορθονομίας, της βιώσιμης ανάπτυξης, της ισότητας των φύλων και φυσικά της δημοκρατικής συμμετοχής και της λογοδοσίας.

Στην παρούσα εργασία συμπεριλήφθηκε και η οπτική των κινημάτων για την περιβαλλοντική δικαιοσύνη, με το σκεπτικό πως τελικά οι πολίτες είναι εκείνοι που επηρεάζονται περισσότερο από τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής, είναι εκείνοι που παρακολουθούν τις εξελίξεις στην κεντρική πολιτική σκηνή και εκείνοι που εμμέσως καθορίζουν την πορεία των πολιτικών βουλήσεων και πάνω από όλα εκείνοι που καλούνται να επιμεριστούν το βάρος των αποφάσεων που παίρνονται. Η αλλαγή τρόπου ζωής, αναπτυξιακού μοντέλου και συμπεριφοράς, μπορεί να αποφασίζεται σε κεντρικοπολιτικό επίπεδο αλλά η βάση της κοινωνίας είναι αυτή που καλείται να σηκώσει το βάρος της και να ωφεληθεί –ή όχι- από την εφαρμογή της. Αναλύοντας την πορεία του κινήματος για την περιβαλλοντική , και αργότερα την κλιματική, δικαιοσύνη, είδαμε πως ένα κίνημα βάσης για την ανατροπή μιας περιβαλλοντικής αδικίας σε βάρος μιας φυλετικής ομάδας, έγινε παγκόσμιο κίνημα υπεράσπισης των αδυνάτων από τα δυσανάλογα βάρη της περιβαλλοντικής επιβάρυνσης και αργότερα, με την θεωρητικοποίησή του έφτασε να ενσταλάσσεται στο θεσμικό πλαίσιο για περιβαλλοντικά ζητήματα, όπως αυτό της κλιματικής αλλαγής.

Κλείνοντας, η περιβαλλοντική δικαιοσύνη αποτελεί, επείγουσα αναγκαιότητα για τους ευάλωτους του πλανήτη. Τα βήματα που έχουν γίνει από την διεθνή κοινότητα,

δεν είναι σε καμία περίπτωση αμελητέα αλλά παρουσιάζουν σοβαρές ελλείψεις, με δεδομένο τον περιορισμένο χρόνο που δίνεται από το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής. Το μέγεθος του προβλήματος κάνει κάθε βήμα να μοιάζει με σταγόνα στον ωκεανό, έναν ωκεανό του οποίου η στάθμη συνεχώς ανεβαίνει. Πρέπει επείγοντως να εφαρμοστούν οι ήδη υπάρχουσες δεσμεύσεις και η διεθνής κοινότητα να προχωρήσει σε ολιστική αναθεώρηση του αναπτυξιακού της μοντέλου. Αναπτυγμένοι και αναδυόμενοι οφείλουν να κάνουν αμοιβαίες υποχωρήσεις ώστε κανένας άνθρωπος να μην μείνει απροστάτευτος από τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής. Για να γίνει αυτό χρειάζεται πολιτική βούληση από τα κράτη, να βάλουν στην άκρη την εφήμερη οικονομική τους ευημερία και να αναλάβουν δράση ώστε να μπορέσουν να υπάρξουν πολλές επόμενες γενιές ανθρώπων που θα βρουν το πλανήτη σε βιώσιμη κατάσταση και να μην τους κληρονομήσουν ένα άγονο και καταδικασμένο σπίτι. Για να μπορέσουν τα κράτη να αναπτύξουν την πολιτική αυτή βούληση, πρέπει, κατά την άποψή μας, η αλλαγή να αρχίσει από τα κάτω. Αν οι πολίτες δεν είναι διατεθειμένοι να θυσιάσουν κάποιο μέρος των καταναλωτικών τους συνηθειών και να υπερασπιστούν το δικαίωμα ολόκληρης της ανθρωπότητας, του παρόντος και το μέλλοντος, σε μια καλύτερη ζωή σε ένα υγιές περιβάλλον, τότε τα οικονομικά συμφέροντα θα καθορίζουν το μέλλον με τον ίδιο αυτοκαταστροφικό τρόπο εις το διηνεκές. Σαν Αντιγόνες που αψηφούν τον Κρέοντα για χάρη της δικαιοσύνης, οι λαοί του κόσμου πρέπει να προτάξουν το ανάστημά τους σε κάθε συμφέρον που απειλεί το μέλλον του ίδιου του πλανήτη.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

Βιβλία

Brunnee J., Climate change, global environmental justice and international environmental law, in Ebbesson J., Okowa P. (eds), Environmental Law and Justice in Contest, Cambridge University Press, Cambridge, 2009

Ebbesson J., Introduction: dimensions of justice in environmental law, in Ebbesson J., Okowa P. (eds.), Environmental Law and Justice in Contest, Cambridge University Press, Cambridge, 2009

Mintzer, I., M, Leonard, J., A., (eds.), Negotiating Climate Change: The inside story of the Rio Convention, Cambridge Un. Press, Cambridge 1994

Quiggin J., Climate Change and Intergenerational Equity, στο Moss J., Climate Change and Social Justice, Melbourne University Press, Melbourne, 2009

Schlosberg D., Reconceiving environmental Justice, in Environmental Values in a Globalising World, Nature, justice and governance, Paavola J. και Ian L. (eds), Routledge, New York, 2005

Shelton D., Describing the elephant: international justice and environmental law, in Ebbesson J., Okowa P. (eds), Environmental Law and Justice in Contest, Cambridge University Press, Cambridge, 2009

Tokar B., Movements for Climate Justice, στο Routledge Handbook of the Climate Change Movement, Dietz M., Garrelts H. (eds.), , Routledge, 2013

Vanderheiden Steve, Atmospheric Justice-A Political Theory of Climate Change, Oxford University Press, 2008

Άρθρα-Δημοσιεύσεις

BASD analysis of The future we want, διαθέσιμο στο <http://basd2012.org/basd-analysis-of-the-future-we-want/>

Brilmayer L., International Justice and International Law, Faculty Scholarship Series, Paper 2441, διαθέσιμο στο http://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/2441

Cameron, Edward, Shine Tara, Bevins Wendi, “Climate Justice: Equity and Justice Informing a New Climate Agreement.” Working Paper. World Resources Institute, Washington DC and Mary Robinson Foundation — Climate Justice, Dublin, 2013, Διαθέσιμο στο: <http://www.climatejusticedialogue.org>

Chandani A., Harmeling S., Kalo A. O., The Adaptation Fund: a model for the future?, IIED Briefing, August 2009, σελ. 1-2, διαθέσιμο στο: <http://pubs.iied.org/pdfs/17068IIED.pdf>

Cléménçon Raymond, 2012, “Welcome to the Anthropocene: Rio+20 and the Meaning of Sustainable Development” Journal of Environment & Development 21(3)

Earth negotiations Bulletin, Vol.12, No 354, διαθέσιμο στο <http://www.iisd.ca/download/pdf/enb12354e.pdf>

IPCC, 2014: Climate Change 2014: Mitigation of Climate Change. Contribution of Working Group III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, Edenhofer, O., R. Pichs-Madruga, Y. Sokona, E. Farahani, S. Kadner, K. Seyboth, A. Adler, I. Baum, S. Brunner, P. Eickemeier, B. Kriemann, J. Savolainen, S. Schlömer, C. von Stechow, T. Zwickel and J.C. Minx (επιμέλεια), Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA, 2014

Karageorgou V., How the notion of environmental justice can transform environmental law, Νομος+Φύση, 2012

Keniston K., Cultural Diversity or Global Monoculture The Impacts of the Information Age, Paper Prepared for Conference on "The Global Village" Bangalore, Karnataka, India, Massachusetts Institute of Technology, 1998, διαθέσιμο στο <http://www.mit.edu/people/kken/papers1/Cultural%20Diversity.htm>

Lievanos R. S., Certainty, Fairness, and Balance: State Resonance and Environmental Justice Policy Implementation, Sociological Forum, Vol. 27, No. 2, June 2012

MacWilliam D. H., Achieving Environmental Justice: Applying Civil Rights Strategies to Environmental Justice, Georgetown University Washington, D.C., 2009

Milman A., Environmental Justice? An analysis of air pollution and power plants in California, University of California, Berkeley, 2004

Oxfam International Annual Report 2008-2009, διαθέσιμο στο <https://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/oxfam-international-annual-report-2008-09.pdf>

Reid Hannah, Simms Andrew, Up in smoke? Latin America and the Caribbean, New Economics Foundation, 2006, διαθέσιμο στο: <http://www.neweconomics.org/publications/entry/up-in-smoke-latin-america-and-the-caribbean>

Sambo P. T., A Conceptual Analysis of Environmental Justice Approaches: Procedural Environmental Justice in the EIA Process in South Africa and Zambia, University of Manchester, 2012

Schipper L., Disaster risk, climate change and international development: scope for, and challenges to, integration, Disasters, 2006, 30(1)

Svarstad H., Sletten A., Paloniemi R., Barton N. D., Grieg-Gran M., 2011. Three types of environmental justice - From concepts to empirical studies of social impacts of policy instruments for conservation of biodiversity, PolicyMix Report Issue No 1, 2011

TANGO International in association with the Overseas Development Institute, First Phase Independent Evaluation of the Adaptation Fund, World Bank, Washington D.C., 2015

Temper L., Bene D. (del), Martinez-Alier J., Mapping the frontiers and front lines of global environmental justice: the EJAtlas, Journal of Political Ecology Vol.22, 2015

UNFCCC (input provided by Dr. Graham Sem) , VULNERABILITY AND ADAPTATION TO CLIMATE CHANGE IN SMALL ISLAND DEVELOPING STATES, 2007, διαθέσιμο στο: https://unfccc.int/files/adaptation/adverse_effects_and_response_measures_art_48/application/pdf/200702_sids_adaptation_bg.pdf

Vanderheiden Steve, Climate change mitigation, a problem of injustice, World Social Science Report 2013, Changing Global Environments, UNESCO, 2013, σελ. 22-23, διαθέσιμο στο <http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002233/223388e.pdf>

Walker G., Globalizing Environmental Justice: The Geography and Politics of Frame Contextualization and Evolution, Global Social Policy, 9, 2009

Παρουσίαση της Βολιβίας σε ad hoc working group των ΗΕ, διαθέσιμη στο https://unfccc.int/files/meetings/ad_hoc_working_groups/lca/application/pdf/4_bolivia.pdf

Πρωτογενή Κείμενα

Hague Declaration on the Environment, 1989, διαθέσιμο στο <http://www.un.org/documents/ga/res/44/a44r207.htm>

Human Development Report 2007/2008: Fighting Climate Change: Human Solidarity in a Divided World, United Nations Development Program, 2007

IPCC Report, 2001

IPCC Working Group II Report, “Impacts, Adaptation and Vulnerability”, Geneva: Intergovernmental Panel on Climate Change, 2007

IPCC, 4^η Έκθεση, 2007, διαθέσιμο στο: http://www.ipcc.ch/publications_and_data/publications_ipcc_fourth_assessment_report_synthesis_report.htm, τελευταία πρόσβαση 30/10/2015

PCIJ Ser. A/B 70, p. 25, PCIJ Ser. A/B 70, p. 25, διαθέσιμα όλα τα έγγραφα στο <http://www.icj-cij.org/pcij/series-a-b.php?p1=9&p2=3>

The Future We Want, διαθέσιμο στο:
http://www.un.org/disabilities/documents/rio20_outcome_document_complete.pdf

UN (Rio) Declaration on Environment and Development, διαθέσιμο στο
http://www.unesco.org/education/nfsunesco/pdf/RIO_E.PDF

UN Declaration on the Human Environment 1972, διαθέσιμο στο:
<http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?documentid=97&articleid=1503>

UN Security Council Resolution 687, 8 /4/1991, S/RES/687, διαθέσιμη στο
<http://www.un.org/Depts/unmovic/documents/687.pdf>

UNFCCC , climate change, small island developing States, CLIMATE CHANGE SECRETARIAT (UNFCCC), Bonn, Germany, 2005

United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), διαθέσιμο στο <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>

United Nations, Rio Declaration on Environment and Development 1992, United Nations, 1992, διαθέσιμο στο:
<http://www.jus.uio.no/lm/environmental.development.rio.declaration.1992/portrait.a4.pdf>

World Commission on Environment and Development, “Our Common Future, Report of the World Commission on Environment and Development,” Παράρτημα του κειμένου A/42/427 της Γενικής Συνέλευσης των ΗΕ «Development and International Co-operation: Environment», 1987, διαθέσιμο στο: <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>

Απόφαση 10/CP.7, διαθέσιμη στο <http://unfccc.int/resource/docs/cop7/13a01.pdf>

Κυβέρνηση της Ινδίας, National Action Plan on Climate Change, New Delhi: Government of India, 2008, διαθέσιμο στο:
<http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2822162/>

Ομιλία του Προέδρου των ΗΠΑ John F. Kennedy στο American University στις 10 Ιουνίου 1963, διαθέσιμο στο: <http://www.jfklibrary.org/Asset-Viewer/BWC7I4C9QUmLG9J6I8oy8w.aspx>

Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Αιθιοπίας, “Ethiopia’s Climate-Resilient Green Economy Strategy.” Addis Ababa: Environmental Protection Authority, 2007, διαθέσιμο στο: <https://www.undp-aap.org/sites/undp-aap.org/files/Ethiopia%20CRGE%20Strategy%20Final.pdf>

Συμβάσεις της Χάγης 1899 και 1907, διαθέσιμες στο http://avalon.law.yale.edu/subject_menus/lawwar.asp

Υπόθεση Continental Shelf (Tunis./Libya), 1982 I.C.J. 18, διαθέσιμο στο http://www.sovereigngeographic.com/maritime_pdf/1982-tunisia-libya-english.pdf
Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, διαθέσιμο στο: <http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?documentid=97&articleid=1503>

Υπουργείο Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Τηλεπικοινωνιών, “Estrategia Nacional de Cambio Climático.” San José, Costa Rica: Ministerio de Ambiente, Energía y Telecomunicaciones, διαθέσιμο στο: <http://unfccc.int/resource/docs/natc/cornc2.pdf>

Πηγές στο διαδίκτυο

Bali Principles of Climate Justice, διαθέσιμο στο: <http://www.ejnet.org/ej/bali.pdf>

Commission on Sustainable Development (CSD), <https://sustainabledevelopment.un.org/csd.html>

Durban Declaration on Carbon Trading, διαθέσιμο στο: <http://ccs.ukzn.ac.za/files/Durban%20Declaration.pdf>, τελευταία πρόσβαση 30/10/2015

Food Policy Research Institute, <http://www.ifpri.org/>

Friends of the Earth, <http://www.foe-scotland.org.uk/environmentalrights>

Global Exchange, ‘Top Ten Reasons to Oppose the IMF’, Διαθέσιμο στο: www.globalexchange.org/campaigns/wbimf/TopTenIMF.html

Global Humanitarian Forum, <http://www.ghf-ge.org/>

International Union for Conservation of Nature, <http://www.iucn.org/>

Klimaforum, <http://klimaforum.org/>

Oxford Dictionaries, Ορισμός grass-roots movement, <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/grass-roots>

Public Citizen's Global Trade Watch, Διαθέσιμο στο: <http://www.citizen.org/Page.aspx?pid=3147>

Seal the Deal , <http://www.sealthedeal2009.org/>

UNECE, <http://www.unece.org/env/pp/introduction.html>

Διακήρυξη System Change-Not Climate Change, διαθέσιμη στο http://declaration.klimaforum.org/files/declaration_english_screen.pdf

Οικολογικό Χρέος, <http://www.ejolt.org/2013/05/ecological-debt/>

Ελληνική

Βιβλία

Κατσιμπάρδης, Κ., Πασπάτη, Ερ., Ο ρόλος των ΗΠΑ και των μειζόνων ρυπαινόντων της Ασίας στη διαμόρφωση ενός νέου θεσμικού πλαισίου για τη Διεθνή κλιματική πολιτική, στο Τσάλτας, Γρ., Ι., Κατσιμπάρδης, Κ., Ο δρόμος προς την Κοπεγχάγη, εκδ. Ι.Σιδέρης, Αθήνα, 2009

Καραγεώργου Β., Ροδοθεάτος Γ., Η χρηματοδότηση της προσαρμογής, με έμφαση στο ταμείο προσαρμογής, στο Τσάλτας Γ., Κατσιμπάρδης Κ. (επιμέλεια), Διεθνής Κλιματική Πολιτική, Σιδέρης, 2009

Κατσιμπάρδης, Κ., Το Διεθνές Καθεστώς για την Προστασία της Ατμόσφαιρας: Η περίπτωση του θερμοκηπίου, εκδ. Αντ.Ν.Σάκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2007

Κλάδη-Ευσταθοπούλου Μαριάνθη, Διεθνής κλιματική πολιτική-Κοπεγχάγη 2009: σε αναζήτηση μιας «κλιματικής δικαιοσύνης», στο, Τσαλτας Γ., Κατσιμπάρδης Κ., Κοπεγχάγη 2009: Το περιβάλλον στη δίνη μιας παγκόσμιας κρίσης, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2011

Κλάδη-Ευσταθοπούλου, Μ., Κλιματικές Αλλαγές και Περιβαλλοντικοί Πρόσφυγες, στο Τσάλτας, Γρ., Ι., Κλιματική Αλλαγή. Το περιβάλλον μετά τη Διεθνή Διάσκεψη στο Μπαλί, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2009

Μπούρτζης Τ., Ροδοθεάτος Γ., Κράτη υπό εξαφάνιση: 192-1=... Η σκοπιά του Δικαίου της Θάλασσας, στο Τσάλτας, Γρ., Ι., Κατσιμπάρδης, Κ., Κοπεγχάγη 2009: Το Περιβάλλον στη Δίνη μιας Παγκόσμιας Κρίσης, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2011

Ραυτόπουλος Ε., Συμβατική Περιβαλλοντική Διακυβέρνηση και Μεσόγειος, Αντ. Ν. Σακουλα, 2006

Τσάλτας, Γρ., Ι., Σαμιώτης Γ., Γρηγορίου Π., Η συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών (Rio de Janeiro) για το περιβάλλον και την Ανάπτυξη, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1993

Τσάλτας, Γρ., Ι., Αναπτυξιακό φαινόμενο & Τρίτος Κόσμος, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2010

Τσάλτας, Γρ., Ι., Γιοχάνεσμπουργκ: Το περιβάλλον μετά την Συνδιάσκεψη των ΗΕ για την αειφόρο ανάπτυξη, εκδ. Ι.Σιδέρης, Αθήνα 2003

Άρθρα

Κατσιμπάρδης Κ., Το Διεθνές Δίκαιο για τις κλιματικές αλλαγές, Νόμος + Φύση, Βιβλιοθήκη Περιβαλλοντικού Δικαίου -9, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002

Κατσιμπάρδης, Κ., Πόσο επιτυχής μπορεί να θεωρηθεί η Συνδιάσκεψη στο Μπαλί,, διαθέσιμο στο <http://www.nomosphysis.org.gr/articles.php?artid=3347&lang=1&catid=1>

Μιχαηλίδου. Ε, Γεροντέλη. Α., 2012, «Διάσκεψη Κορυφής Rio+20 (UNCSD) «Το μέλλον που θέλουμε» (The future we want) Μετά είκοσι έτη», Μετσόβιο Κέντρο Διεπιστημονικής Έρευνας (ΜΕ.Κ.Δ.Ε.) Ε.Μ.Π., διαθέσιμο στο : <http://www.ntua.gr/MIRC/keimena/Geronteli%20Michailidou%20-%20Rio+20.pdf>

